
CARRER dels ARBRES

9

Museu de Badalona

Revista Anuari

Editorial

Comercialització de la vaixella Terra Sigillata a Baetulo

*La vaixella de vernís negre a Baetulo i els seus antecedents:
d'estrís de taula a documents d'una societat (s. III-I a.C.)*

Oficis artesanals d'antany

*La intervenció del moviment catòlic en la política badalonina
(1905-1914)*

*Els fons privats i patrimonials de l'Arxiu Josep M. Cuyàs i
Tolosa*

La Transició a Badalona 1975-1979

*L'Eixampla Pons: Formació i trancisió del teixit urbà.
Evolució i transformació dels instruments urbanístics*

Reflexions urbanes: Estàtica i Estètica del carrer del Mar

Sumari

Editorial.....	5
Comercialització de la vaixella <i>Terra Sigillata</i> a <i>Baetulo</i> ..... <i>Marisol Madrid i Fernández</i>	7
La vaixella de vernís negre a <i>Baetulo</i> i els seus antecedents: d'estris de taula a documents d'una societat (s. III-I a.C.)..... <i>Martí Grau i Segú, M. Carme Jiménez i Fernández.</i>	21
Oficis artesanals..... <i>Cristina Dionis i Piquero</i>	31
La intervenció del moviment catòlic en la política badalonina (1905-1914)..... <i>Jordi Albaladejo Blanco</i>	45
Els fons privats i patrimonials de l'Arxiu Josep M. Cuyàs i Tolosa..... <i>M. Dolors Nieto Sabater</i>	53
La Transició a Badalona 1975-1979..... <i>Enric Giralt i Paulí</i>	69
L'Eixample Pons: formació i transformació del teixit urbà. Evolució i avaluació dels instruments urbanístics..... <i>Francesc Peremiquel Lluch</i>	81
Reflexions urbanes: estàtica i estètica del carrer de Mar..... <i>Pere Casajoana Salvi</i>	97

EDITORIAL

Com és habitual, a l'editorial fem memòria de les actuacions i de les activitats més rellevants del Museu al llarg de l'any. Els canvis que anunciàvem al darrer Carrer dels Arbres, per al 1998, ja s'han produït. A començament d'estiu s'iniciaren les obres de remodelació de la façana i millores de seguretat del Museu, que òbviament han exigit alguns canvis transcendentals a l'interior, com la reestructuració de l'exposició permanent a la planta baixa o la resituació d'alguns dels serveis interns. Les obres han suposat també, la paralització de bona part de les activitats que precisen, per força, desenvolupar-se als espais propis del Museu, com les visites a les Termes, les exposicions, tant la permanent com les temporals, o les activitats que se celebren a la sala d'actes. És per això que l'exposició temporal "La Cremada del Dimoni" es va haver de celebrar al Refugi de la plaça de la Vila, o que el Cicle de Música de Cambra, organitzat conjuntament amb el Conservatori Professional de Música, es realitzi durant el curs 98-99 a la biblioteca de Can Casacuberta. No obstant això, des de principi d'any fins al començament de les obres, el balanç d'activitats desenvolupat bé mereix un comentari.

Cal remarcar que aquest any s'ha commemorat el 1900 aniversari d'una peça tan important i emblemàtica com és la Tabula Hospitalis, inscripció de bronze que documenta el pacte d'hospitalitat signat, el 8 de juny de l'any 98 dC, entre Quint Licini i els baetulonenses. Per tal de celebra-ho el professor Michael H. Crawford, del University College London, pronuncià la conferència *Tabula i Hospitium*, com a inauguració del II Col·loqui Internacional d'Arqueologia Romana sobre el tema *El Vi a l'Antiguitat: economia, producció i comerç al Mediterrani occidental*, que va tenir lloc al mes de maig amb una assistència nombrosa (175 participants) d'estudiants i d'arqueòlegs, tant nacionals com estrangers, que dediquen els seus estudis a aquesta temàtica. El resultat d'aquest col·loqui, organitzat pel Museu i amb la col·laboració de

diverses entitats –Generalitat de Catalunya, Comissionat per a Universitats i Recerca, Diputació de Barcelona, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Universitat de Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, Parxet-Marquès d'Alella i la Caixa- s'ha materialitzat en una publicació que recull les 15 ponències i les 55 comunicacions presentades, i que mostra l'estat de la qüestió sobre el tema.

Fruit del conveni signat aquest estiu, amb el Departament d'Arqueologia de la Universitat de Barcelona, s'ha portat a terme la quarta campanya d'excavacions al jaciment romà de la plaça Font i Cussó, i alhora s'ha creat un laboratori d'arqueologia que s'inaugurà el mes de novembre. Gràcies a l'esmentat conveni, uns 60 universitaris han pogut cursar, per primera vegada, l'assignatura pràctica d'Arqueologia de Camp fora de la Facultat, excavant al jaciment de la plaça Font i Cussó. També cal ressenyar, que l'Ajuntament ja ha aprovat l'expropiació del subsòl que permetrà connectar aquest jaciment amb les Termes, seguint l'antic carrer romà, i unificant, així, l'espai arqueològic visitable del Museu.

El passat mes d'abril es traslladaren els quadres i el mobiliari cedit a la Generalitat després de la mort de l'última descendent- del pintor Ros i Güell- a la masia de can Miravitges, que, després de ser catalogats, s'exposaran al públic i constituïran una nova mostra de recuperació del patrimoni de la nostra ciutat.

Les Jornades de portes obertes al Conjunt Arqueològic Monumental de Badalona, que es van realitzar els dies 16 i 17 de maig -en commemoració del Dia Internacional dels museus- tingué, un any més, una bona acollida (500 visitants), així com les visites comentades a les Termes (330 visitants), organitzades cada primer diumenge de mes, mentre les obres ho han permès. D'altra banda, s'han endegat les anomenades visites culturals al patrimoni, que fins ara gairebé s'han limitat al patrimoni badaloní (Sant Jeroni de la Murtra, Dalt de la Vila, can Miravitges, Font i Cussó, i el Modernisme), a excepció de la Torre Pallaresa, l'èxit de la iniciativa, tant de participants badalonins com de fora, ens convida a ampliar l'experiència per al proper any i visitar els patrimonis culturals d'altres ciutats que mereixin interès.

Pel que fa a les edicions, a més de la publicació de les Actes del II Col·loqui d'Arqueologia, abans esmentada, i d'aquest exemplar del *Carrer dels Arbres* que teniu a les mans- el Museu ha publicat *De l'insòlit a la facècia*, un llibre d'anècdotes curioses i divertides de Badalona, escrit Joan Anton Oriol Dauder, que fou presentat el "dia del llibre" a la biblioteca Can Casacuberta. També, cal anunciar la futura publicació, elaborada per diferents autors, d'*Història de Badalona*, edició que recollirà un ampli resum de la història de la nostra ciutat des de l'antiguitat fins al nostre segle.

COMERCIALITZACIÓ DE LA VAIXELLA *TERRA SIGILLATA A BAETULO*

MARISOL MADRID I FERNÁNDEZ

La ciutat de *Baetulo*, fundada a l'antiga regió de la Laietània, fou un establiment de nova planta amb una extensió, en els seus orígens, d'unes 11 Ha, envoltada per un recinte emmurallat (Guitart 1976; Padrós, 1985; Guitart, Padrós 1985; Guitart, Padrós, Fonollà, 1993). Les grans possibilitats agrícoles de la zona, especialment adequada per al conreu de la vinya, i la seva situació, molt a prop del mar, a la costa de la Tarraconense, provocaran un important desenvolupament econòmic de la ciutat. A partir de la segona meitat del segle I a.e., gràcies a la producció i comercialització de vi, que exportarà principalment cap a la Gàl·lia (Comas, 1991; 1997), *Baetulo* quedarà del tot incorporada als circuits comercials de la Mediterrània, amb la qual cosa es convertirà també en un destacat centre receptor de tot tipus de productes.

El transport i la distribució a gran escala de productes agrícoles, que es realitzava essencialment per via marítima, va facilitar la difusió d'altres mercaderies que viatjaven com a càrrega complementària en els vaixells, per tal d'aprofitar al màxim la seva capacitat. D'aquesta manera, al costat dels grans contenidors plens de vi, oli o blat, els vaixells s'acaben d'omplir amb d'altres productes, entre els quals cal destacar les vaixelles fines o de taula, que van gaudir de gran acceptació en els mercats de la Mediterrània.

La vaixel·la fina és una producció estandarditzada de peces d'unes dimensions determinades d'acord amb la seva funcio-

nalitat (menjar, beure, servir, etc) que formen veritables serveis de taula. La primera producció en sèrie comercialitzada a gran escala en el món romà és la vaixel·la fina de vernís negre, que té els seus orígens a Nàpols i l'illa d'Ischia a partir de meitat de segle III a.e. i que monopolitzarà el mercat de les vaixelles fines a la Mediterrània occidental durant més de dos segles. No serà fins a meitat del segle I a.e. que els tallers itàlics iniciaran un procés d'experimentació que donarà lloc a un nou tipus de vaixel·la fina, la *terra sigillata*, que desplaçarà definitivament la vaixel·la de vernís negre dels mercats de la Mediterrània occidental a partir dels últims anys del segle I a.e. Aquesta nova producció es caracteritza per un vernís vermell i per portar impresa, en molts casos, la marca del ceramista en el fons de la peça.

Un dels tallers pioners en la fabricació de *terra sigillata* és el d'Arezzo, centre que ha proporcionat el repertori formal (Ettlinger *et alii*, 1990) i el *corpus* de marques de ceramistes (Oxé, Comfort, 1968) més amplis dels tallers itàlics coneguts fins a l'actualitat. L'inici de la producció se situa aproximadament a l'entorn de l'any 50 a.e., amb l'etapa d'experimentació o assaig que proporcionarà peces conegudes amb el nom de prearetines (Goudineau, 1968: 322-336), considerades com els precedents directes de la *terra sigillata* itàlica. A l'entorn de l'any 40 a.e., Arezzo comercialitza les formes més antigues de *terra sigillata* itàlica, i en pocs anys la producció es farà extensiva a tot el territori italià amb la implantació de nombrosos tallers. Durant el principat d'August (27 a.e.-14

d.e.), l'èxit comercial d'aquesta vaixella facilitarà la seva projecció amb l'obertura d'oficines i sucursals dintre i fora d'Itàlia. *Ateius*, d'Arezzo, s'establirà a la ciutat de Pisa (Menchelli, 1995) i també a la Gàl·lia, on s'han descobert tallers de *terra sigillata* itàlica a l'est: la Mulette, a Lyon, veritable sucursal que intercanvia motlles amb Arezzo (Picon, 1994), i en el qual, a més d'*Ateius*, hi ha una majoria de noms de ceramistes que prèviament s'havien documentat a Arezzo (Lasfargues, Vertet, 1976); i al sud: la Graufesenque (Picon, 1995), centre que, posteriorment, fabricarà productes amb unes característiques físiques i tipològiques diferents, dins del que es coneix com a *terra sigillata* sudgàl·lica.

El monopoli de la vaixella de *terra sigillata* itàlica en els mercats arribarà a la seva fi amb Tiberi (15-38 d.e.), moment en què els tallers del sud de la Gàl·lia, després d'un primer període d'assaig, iniciaran una producció en sèrie a gran escala, anomenada *terra sigillata* sudgàl·lica, que s'introduirà als mercats amb gran acceptació. A partir d'època clàudia (41-68 d.e.) desplaçarà definitivament la vaixella de *terra sigillata* itàlica en la majoria dels centres de la Mediterrània occidental, tot i que alguns tallers itàlics, com Pisa, continuaran produint el que s'anomena vaixella de *terra sigillata* tardoitàlica fins a meitat del segle II d.e., que s'exportarà cap a Bretanya, Panònia i Mauritània (Menchelli, 1997).

La producció de *terra sigillata* també és un fenomen extensible a la Península Ibèrica. En un moment, encara avui dia indeterminat (Buxeda, Tuset, 1995) però ja dins del segle I d.e., es constata l'existència de tallers que produeixen un tipus de vaixella amb les característiques de la ceràmica, que fabricarà formes pròpies i formes que tenen el seu paral·lel en els productes itàlics i sudgàl·lics. Els centres productors més importants i destacats coneguts de *terra sigillata* hispànica (Mayet, 1984) se

situen a l'interior: Andújar, a Jaén, i Tricio, a la Rioja; amb un àmbit d'irradiació ampli que cobreix tot el territori peninsular i, especialment, aquells indrets en els quals la influència, bàsicament marítima de la *terra sigillata* sudgàl·lica, arriba amb dificultat o no arriba.

Tot i així, la presència de produccions hispàniques està constatada, especialment en època flàvia (69-96 d.e.), a la majoria de ciutats del litoral mediterrani peninsular compartint els mercats amb els productes sudgàl·lics. A partir del segle II d.e., la *terra sigillata* hispànica continuarà abastant els mercats de l'interior, però l'arribada d'una nova vaixella procedent del nord d'Àfrica desplaçarà del litoral mediterrani la producció sudgàl·lica, en crisi ja des d'època flàvia, i la ceràmica hispànica.

A causa d'aquesta evolució, l'estudi de la *terra sigillata* permet, doncs, la reconstrucció de part de les xarxes comercials de l'Antiguitat, i reflecteix els factors econòmics, socials i històrics en els quals aquests contactes es van desenvolupar. Centrat a *Baetulo*, en l'actualitat s'està duent a terme un projecte de recerca del qual ara es presenten uns primers resultats (Madrid, 1997).

***Terra sigillata* itàlica**

Les formes més antigues de *terra sigillata* itàlica, anomenades tradicionalment arcaïques, tenen les característiques formals típiques de les últimes produccions de vernís negre, presenten formes anguloses, sense decoració, amb parets exvasades i, en alguns models, una vora lleugerament sortida a l'exterior. En aquestes primeres produccions, la marca del ceramista, generalment les inicials, es col·loca en el fons, en situació central si la peça és petita, i en múltiples cartel·les

disposades en situació radial, en les peces més grans (figura 1). Aquestes ceràmiques es comercialitzen en diferents serveis complets de taula, de plats i copes de diverses mides. La distribució a *Baetulo* durant aquesta primera etapa s'iniciaria ja dins la segona meitat del segle I a.e. i, molt probablement, abans del regnat d'August, a jutjar pel nombre important de peces arcaiques documentades, així com per la presència de nombroses marques radials corresponents a ceramistes atribuïts al taller d'Arezzo, que finalitzen la seva activitat durant els primers anys de regnat d'aquest emperador. Les formes més abundants corresponen al servei format pel plat Consp. 1 i la copa Consp. 7 (figura 2) en els quals la vora no es diferencia de la paret.

Amb August, moltes de les formes arcaiques desapareixen i donen pas a nous models que es mantindran vigents fins al final del seu regnat. Les marques en cartel·les quadrades disposades radialment donaran pas a una única marca situada en el centre de la peça dins de cartel·les rectangulars, en les quals sovint apareix el *nomen*¹ del ceramista o bé el del treballador, ja sigui home lliure o esclau, juntament amb el del fabricant. En una primera etapa que es pot situar a l'entorn de l'any 20 a.e., les formes se suavitzen i s'arrodoneixen perdent l'angulositat que caracteritzava les primeres produccions. Es generalitzen els serveis que tenen com a característica la vora sortida cap a l'exterior amb el llavi penjant més o menys pronunciat i, sobretot al principi, bastant separat de la paret. Aquestes formes, anomenades tradicionalment precoces, es fabriquen a Arezzo i a d'altres zones de la península itàlica; amb la simplificació del llavi que apareix enganxat a la paret i poc pronunciat, assoleixen el grau més alt d'estandardització, i la seva fabricació es produirà de manera uniforme a la majoria dels tallers itàlics, inclosos Arezzo i Pisa, i al taller gal de Lió.

A partir de l'any 15/10 a.e. es desenvolupa un nou servei que a poc a poc substituirà les formes precoces. Els plats es caracteritzen per presentar un fons pla amb les parets verticals, còncaues, limitades per dalt i per baix per motlures convexes amb una vora vertical; les copes són còniques amb una vora exactament igual que la paret dels plats, és a dir, vertical, còncaua i limitada per dalt i per baix per dues motlures convexes. Són formes que es coneixen com a clàssiques i que es fabriquen en els principals centres productors de *terra sigillata* coincidint amb el període de màxima esplendor dels tallers itàlics.

Durant aquesta etapa, coincidint amb un moment àlgid de l'economia a *Baetulo*, s'intensifica la comercialització de *terra sigillata* itàlica a la ciutat. Fins al canvi d'era, s'observa un predomini absolut de les formes precoces sobre les clàssiques. El servei més representatiu és el format pel plat Consp. 12 i la copa Consp. 14 (figura 3) que corresponen a les formes més estandarditzades. Abunden les marques en situació central, dins de cartel·les quadrades o rectangulars entre les quals comencen a aparèixer els noms dels treballadors juntament amb el dels fabricants; es tracta de ceramistes que inicien la seva activitat en ple regnat d'August i que es mantindran vigents fins als últims anys del segle I a.e.. Durant aquest període, tot i que continuen predominant el ceramistes atribuïts al taller d'Arezzo, cal destacar la presència d'alguns que, tot i trobar-se documentats a Arezzo, també són presents a d'altres tallers, i de ceramistes dels quals es desconeix el taller.

A partir del canvi d'era s'observa una progressiva disminució de les importacions i la substitució de les formes precoces per les clàssiques. El servei més típic es correspon tipològicament al plat Consp. 18 i a la copa Consp. 22 (figura 4), amb segells de ceramistes atribuïts al taller itàlic de Puzzoli.

El descens de les importacions de *terra sigillata* itàlica a *Baetulo*, s'accentua amb Tiberi, coincidint amb la pèrdua de l'exclusivitat exportadora dels principals tallers itàlics, davant l'inici de la difusió a gran escala dels productes procedents del sud de la Gàl·lia. Es constata la presència d'algunes copes de manera aïllada sense que s'hagi pogut documentar l'arribada de serveis complets. Quant a les marques, a partir d'aquest període es popularitza la cartella *in planta pedis* que ràpidament serà adoptada pels tallers que produiran sigillata tar-doitàlica. A *Baetulo* només s'ha documentat una marca d'aquest tipus, corresponent a un ceramista del taller de Pisa.

***Terra sigillata* sudgàl·lica**

A partir del segle I d.e., i després d'un període d'assaig (Passelac, 1986), els tallers del sud de la Gàl·lia iniciaran la producció d'una vaixel·la amb formes no decorades que reproduïen de manera bastant fidel alguns dels models itàlics clàssics. Passada aquesta etapa inicial, aquestes formes evolucionaran fins a assolir característiques pròpies alhora que se'n crearan de noves. Amb Tiberi, la ceràmica de *terra sigillata* sudgàl·lica, amb un repertori llis i un altre de decorat altament estandarditzats, es comença a difondre fins a monopolitzar el mercat de les vaixel·les fines, i gaudirà d'una exclusivitat gairebé absoluta fins a l'últim quart del segle I d.e.

La *terra sigillata* sudgàl·lica deu el seu nom al fet que varen ser els tallers meridionals de la Gàl·lia els que van abastar de manera organitzada les províncies occidentals de l'Imperi. Aquests tallers s'organitzen entorn de centres principals, els més importants dels quals són Montans i la Graufesenque, que tenen cadascú un àmbit d'irradiació concret. Montans envia els seus productes cap al sudoest de la Gàl·lia i la costa atlàntica, mentre que la Graufesenque cobreix, entre d'altres

punts, el sudest de la Gàl·lia i la costa de la Tarraconense (Passelac, Vernhet, 1993).

De l'ampli repertori creat pels ceramistes sudgàl·lics, sobretot el taller de la Graufesenque, principal distribuïdor de productes a *Baetulo*, destaquen una sèrie de formes que van esdevenir les més populars i que, amb petites variants introduïdes sobretot a partir d'època clàudia, es van mantenir vigents durant gran part del període productiu del taller (Vernhet, 1975). Quant a les formes no decorades, es comercialitzen dos grans grups de peces: unes completament llises, i d'altres que presenten una sèrie de motlures a l'exterior. Dins del primer grup, el plat anomenat Dragendorff 18 presenta formes anguloses, amb parets convexes i una vora amb un llavi semicircular sortit a l'exterior; la copa que es comercialitzarà juntament amb aquest plat, anomenada Dragendorff 27, presenta una paret dividida en dues parts convexes i una vora amb un llavi angulós sortit a l'exterior (figura 5). Quant a les formes motllurades, dels plats, el més característic es correspon amb la forma Dragendorff 15/17, que es caracteritza per un fons que s'ajunta a la paret per mitjà d'un quart de cercle, i una vora vertical; la copa forma Dragendorff 24/25 presenta un cos hemisfèric que s'acaba amb una petita motllura ("baquetó") que separa la part superior, vertical, de la paret (figura 6).

Les formes decorades més populars de la producció sudgàl·lica són copes a les quals s'atribueix la funció de servir i preparar aliments. Són peces amb una llarga perduració en els mercats, que pateixen una evolució formal i decorativa que ha permès d'establir sis grans períodes, d'acord amb l'estil i l'organització de la seva decoració (Hermet, 1934). Una és la forma Dragendorff 30, copa de cos cilíndric i paret vertical que també es fabricava en petites dimensions per beure.

L'altra, la més típica, és la forma Dragendorff 29 (figura 7), que presenta una evolució en la carena que es fa més marcada a mesura que la forma evoluciona, mentre que paral·lelament la vora es va fent més oberta.

A partir d'època flàvia s'introdueixen en els mercats noves peces. D'una banda, una nova copa hemisfèrica, la forma Dragendorff 37 (figura 7), que en pocs anys substituirà en els mercats a la Dragendorff 29; d'una altra, sis nous serveis de taula complets formats per quatre peces: copa, plat, copa amb peu i copa petita, dels quals només el primer, anomenat servei A, té una difusió important (Vernhet, 1976).

A *Baetulo* la distribució de la vaixel·la sudgàl·lica s'inicia durant el regnat de Tiberi, moment en què es documenta el servei llis format pel plat Dragendorff 18 i la copa Dragendorff 27; el plat motllurat Dragendorff 15/17; i la copa carenada Dragendorff 29. A partir d'època clàudia, i coincidint amb el període d'esplendor del taller, s'intensifica l'arribada de *terra sigillata* sudgàl·lica a la ciutat, i a les peces de l'etapa anterior, s'ha d'afegir la presència destacada de la copa motllurada Dragendorff 24/25 que, juntament amb el plat Dragendorff 15/17, predomina, durant aquest període, sobre el servei llis.

En època flàvia, les formes motllurades desapareixen del nostre panorama per deixar pas altre cop al servei llis, lleugerament modificat en aquesta etapa. Tant el plat com la copa presenten ara una vora arrodonida sortida a l'exterior; el plat perd angulositat entre el fons i la paret. La copa hemisfèrica Dragendorff 37 substitueix la copa carenada Dragendorff 29 i s'observa la introducció del servei A flavi, que té com a característica principal la decoració a la barbotina sobre la vora de totes les peces que el formen. Cal destacar, però, que

a *Baetulo* no s'ha documentat el servei complet, només la copa petita, forma Dragendorff 35 i el plat, forma Dragendorff 36 (figura 8).

Les marques sobre *terra sigillata* sudgàl·lica ens ofereixen un panorama molt unitari amb un abundant grup de ceramistes, tots atribuïts al taller de la Graufesenque (Oswald, 1964). Es constata una presència molt important de ceramistes d'època clàudia, fet que coincideix amb el període d'esplendor del taller, mentre que a partir d'època flàvia, quan aquest inicia la seva decadència, només es documenta un ceramista.

***Terra sigillata* hispànica**

A diferència del que succeeix amb la *terra sigillata* itàlica i la *terra sigillata* sudgàl·lica, la distribució de la vaixel·la hispànica a *Baetulo*, segons els coneixements que tenim fins ara, és molt limitada. La seva introducció s'inicia, molt probablement, durant els últims anys del regnat de Neró (54-68 d.e.), moment en què es documenta de manera escadussera amb formes que tenen el seu paral·lel en els productes sudgàl·lics: la cantimplora forma Hermet 13 (figura 9), la copa Dragendorff 27 i la copa Dragendorff 37. La seva presència augmentarà lleugerament a mesura que avança l'etapa flàvia, fins que en època de l'emperador Domicià (81-96 d.e.), es documenta en quantitats similars a la vaixel·la sudgàl·lica, si bé ambdues produccions pateixen la competència de les produccions del nord d'Àfrica. En aquesta etapa, tot i que continuen predominant les formes amb paral·lels en els models sudgàl·lics (el plat Dragendorff 15/17, la copa Dragendorff 29, la copa Dragendorff 35 i la copa Dragendorff 37), s'introdueixen també formes pròpies: la gerra Hispànica 2 (figura 9) i el plat Hispànica 4.

Malgrat tot, la comercialització d'aquests productes serà quasi completament frenada per l'arribada de la vaixella fina procedent del nord d'Àfrica (TSA A), de la qual ja es troben els primers fragments en contextos de final del segle I d.e. Aquesta nova producció substituirà els materials hispànics, i també la vaixella sudgal·lica, i significarà l'inici d'un nou món de relacions comercials a la Mediterrània central i occidental, en el qual els tallers africans prendran un paper exportador capdavanter que es mantindrà fins a la fi del Baix Imperi.

Agraïments

El present estudi s'ha realitzat dins del projecte "Conveni de col·laboració entre el Museu de Badalona i la Universitat de Barcelona", dins del qual l'autora ha gaudit d'una beca de recerca.

Nota:

¹. Equivalent al cognom actual

BIBLIOGRAFIA:

BUXEDA I GARRIGÓS, J.; TUSET I BERTRAN, F. (1995). «Revisió crítica de les bases cronològiques de la *terra sigillata* hispànica», *Pyrenae*, 26, pp. 171-188.

COMAS I SOLÀ, M. (1991). «Les Amphores de M. Porcius et leur diffusion de la Léétanie vers la Gaule», *SFECAG, Actes du Congrès du Cognac*, 1991, pp. 329-345.

COMAS I SOLÀ, M. (1997). *Baetulo. Les marques d'àmfora*. UAI Corpus Internationale des Timbres Amphoriques (Fascicule 2), IEC, Museu de Badalona. Badalona.

ETTLINGER, E. *et alii* (1990). *Conspectus Formarum. Terrae sigillatae Italico Modo Confectae*. Bonn.

GUITART DURÁN, J. (1976). *Baetulo. Topografía arqueológica, urbanismo e historia*. Monografies Badalonines, 1, Museu de Badalona. Badalona.

GUITART, J.; PADRÓS, P. (1985). «Distribución espacial de la vivienda en el urbanismo tardorepublicano y augusteo: el modelo constatado en *Baetulo* (Badalona)» *Arqueología espacial 2. Coloquio sobre el microespacio*. Teruel, pp. 77-97.

GUITART, J.; PADRÓS, P.; FONOLLÀ, A. (1993). «Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de *Baetulo* (Badalona)» *XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica. La ciutat en el món romà*. Tarragona, 1993. Tarragona, pp.188-191.

GOUDINEAU, C. (1968). *La ceramique aretine lisse*. Ecole Francaise de Rome. París.

HERMET, F. (1934). *La Graufesenque (Condatomago) I. Vases sigillés. II. Graffites*. París.

LASFARGUES, A. ET J.; VERTET, H. (1976). «Les estampilles sur sigillée lisse de l'atelier augustéen de la Muette à Lyon». *Figlina*, 1, pp. 39-87.

MADRID FERNÁNDEZ, M. (1997). *Terra Sigillata a Baetulo. Contextos*

estratigràfics altoimperials (d'August als Flavis). Tesi de Llicenciatura, Universitat de Barcelona (inèdita).

MAYET, F. (1984). *Les ceramiques sigillées hispaniques*. París.

MENCHELLI, S. (1995). «Ateius e gli altri: produzioni ceramiche in Pisa e Nell'Ager Pisanus fra tarda repubblica e primo impero». *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa XXV*, 1-2, pp. 333-350.

MENCHELLI, S. (1997). «Terra Sigillata Pisana: forniture militare e Libero Mercato. RCRF, Acta 35, pp. 191-198.

OSWALD, F. (1964). *Index of Potters' stamps on terra sigillata "samian ware"*. London.

OXÉ, A.; COMFORT, H. (1968). *Corpus Vasorum Arretinorum. A catalogue of the signatures, shapes and chronology of Italian sigillata*. Bonn.

PADRÓS I MARTÍ, P. (1985). *Baetulo. Arqueologia urbana 1975-1985*. Monografies Badalonines, 2, Museu de Badalona. Badalona.

PASSELAC, M. (1986). «Les premiers ateliers du sud de la France, la Terre sigillée gallo-romaine, lieux de production du Haut-Empire: implantations, produits, relations». *DAF*, 6, pp. 35-38.

PASSELAC, M.; VERNHET, A. (1993). «Céramique sigillée sud-gauloise». *LATTARA*, 6, pp. 569-580.

PICON, M. (1994). «Les sigillées italiques et leur étude en laboratoire» *Ceramica Romana e Archeometria: Lo stato degli studi. Atti delle Giornate Internazionali di Studio*. 26-27, aprile 1993. Catello di Montegufoni (Firenze), pp. 47-61.

PICON, M. (1995). «Etudes en laboratoire et production des officines d'Ateius: bilan et perspectives». *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa XXV*, 1-2, pp. 403-410.

VERNHET, A. (1975). *Notes sur la terre sigillée de La Graufesenque*. Millau.

VERNHET, A. (1976). «Création flavienne de six services de vaisselle à la Graufesenque». *Figlina*, 1, pp. 13-27.

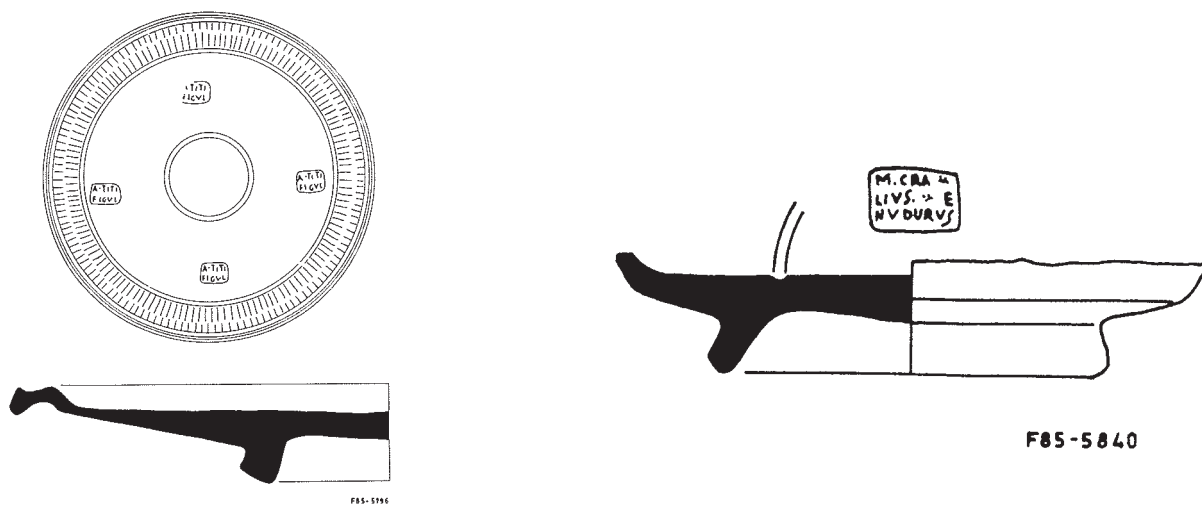
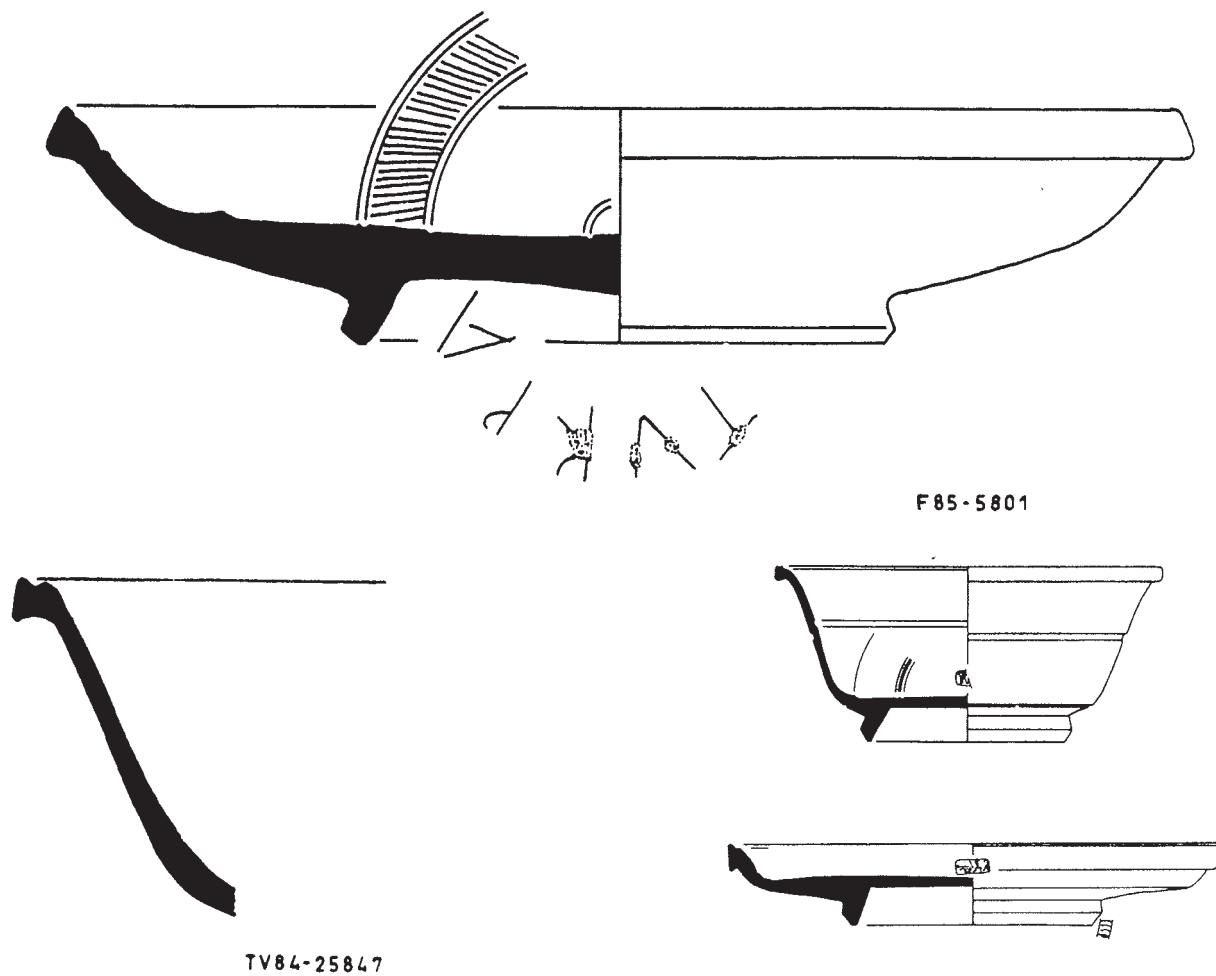

Fig. 1. Marques radials impreses sobre fons de plat de la forma Consp. 10, procedent de les excavacions del carrer Fluvià de l'any 1985 (*esquerra*). Marca central impressa sobre fons de copa procedent de les excavacions del carrer de Fluvià de l'any 1985 (*dreta*).

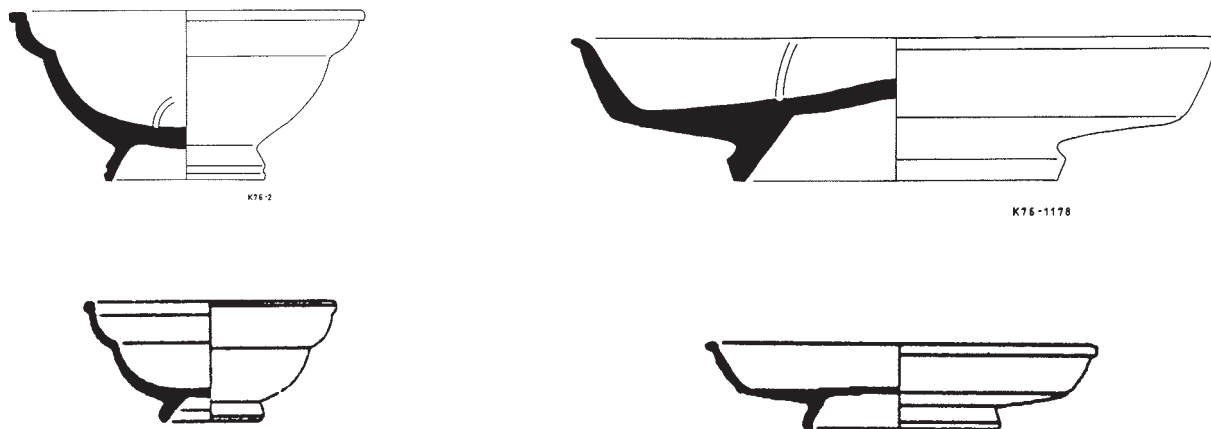
Fig. 2. Copa de la forma Consp. 7 procedente de les excavacions del carrer Fluvià de l'any 1985 (*a dalt esquerra*). Plat de la forma Consp. 1 procedent de les excavacions del carrer Fluvià 1976 (*a baix esquerra*). Prototips de les formes Consp. 7 i Consp. 1 (*dreta*).

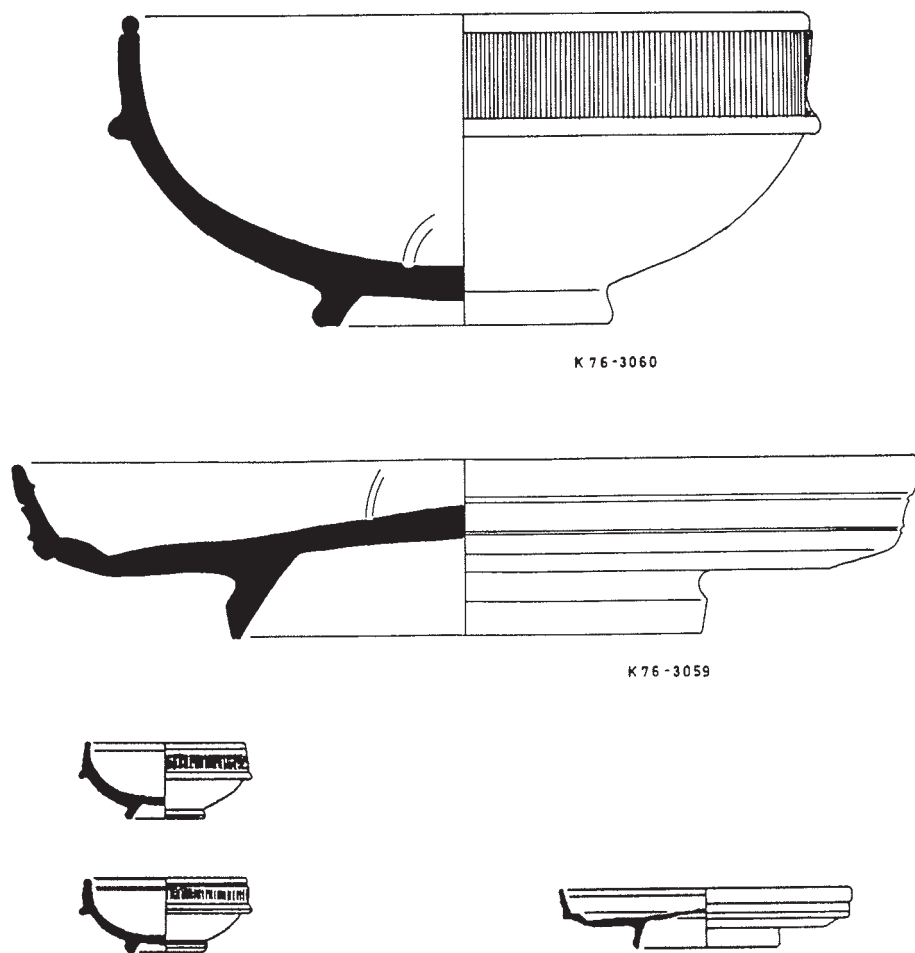
Fig. 3. Plat de la forma Consp. 12 procedent de les excavacions del carrer Fluvià de l'any 1985 (*a dalt*). Copa de la forma Consp. 14 procedent de la Torre Vella de l'any 1984 (*esquerra a baix*). Prototips de les formes Consp. 14 i Consp 12 (*dreta a baix*).

Fig. 4. (d'esquerra a dreta) Copa de la forma Consp. 22; plat de la forma Consp. 18, procedents de les excavacions de la Torre Vella de l'any 1984. Prototips de les formes Consp. 22 i Consp. 18

Fig. 5. Copa de la forma Dragendorff 27 (a dalt esquerra) i plat de la forma Dragendorff 18 (a dalt dreta) procedents de les excavacions del carrer Fluvià de l'any 1976. Prototips de les formes Dragendorff 27 (a baix esquerra) i Dragendorff 18 (a baix dreta).

Fig. 6. Copa de la forma Dragendorff 24/25 (a dalt); plat de la forma Dragendorff 15/17 (al mig) procedents de les excavacions del carrer Fluvià de l'any 1976. Proptotips de les formes Dragendorff 24/25 i Dragendorff 15/17 (a baix).

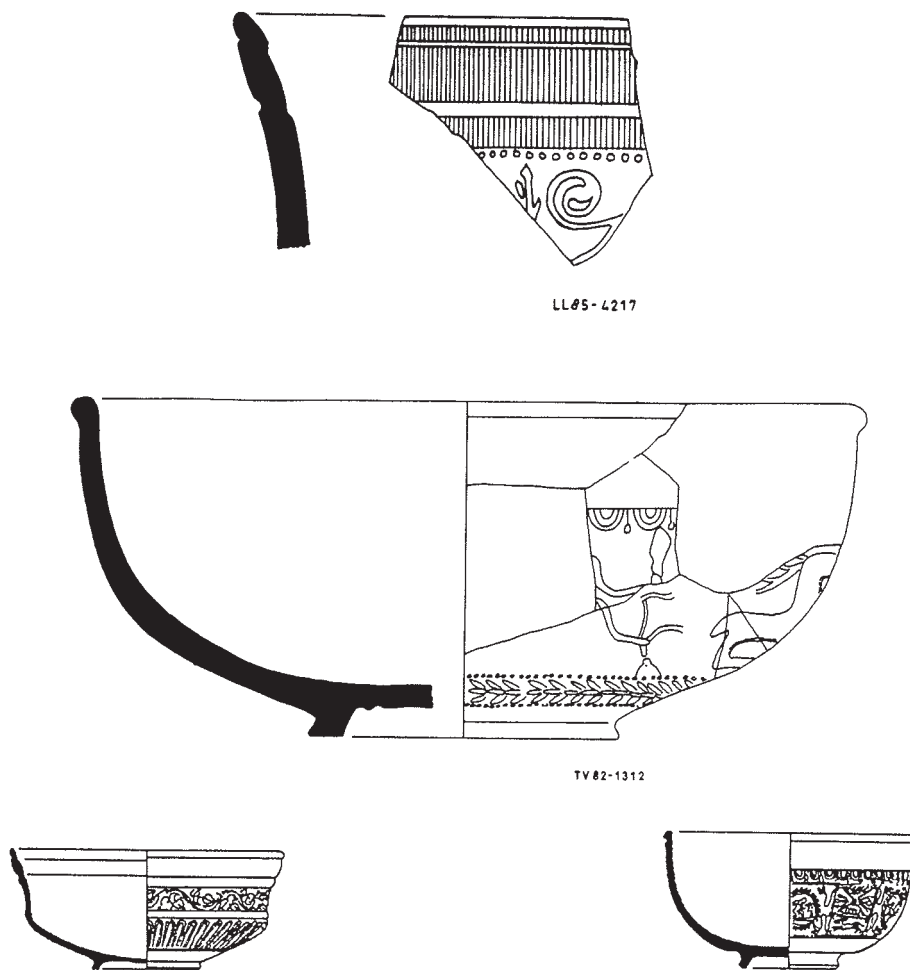
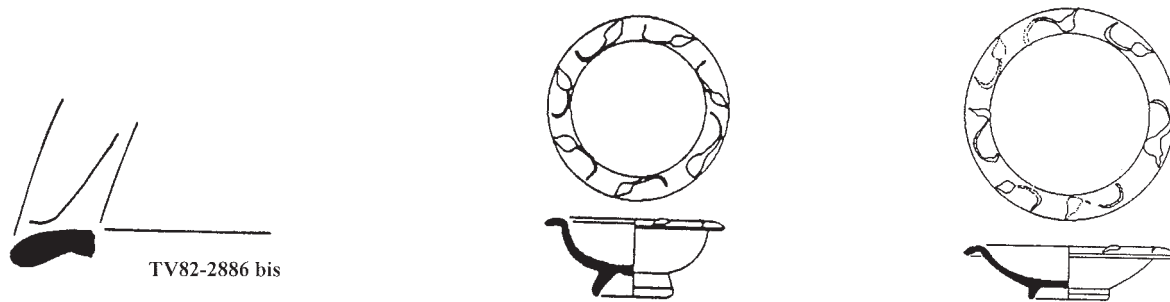
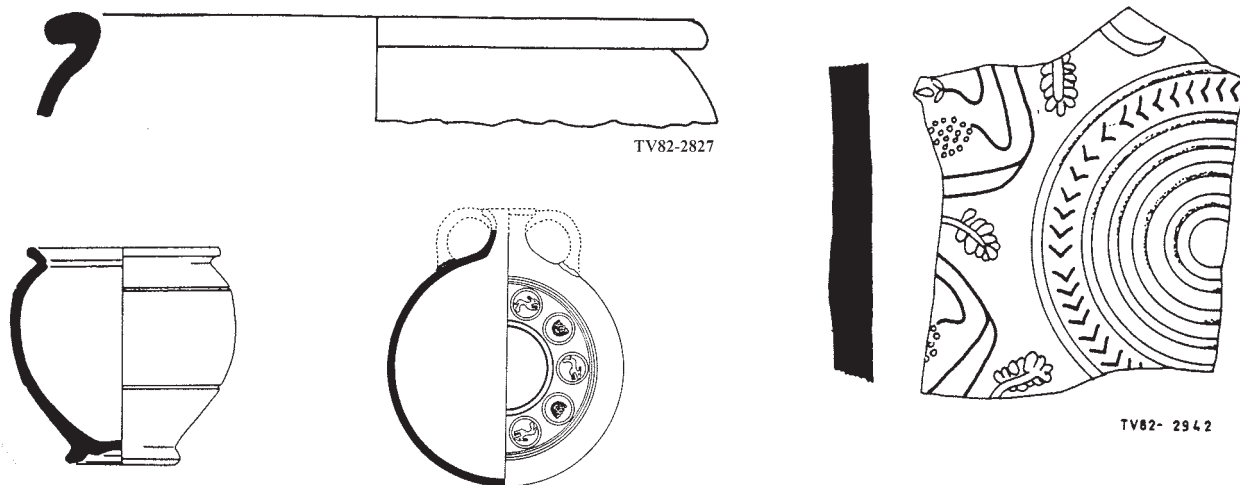

Fig. 7. Forma de la copa Dragendorff 29 procedent de les excavacions del carrer Lladó de l'any 1985 (*a dalt*). Copa de la forma Dragendorff 37 procedent de les excavacions de la Torre Vella de l'any 1982 (*al mig*). Prototips de les formes Dragendorff 29 i 37 (*a baix*).

Fig. 8. (d'esquerra a dreta) Copa de la forma Dragendorff procedent de les excavacions de la Torre Vella de l'any 1982; prototips de les formes Dragendorff 35 i Dragendorff 36.

Fig. 9. Gerra de la forma Hispànica 2 (a dalt a l'esquerra). Cantimplora de la forma Hermet 13 (a dalt a la dreta) procedents de les excavacions de la Torre Vella de l'any 1982; prototips de les formes Hispànica 2 i Hermet 13 (a baix a l'esquerra).

LA VAIXELLA DE VERNÍS NEGRE A *BAETULO* I ELS SEUS ANTECEDENTS: D'ESTRIS DE TAULA A DOCUMENTS D'UNA SOCIETAT (S. III-I aC)

MARTÍ GRAU I SEGÚ, M. CARMÉ JIMÉNEZ I FERNÁNDEZ

La Laietània de la primera meitat del s. I aC assistí a un fet significatiu per a la seva organització i desenvolupament posterior. Sobre el turó d'en Rosés, es constituí un nucli d'una entitat i ordenació desconegudes fins aleshores a la zona immediata: la ciutat romana de *Baetulo*¹. No sabem quin ritme seguí el procés de fundació, però és ben segur que aquest comportà l'establiment de nous pobladors, procedents d'Itàlia.

Els nouvinguts itàlics traslladaren al nostre territori aquells costums que els eren propis i que identificaven les seves activitats quotidianes, coexistint momentàniament amb els dels habitants autòctons: durant algunes dècades degué resultar evident que uns i altres menjaven, gaudien del seu temps d'oci o enterraven els morts de maneres diferents. A poc a poc, a mesura que avançava el fenomen de la romanització, s'anaren diluint les diferències, així com la constància de bagatges culturals diversos.

Quan tractem de resseguir la vida d'aquelles societats, sovint fem ús d'un dels elements que estigué més en contacte amb els individus que la componien: els recipients ceràmics que els servien per alimentar-se. En el context històric que hem

començat a descriure, ens és especialment útil la ceràmica de vernís negre. Tal com posarem en relleu mes endavant, aquesta vaixela no s'introdueix pas a la zona amb l'establiment de poblacions itàliques -per més que de manera majoritària la ceràmica de vernís negre provinguí d'Itàlia- sinó que la seva utilització des de l'origen en el món indígena respon a tot un seguit de contactes intensíssims amb el món colonial grec primer, i després a una forma inicial de penetració de Roma -la comercial- que s'anticipà a la dels seus exèrcits i ciutadans.

¿Per què centrem la nostra atenció en aquestes produccions enfront de tantes d'altres que podien figurar a la taula de l'època? Es tracta d'una ceràmica que rep una consideració de semiluxe i al mateix temps comptà amb una difusió força abundant a les costes de la Mediterrània al llarg de prop de tres-cents anys. Així, doncs, el seu estudi ens pot il·lustrar sobre diversos camps de l'activitat humana, que es poden agrupar en els grans blocs temàtics següents:

a) L'evolució dels nuclis de poblament. Durant bona part del desenvolupament de l'arqueologia com a disciplina moderna, una de les principals fites dels estudis ceramològics ha estat la datació de les diverses fases de l'ocupació

humana del territori: els canvis que experimenta la ceràmica de vernís negre, al llarg de la seva dilatada producció, poden ser ben datats quan se'n detecten exemples en les naus enfonsades que les transportaven o en ciutats de les quals, gràcies a les fonts escrites de l'antiguitat, coneixem amb precisió en quin moment es va produir tal o tal acte de construcció o de destrucció.

b) El comerç mediterrani i local. Com a producte transportat per mar per a la seva comercialització -en moltes ocasions com a complement de les àmfores que transportaven vi- la ceràmica de vernís negre reflecteix circuits comercials, àrees d'influència i relacions d'intercanvi. Al mateix temps, les imitacions locals mostren l'afany de reproduir els objectes en els propis centres receptors. La recerca en aquest àmbit neix, sobretot, amb l'auge dels estudis d'història econòmica, a partir de mitjan aquest segle.

c) La diversitat de pautes de consum alimentari i d'utilització dels recipients. Els interrogants de la ceramologia cada vegada van més enllà: des dels anys vuitanta alguns estudis miren d'examinar com pot adequar-se un mateix recipient, produït de manera massiva, a les necessitats desiguals de les societats en què serà comercialitzat indistintament. Michel Bats² assaja interpretacions d'aquest tipus en el jaciment colonial grec d'Òlbia de Provença, servint-se d'elements d'antropologia i de fonts literàries antigues. Si comparem els materials del turó d'en Boscà amb els de *Baetulo* també obtindrem, de manera incipient, algun tipus de conclusió entorn del rol dels recipients en la societat.

d) Les activitats de producció artesanal. Es tracta d'un aspecte que només pot ser estudiat de manera convenient en els propis centres productors, però elements com la tècnica, el

volum de comercialització o algunes signatures en segells ens proporcionen indicis sobre l'estructura del treball artesanal i les seves mutacions.

e) Els elements estètics de les peces. Les consideracions estètiques motivaven bona part dels estudis de l'arqueologia del segle XIX: per això, una ceràmica caracteritzada per la pobresa ornamental com la que ens ocupa, suscità interès tardanament, en benefici d'altres produccions més profuses (gregues i d'època romana imperial). Amb les noves línies antropològiques és possible interrogar-se per la gènesi d'un "gust" determinat en la confecció dels recipients: ¿fins a quin punt els productors imposen al mercat peces de trets formals i decoratius preestablerts o, per contra, en quina mesura les preferències dels consumidors poden arribar a condicionar l'aspecte que els fabricants donen als seus productes?

Perspectiva historiogràfica

Caracteritzada per l'estandardització i la monotonia de les formes, com acabem d'apuntar, la ceràmica de vernís negre no àtica no fou objecte d'un tractament sistemàtic fins a un moment avançat, a mitjan aquest segle: fou aleshores quan l'italià Nino Lamboglia³ elaborà una proposta de classificació i interpretació. Es consagrà aleshores la denominació de "campaniana", un terme que comprenia el conjunt de la vaxella de vernís negre que succeï els vasos àtics, d'entre els quals només una part provenia efectivament de la Campània.

Per tradició o comoditat s'ha mantingut el terme de "campaniana", si bé cada vegada és més freqüent parlar senzillament de "ceràmica de vernís negre": les investigacions del francès Jean Paul Morel⁴ han estat fonamentals per a la definició, sis-

tematització i datació dels diversos tallers i tipus de recipients que s'engloben dintre d'aquesta gran família ceràmica.

En el cas de *Baetulo*, comptem amb l'estudi de la ceràmica de vernís negre recollit dintre de l'obra de Josep Guitart⁵ que analitza globalment l'urbanisme i l'evolució d'aquesta ciutat romana. Els autors del present article treballen actualment en la revisió i ampliació d'aquell estudi a partir dels nous coneixements que s'han anat incorporant a la matèria i dels abundants testimonis que han ofert les excavacions badalonines des de mitjan anys setanta.

La ceràmica de vernís negre del turó d'en Boscà ha estat estudiada per Dolors Zamora⁶: el seu treball ens proporciona alguns dels elements per a aquest text.

Recentment ha tingut lloc una Taula Rodona a Empúries, en la qual prop de cinquanta investigadors⁷ han tractat d'avançar en l'adequació de la terminologia a les noves troballes realitzades i a les noves dades sobre les zones d'origen d'aquests materials.

Dels tallers petits i mitjans a la producció en massa

La ceràmica de vernís negre, per la seva pròpia difusió ben àmplia a l'arc nordoccidental de la mediterrània⁸, pot ser estudiada des de l'homogeneïtat que confereix als diversos serveis de taula d'aquesta extensa zona, però al mateix temps fa que haguem d'estar especialment atents als fenòmens locals de diversitat quan hi són.

Tal com apunta Josep Barberà⁹, entre el 325 i el 250 aC, concorregueren una sèrie de factors que determinaren la substitució del comerç provinent de Grècia (sobretot, vasos

àtics de vernís negre), per una producció i comercialització molt més restringida, centrada a Occident. Els canvis socials i polítics que s'operaren en aquella àrea a l'inici de l'època hel·lenística (declivi de les ciutats-estat, expansionisme vers Orient), suposaren el pràctic abandonament del mercat occidental, deixant via lliure al sorgiment de petits centres de producció artesana que maldaren per omplir el buit deixat per la interrupció del comerç àtic amb productes propis que sovint en reprenien l'aire hel·lenitzant. A Itàlia central, l'existència de tradicions ceràmiques locals d'arrel etrusca que s'inspiraven en els vasos metàl·lics (l'anomenada torèutica) conflueix igualment en aquesta nova comercialització mediterrània. El resultat és un panorama format per petits centres que fabriquen productes d'alta qualitat en la forma i la tècnica i que s'encaren a un vast mercat: és per això que els vasos de vernís negre d'aquesta època es localitzen sovint en quantitats discretes fora de les àrees d'origen, però al mateix temps, les llargues distàncies que atenyen poden resultar-nos inversemblants.

D'entre aquests centres, el taller de Roses fou un dels que tingué una activitat més rellevant, tant pel volum de la seva producció com per la seva perduració fins a la ratlla del 200 aC. La seva ubicació a l'antiga colònia de Rhode (Roses, Alt Empordà) és indubtable, ja que en les excavacions dels anys 60 s'hi localitzaren un bon nombre de rebuigs de cocció que indicaven la presència de forns. Els seus productes es caracteritzen per una gran varietat de pastes (ataronjada, vermello-sa-grogosa, beix...). El vernís predominant és negre opac, però les produccions de la primera meitat del segle III aC adquireixen sovint un to gris metal·litzat. L'avenç de la investigació¹⁰ ha tendit a reconèixer diversos "tallers" dintre del que originàriament havia estat analitzat com un bloc unitari: el taller de les tres palmetes radials, el taller de les tres pal-

metes radials sobre banda d'estries, el taller de Nikia... Els segells documentats semblen parlar d'artesans d'origen grec: ΝΙΚΙΑ.Σ i ΚΑΚΑ, ΠΑΡ.

També durant la primera meitat del segle III aC arriben a la Laietània els productes del Taller de les Petites Estampilles, actiu a la zona italiana del Laci: normalment, es tracta de bols (forma Lamb. 27) ben envernissats, d'un negre intens o blavós, amb pastes dures de coloració heterogènia que varia del rosat-beix al gris.

Alguns anys abans de la segona guerra púnica comença a arribar de manera regular a la península ibèrica un tipus de producció ceràmica, procedent de la zona de Nàpols i l'illa d'Ischia, destinat a tenir una amplíssima difusió: la Campaniana A. Ja des de la darrerria del segle IV aC els seus tallers havien anat desenvolupant un repertori en inici ric i variat, inspirat en formes capuanes i àtiques: de la mateixa manera que succeí en altres nuclis de la Magna Grècia, l'illa d'Ischia comptava amb les seves pròpies produccions ceràmiques de vernís negre presumiblement destinades al consum local i a la regió immediata. En un primer moment, no es distingiria en implantació d'altres mil i una variants locals i regionals sorgides en l'àmbit de les societats hel·lenístiques del sud d'Itàlia.

El combat contra els cartaginesos a la Península Ibèrica, i l'administració de la victòria contra aquests, serví de punt de partida per a una "invasió comercial" de la Campaniana A, entorn del 200 aC: els recipients se simplificaren per poder ser produïts en les grans quantitats que consentia el vast mercat ibèric, que els romans ara passaven a controlar totalment mitjançant la conquesta. Pel fet que la Campània -i especialment l'arc entre Nàpols i Puteolí- era una zona privilegiada pel poder polític en tant que punt de partida del comerç del vi,

els seus productes ceràmics s'imposaren en l'escena hispànica en els propers cent anys.

En aquest estat de coses, una nova tradició artesanal fa aparició: es tracta de la Campaniana B, que en el seu repertori de formes, evoca aquell gust "etrusc" pels detalls angulosos i les decoracions inspirades en els preuats recipients metàl·lics. Aquest tipus de producció, caracteritzat per les pastes depurades de coloració beix groguenc o beix rosat, no comença a arribar en quantitats significatives a la costa laietana fins a la darrerria del segle II aC, desfent l'efectiu monopoli de la Campaniana A entre les ceràmiques de vernís negre. Tot i que en un principi aquesta producció es vinculava a la zona d'Etrúria, cada cop s'ha vist més que hi ha hagut una transposició d'aquella tradició de remot origen etrusc a l'àrea de la Campània septentrional, indret en el qual és especialment prolífic el centre productor de Cales. En algunes ocasions, i de manera poc consensuada, s'havien identificat les produccions d'aquest darrer origen amb la denominació "B-oide", però resulta més adient fer referència a la Campaniana B com un únic tronc que té les seves branques en zones diverses del territori itàlic.

La competència d'aquesta nova tradició ceràmica adquireix un perfil molt més accentuat durant el segle I aC, al llarg del qual anirà desplaçant les produccions napolitanes (Campaniana A tardana), sobretot a partir del 80-70 aC. Aquestes darres, empobrides, subsistirán ara en segon terme, imitant en alguns casos formes i elements de la Campaniana B.

També relacionada amb la Campaniana B, trobem la ceràmica aretina de vernís negre, provinent de la zona d'Arezzo (*Arretium*): es caracteritza per una alta qualitat del vernís, negre intens, de tacte llis, i les pastes depurades, dures, d'un beix rosat. Hi són freqüents els segells que contenen lletres.

La taula indígena i la taula romana: el turó d'en Boscà i *Baetulo*

El turó d'en Boscà¹¹ forma part de la Serralada Litoral catalana i s'ubica dintre del terme municipal de Badalona, al Barcelonès. Les excavacions que hi foren realitzades per Pepita Padrós i Josep Guitart en el transcurs dels anys 80 proporcionaren abundant ceràmica de vernís negre, estudiada posteriorment per Dolors Zamora¹²; a partir d'aquest material, s'han pogut documentar diverses fases d'ocupació al jaciment, des del segle IV aC fins a final del segle II aC - principi del segle I aC.

En el conjunt de fragments analitzats, la Campaniana A apareix com a clarament majoritària, associada sobretot a les àmfores grecoitàliques i, des de mitjan segle II aC, a les de forma Dressel 1. Dolors Zamora, quan fa referència a la «vaixel·la de taula de la llar indígena»¹³, hi detecta una creixent presència de la Campaniana A i l'atribueix al fet que aquesta producció devia ser força més econòmica i també de més fàcil adquisició enfront d'altres productes. El gran nombre d'estrats arqueològics datables del segle II aC ens il·lustren sobre un procés en què un producte inicialment de luxe es converteix progressivament en un element quotidià, com a resultat d'una aflluència comercial cada vegada més intensa.

Al darrer quart del segle II aC comencen a arribar els productes de la Campaniana B. A començament del segle I aC, el turó és abandonat definitivament, i és en aquest moment que aquest nou tipus ceràmic es fa amb el protagonisme entre les importacions de vernís negre. Per tant, no arribem a constatar en la vida del poblat el canvi que suposa l'arribada de formes molt més obertes, anguloses, que prescindeixen d'altra decoració que no siguin els soles en el fons i la vora, o

estries ocasionals: serien aquestes les característiques del repertori de tipus B consolidat.

En canvi, quan examinem el material trobat en les diferents intervencions arqueològiques realitzades a *Baetulo* ens adonem que la ciutat inicia la seva evolució en un context similar al que observàvem en l'etapa final d'ocupació al turó d'en Boscà. En efecte, la vaixel·la hi apareix força simplificada i estandarditzada: la monotonia dels recipients ens mostra de quina manera l'acte de consum havia pres unes característiques uniformes entre els individus de la comunitat i de quina manera els detalls formals s'havien acabat supeditant a les necessitats funcionals.

Aquest material es caracteritza pel predomini del material que fins no fa gaire ha estat designat amb el terme de B-oide, denominació proposada per J. P. Morel, però que, arran de la darrera Taula Rodona celebrada a Empúries, s'ha tendit a eliminar, ja que s'havia convertit en calaix de sastre de totes aquelles ceràmiques de vernís negre que no sabem on situar. Ara parlariem d'un material produït a la zona de la Campània septentrional o el Laci meridional. Es tracta d'un tipus ceràmic amb el repertori formal de la Campaniana B, és a dir, amb un predomini de les formes Lamb. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 10.

L'altra producció que encara a mitjan segle continua tenint un paper important dintre de la vaixel·la de vernís negre és la Campaniana A tardana. Tot i que es constata ja en unes proporcions molt reduïdes respecte a la Campaniana B, encara trobem un nombre important d'individus. Les formes més freqüents són aquelles que copien el repertori formal de la B, com per exemple la pàtera 5/7.

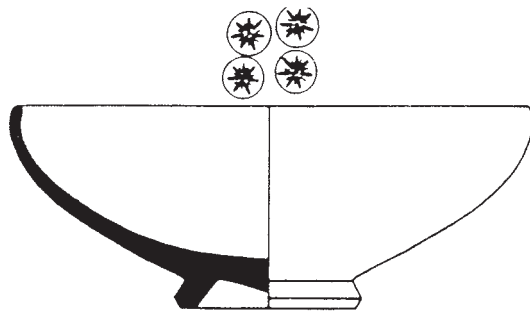
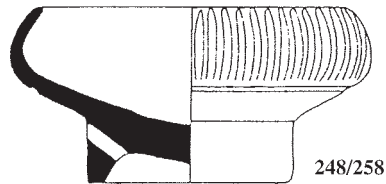
En menor quantitat, trobem Campaniana B etrusca, Campa-

niana A clàssica, amb un clar caràcter residual (ja que es tracta d'una producció que entorn del 100 aC, deixa pas a la varietat tardana) i imitacions de Campaniana B amb pasta grisa. Encara menys representades són les aretines de vernís negre que ens comencen a aparèixer en contextos de mitjan segle, i la Campaniana C, de percentatge ínfim dintre del conjunt de vernís negre trobat a Badalona.

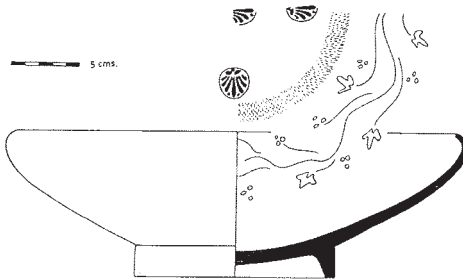
Entorn del 30 aC comencen a arribar a la ciutat de *Baetulo* les primeres peces de *terra sigillata*, que marquen ja la fi de les importacions de ceràmiques de vernís negre, ja que aquesta nova vaixella roja la substituirà, introduint un gust radicalment diferent al que havia imperat fins aleshores i donant pas a la prosperitat comercial d'altres zones productores. De tota manera, hi ha un primer moment de convivència entre les dues produccions ceràmiques que segurament arriba fins al canvi de segle, tot i que és un tema encara per estudiar. I després, durant el primer quart del segle I dC, el desplaçament d'una vaixella per l'altra haurà estat ja total i el material de vernís negre trobat en els estrats arqueològics tindrà un caràcter totalment residual, perquè ja fa temps que s'ha deixat de produir.

El coneixement de la vaixella de vernís negre localitzat al nucli urbà de *Baetulo*, té una importància cabdal, no tan sols per determinar la seva data de fundació, sinó també per conèixer els hàbits de la població que hi vivia i les relacions comercials que la zona mantenia amb Itàlia. El seu estudi aprofundit ens aportarà dades molt importants sobre l'origen i els primers decennis d'aquesta ciutat.

Quadre sinòptic de la vaixel·la de vernís negre entre el segle III i I aC*

F. 2544
Taller de les tres
palmetes radials

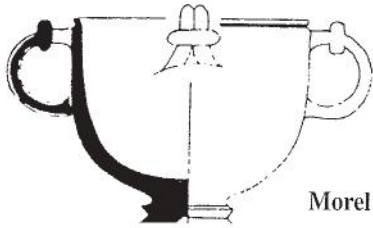

Pàtera del taller de les tres palmetes radials provinent de la necròpoli de Cabrera de Mar (segons Barberà 1968)

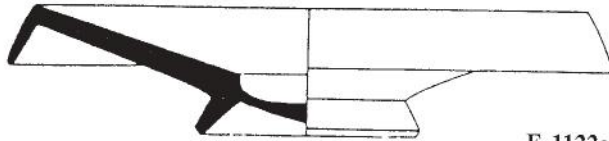
- Enfortiment de l'hegemonia de Roma sobre el Laci , i més tard, per la derrota dels samnites i per la incursió dels gals el 295 aC.
- Primera Guerra Púnica (264-241 aC).
- Enfrontament entre cartaginesos i romans.

- Crida de Sagunt als romans el 220 aC.
- Segona Guerra Púnica (218-201 aC).
- 218 aC els romans desembarquen a Empúries.
- En el 209, Publi Corneli Escipió pren la plaça forta cartaginesa Carthago Nova.
- Derrota d'Anníbal el 207 aC.
- Tractat de pau establert amb els romans el 201 aC. Cartago renuncia a Hispània.

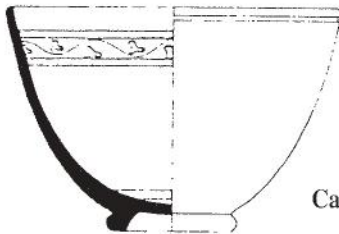

Morel 68

F. 1122a1

- Campanyes de Cató (c. 197-195 aC).
- Grècia cau progressivament sota domini romà.

Camp.A 31 B
F. 2574

Camp. A 36
F. 1312b1

- Inici del regnat d'August (31 aC-14 dC).
- Creació de la Província Tarraconense.
- Guerres civils a Hispània.

Camp. A 113
F. 2983

F. 2983a1

- 72 aC Sertori inicia a Hispània una guerra contra Sil·la.
- Guerra de Sertori (destrucció de *Valentia* c. 70 aC).

L.1/F. 2323h1

L. 2/F. 1222a1

L. 3/F. 7541a1

L. 4/F. 1413e1

L. 5/F. 2255a1

- Inici del regnat d'August (31 aC-14 dC).
- Creació de la Província Tarraconense.
- Guerres civils a Hispània.

*. Els dibuixos que apareixen en aquest quadre són models teòrics de com eren els vasos que configuraven aquesta vaixel·la de vernís negre. No formen part ni del repertori de material ceràmic pertanyent al turó d'en Boscà ni del trobat a les intervencions realitzades a la zona de *Baetulo*, tot i que en ambdós jaciments constatem la presència d'algunes d'aquestes formes. La majoria d'aquests dibuixos han estat extrets de Pérez, J. (1986): «Las Cerámicas de Barniz negro "Campaniense": Estado de la cuestión», a *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, T. IV, n. 1, Madrid.

Notes:

1. Aquest article vol fer accessible al lector no especialitzat l'estat de coneixements entorn de la producció de recipients ceràmics que caracteritza millor l'evolució de *Baetulo* en temps de la república romana i inici de l'època d'August. Els autors defugen, doncs, els aspectes que sobrepassen, per la seva complexitat, els objectius eminentment divulgatius d'aquest text. Els continguts poden ser ampliat mitjançant un bon nombre d'obres que ha generat la recerca sobre *Baetulo* i el seu territori: Guitart, J. (1976): *Baetulo. Topografía arqueológica, urbanismo e historia*; Cuyàs, J.M. (1977): *Història de Badalona*, vol. III; Badalona; Padrós, P. (1985): *Baetulo, arqueologia urbana, 1975-1985*, Monografies Badalonines, Museu de Badalona; Guitart, J.; Padrós, P.; Fonollà, A. (1994): "Aproximació a l'esquema urbanístic fundacional de la ciutat romana de *Baetulo* (Badalona)", a *XIV Congrés Internacional d'Arqueologia Clàssica: la ciutat en el món roma*, Tarragona, 5-11 setembre 1993, Vol. II: Comunicacions, pàgs 188-191.
2. Bats, M. (1986): "Vaisseille et alimentation à Olbia de Provence (v. 350-v.50 av.JC.). Modèles culturels et catégories ceramiques", *Revue Archeologique de Narbonnaise*, Supplément 18, Ed. du CNRS.
3. Lamboglia, N. (1952): "Per una classificazione preliminare de la ceramica campana", a *Atti del I° Congresso Internazionali di Studi Liguri*, pàgs. 139-206, Bordighera, 1952.
4. Morel, J.P. (1980): "La ceramique campanienne: Acquis et problemes", a *Ceramiques hellenistiques et romaines*. Centre de Recherche d'Histoire Ancienne (Besançon), vol. 36, 1980, pàgs. 86-125; Morel, J.P. (1981): *La ceramique campanienne: les formes*, Écoles Françaises d'Athènes et Rome, 244, Paris.
5. Guitart, J. (1976), *Op. cit.*
6. Zamora, D. (1996): *Les ceràmiques de vernís negre del poblat ibèric del Turó d'en Boscà. Aproximació a la interpretació històrico-arqueològica del poblat*, Arqueoanoia edicions.
7. Taula Rodona: *La ceràmica de vernís negre dels s.II i I aC: centres productors mediterranis i comercialització a la Península Ibèrica* (Empúries, 4 i 5 de juny de 1998).
8. Grau, M. (1997): *Evolució de la vaixela de vernís negre a l'arc nord-occidental de la Mediterrània (s.III-I aC): aproximació a partir dels materials de Marsella, l'Illa d'en Reixac i Iesso*, 2 vol. Treball d'investigació inèdit, Universitat Autònoma de Barcelona, juny de 1997.
9. Barberà, J. "La vaixela fina d'importació a la Laietània (s. V-I aC). II. Les ceràmiques romanes", a *Limes* 3, pàgs. 64-80.
10. Sanmartí, E.(1978a): *La ceràmica campaniense de Emporion y Rhode*; Sanmartí, E. (1978b): "L'atelier de patères à trois palmettes radiales et quelques productions connexes", a *Archéologie en Languedoc*, 1, Lattes, pàgs. 21-36.
11. Zamora, D; Guitart, J.; García, J. (1991): "Fortificacions a la Laietània litoral: Burriac (Cabrera de Mar) i el Turó d'en Boscà (Badalona). Cap a un model interpretatiu de l'evolució del poblament ibèric laietà", a *Simposi Internacional d'Arqueologia Ibèrica: Fortificacions. La problemàtica de l'ibèric ple (segles IV-III a.C.)*, Manresa.
12. Zamora, D. (1992), *Les ceràmiques de Vernís Negre del Poblat Ibèric del Turó d'en Boscà*, Barcelona: Arqueoanoia SL.
13. Zamora, D. (1996), *Op cit.*, pàg 150.

FE D'ERRATES

A la pàgina 28, columna dreta, a baix

on diu:

- Inici del regnat d'August (31 aC-14 dC).
- Creació de la Província Tarraconense.
- Guerres civils a Hispània.

ha de dir:

- 154-133 aC Nous enfrontaments amb els gals.
- 146 Destrucció de Cartago.
- 133 Setge de Numància.
- 138 Fundació de *Valentia*.

OFICIS ARTESANALS

CRISTINA DIONIS I PIQUERO

Durant el segle XIX, Badalona experimenta canvis fonamentals tant en el paisatge com en el nombre i les activitats dels seus habitants. Cap al final dels anys quaranta es dona també una recuperació en el desenvolupament del sector primari, agricultura i pesca, que recupera els nivells de finals del segle XVIII. Posteriorment, es produeix una important alça demogràfica a conseqüència del procés d'industrialització. Un dels factors que hi contribuï fou la inauguració de la línia ferroviària Barcelona-Mataró l'any 1848 que possibilità la localització de la indústria a la ciutat i intervingué en la configuració urbanística de Badalona.

L'agricultura i la pesca són oficis prou representatius de Badalona durant els segles XVIII i XIX així com les feines de tipus artesanal que es portaven a terme als tallers de les cases. Per exemple: la corderia, l'espardenyeria, la cistelleria..., que amb el temps canviaran la seva forma de producció artesanal per una més mecànica, o bé restaran com a oficis molt esporàdics i/o obsolets.

Des del final del segle XIX la història de Badalona és la d'una ciutat en continu creixement: econòmic, social, demogràfic.

Aquest desenvolupament implica també un canvi radical del concepte de treball que, encara ara, molts badalonins guarden en la seva memòria, com a record dels oficis als quals es dedicava la gent de la ciutat i que, amb la industrialització van desaparèixer o es van transformar progressivament.

Farem referència també a aquells personatges que anaven pels carrers oferint els productes que portaven. Aquests venedors representen l'estrat més humil de la societat, és a dir, gent amb pocs recursos econòmics, que venen el producte que han pogut aconseguir per guanyar-se la vida.

No obstant això, en l'activitat econòmica de la població cohabitaven durant un bon nombre d'anys els oficis tradicionals amb d'altres que, tot i no ser de nova creació, sí creixeran a l'empara del desenvolupament de Badalona.

VELLES I NOVES PROFESSIONS: ELS RECORDS DE LA CIUTAT

La limitació de l'espai obliga necessàriament a una labor de síntesi per tal de fer encabir aquells oficis, avui desapareguts, que van ser significatius a la història de la ciutat.

Aiguader

Definició: persona que traguava o venia aigua.

Activitat: aquests baladrers s'encarregaven del transport, venda i distribució de l'aigua. Cal tenir en compte que a les cases no hi havia aigua corrent, encara que algunes disposaven de pous. Altres cases s'havien de proveir perquè potser l'aigua no era bona per beure.

Per al transport usaven càntrils de llauna. Per cadascun d'aquests càntrils feien pagar un quarto. Menaven un carretó pla de forma especial amb deu forats grossos dividits en dos rengles; dins de cada forat hi anava encaixat un càntril. Al cap del carretó hi havia un petit espai lliure, també amb un forat de mida adequada, per posar-hi un embut gros de llauna usat per traspalsar l'aigua.

Aiguader davant de La Parra, al carrer Sant Domènec. Anys cinquanta (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotogràf :Josep Cortinas).

Fins el començament del segle XX era un personatge corrent a les ciutats catalanes. La urbanització de la ciutat, amb la instal·lació d'aigua corrent a les cases, féu perdre aquest tipus curiós de baladrers, dels quals avui sols en resten en alguns pobles molt retirats.

Baster

Definició: persona que s'encarregava de fer els basts, que són les albardes curtes que portaven les bèsties de càrrega.

Activitat: la confecció dels aparells es portava a terme de manera estable i ambulat. De maig a octubre es treballava al taller, i la resta de l'any, aquest personatge anava per les zones properes a la seva residència buscant clients.

S'utilitzen tres matèries primeres: fil, palla i tela per fabricar les albardes, aparells imprescindibles per a molts treballs agrícoles. Una vegada que les feines del camp van ser mecanitzades, aquest ofici patí una forta davallada, i aquesta tasca quedà reduïda a llocs molt concrets. L'extinció de l'ofici va començar amb l'aparició de l'automòbil, i aleshores, els basters es dedicaren a fer corretges, bosses, etc.

A Badalona, en el padró de l'any 1899, apareixen documents diversos albarders que han estat recollits i apuntats com a basters.

Boter

Definició: el qui tenia per ofici fer bótes, especialment de vi.
Activitat: el taller on són construïdes les bótes s'anomena boteria. S'hi fabriquen recipients de fusta encercolats, aptes per contenir líquids, especialment bótes i altres recipients per a l'envelliment, emmagatzematge i transport de begudes.

La fabricació manual d'una bóta comença amb la preparació de les dogues laterals dites de "puat". Una de les operacions que es porta a terme és el "llavorat" amb ganivetes, per tal de deixar-les més amples del ventre que no pas de les "testes". En l'operació de bastir la bóta, les dogues són col·locades dins un cercol provisional de testa, de mida convenient perquè entri lleugerament a pressió, i el conjunt és ajustat amb un cercol de ventre. Un cop bastida i havent mullat prèviament la fusta, s'encén foc al seu interior fins a escalfar-ne convenientment el ventre per tal de poder corbar i ajustar les dogues per l'extrem lliure per mitjà del torn, que permet de col·locar els cercols de testa i de ventre corresponents. Seguidament hom tira aigua calenta a l'interior de la bóta, estanya, amb romballs i paper d'estrassa, els llocs per on perd, la poleix per fora, col·loca els cercols definitius, efectua l'operació de "ferrar" la bóta clavant-los amb gavarrots i finalment passa parafina per impermeabilitzar-ne l'interior. La mecanització d'aquest procés, que començà vers la segona meitat del segle XIX, és estesa avui a totes les operacions llevat la de bastir la bóta, que hom continua fent manualment. Hi ha dos grups de boters: el de fusta grossa, que fabricava bótes grosses de fusta per el vi, i el de fusta prima, que fabricava bótes petites de fusta per posar-hi licor.

Referències: es calcula l'aparició dels boters a Catalunya cap a principi del segle XI. A Badalona desapareixen perquè la fabricació de vi ja no existeix com a ofici.

Bugadera

Definició: rentava la roba de les cases de bona posició.
Activitat: antigament anaven a cercar feina per les cases i pels carrers, i anunciaven llur pas amb un crit especial; quasi sempre això es feia el dilluns.

Abans, en fer la bugada, hom posava la roba blanca, després d'estacada, picada i rentada amb sabó, sense prémer-la, en un cubell -bugader o lleixiver-; damunt era col·locada cendra dins d'uns draps o saquets -cendriers-, i a intervals hi era abocada aigua calenta que passava a través dels cendriers i,

convertida ja en lleixiu alcalí, a través de la roba, sortia finalment per un forat situat a la part inferior del cossi de la bugada. Després hom deixava estovar la roba abans d'una repassada amb sabó d'esbaldir-la -amb blau o sense- i finalment d'eixugar-la.

Safareigs a Santa Coloma, al límit amb Badalona. Anys cinquanta (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotògraf: Josep Cortinas).

Les bugaderes de Canyet eren famoses per la realització d'aquesta feina. Cada dilluns, l'home anava amb el carro a buscar la roba bruta a les cases de Badalona. Una vegada arribada, la classificaven en dos grups -blanc i de color-. Marcava les peces amb fils de colors per no barrejar els encàrrecs.

Burot

Definició: funcionari municipal encarregat de cobrar els drets d'entrada a la ciutat de certs articles, especialment els alimentaris, com l'oli, el vi, la carn de porc, etc.

Activitat: sempre duïen un punxó llarg que introduïen violentament dins les sàrries, per veure el que s'hi duïa i per si hi havia res amagat. La gent els anomenava "punxa-sàrries".

Aquests funcionaris es col·locaven a les entrades de la nostra ciutat fins a les darreries del 1962. A més, una parella de burots controlava les operacions de càrrega i descàrrega a les estacions.

Durant els anys vint, al barri de la Salut, emplaçada arran de la cantonada del passeig dels Plàtans, i just davant la parada del tramvia, hi havia una casa per cobrar impostos, que amb el temps es traslladà al trencament de la carretera de la Roca. Un altre lloc on se situava una casa va ésser la riera Canyadó, però desaparegué quan s'edificà la caserna de la guàrdia civil, i la recaptació es traslladà arran del terme municipal de Montgat. Temps més tard se situà a la riera de Canyet, a prop de can Barriga, però quan es començà a transitar per la carretera de Montcada s'instal·là una altra oficina al peu de l'antic camí de Canyet (prop de can Pantrans). A la riera de Sant Jeroni, una mica més enllà de la capella del Sant Crist de Can Cabanyes, situaren una altra oficina de burots, i també al final de la costa del Mecu -carrer. Fluvià- per controlar la carretera a Mollet del Vallès.

Cadiraire

Definició: menestral que fabricava cadires de boga.

Activitat: el cadiraire s'encarregava de construir l'esquelet de fusta, ja que després tenim l'embogador que és qui preparava i treballava el material per fer el seient de boga. Normalment aquests personatges treballaven junts encara que no era gens estrany trobar-los per separat.

El treball normalment es feia a casa. El cadiraire anava pels carrers recollint el material que havia d'arreglar, i el tornava dies després, ja reparat. Les eines que utilitzava eren les mateixes que les del fuster, quan feia l'armadura de la cadira. La resta del treball no precisava de cap una instal·lació concreta.

Segons que sabem per les fonts, a Badalona, de tard en tard, apareixia pels carrers el personatge que adobava les cadires de boga que tenien el seient gastat i, per anunciar-se a mesura que passava pels carrers, feia un crit llarg dient el nom del seu ofici.

Temps enrere, cadiraïres i cistellers, atès que feien servir els mateixos productes, podien treballar junts, i fins a vegades podia donar-se la unió dels dos oficis en una sola persona que s'encarregava de fer totes dues coses. Actualment les cadires es fan d'una manera industrial, en sèrie, i la forma artesanal ha quedat reduïda a llocs molt concrets.

Camàlic

Definició: persona que es llogava per portar coses de pes d'un lloc a l'altre.

Activitat: constitueix l'última resta del bastaix, que tenia la

funció de transportar coses de pes al coll, generalment amb l'ajut d'una corda (bastaix de corda); o d'una barra (bastaix de barra). Es feien responsables dels productes que transportaven.

Aquests personatges tenien adossat a un arbre un petit seient, on se situaven per esperar els encàrrecs que els feia la gent; al seient, hi figurava l'adreça per els clients.

El camàlic Pere Blanch àlias "Lluna" fent un descans. Anys cinquanta (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotògraf: Josep Cortinas).

Els camàlics vestien una brusa curta, pantalons de patén i espadnyes; a més de dur la corda o barra per carregar el material. Formaven corporacions molt tancades i exclusives que tendien al monopoli. El gremi de Barcelona sobrevisqué a l'abolició del 1836.

Referències: en Pere Blanch, en "Lluna", era camàlic a Badalona i s'encarregava de fer feines per als pescadors.

Campaner

Definició: tocava les campanes de l'església, sobretot els diumenges o dies de festa. Fabricant de campanes.

Activitat: el campaner s'encarregava de pujar al campanar i estirar la soga, que és la que mou la campana. Segons com tocava, anunciava a la gent que es tractava d'un ofici religiós, un enterrament, un casament etc.

El campaner de l'església de Sant Josep (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons: Jaume Sacasas).

Pel que respecta al fabricant de campanes, en els seus orígens, l'ofici es vinculava estretament al de courer.

Durant la guerra civil (1936-39), el campaner com a ofici qualificat es va anar perdent, fet que coincidí amb la destrucció de moltes campanes. Actualment el que fa el campaner és tocar un botó i la campana es mou per mitjà d'un mecanisme elèctric.

Carboner

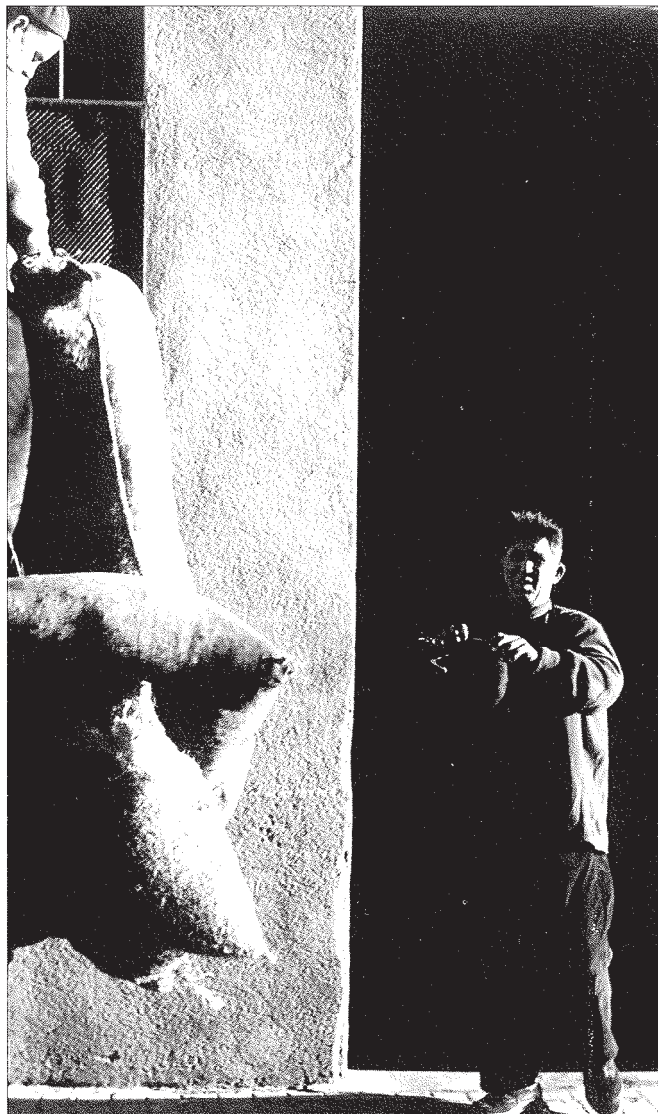
Definició: s'encarregava de repartir el carbó a domicili.

Activitat: anava pels carrers portant un carro ple de carbó, que repartia als ferrers, a les cases particulars per a les cuines domèstiques, estufes, etc.

Aquest carbó es produïa mitjançant un mètode tradicional de fabricació, la carbonització, que pot ser duta a terme segons el procediment antic de carbonera: es posa una muntanya de llenya de pi, alzina, faig o roure, es recobreix amb una capa de terra, i hom li cala foc. Així es deixa cremar parcialment. Després hom l'apaga i tapa els forats laterals; i d'aquest procés en resulta el carbó vegetal. Una vegada mecanitzat el procés es tracta d'elaborar-lo en forns continus o instal·lacions de destil·lació seca.

Quan les cuines econòmiques i estufes passaren a ésser de butano, els carboners tingueren zones reduïdes de treball, com eren les fàbriques, fins que deixaren d'existir dins de la ciutat de Badalona.

El carboner del carrer Sant Pere. Anys cinquanta (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotògraf: Josep Cortinas).

Corder

Definició: fabricava cordes i cordills d'esparg i cànem, inicialment a la platja, després en badius molt llargs, i darrerament en indústries.

Activitat: en un principi, els corders eren els mateixos pescadors que es confeccionaven i preparaven els ormeigs, però, a mesura que la demanda va créixer, alguns es dedicaren a aquesta artesanía, fins que la corderia va convertir-se en una de les activitats més importants del sector secundari a Badalona.

La matèria primera és el cànem, encara que a vegades es fa servir l'esparg. El primer que feia el corder era passar un pentinador pel cànem per seleccionar les qualitats que després filava i torçava. Feta la corda, es mullava un tros de drap de llana, dit "manteleta", perquè la corda fos més fina. A continuació es ficava la malla per polir-la, per acabar de treure-li les arestes, i encara era necessari passar el torçador per acabar d'afaiçonar-la del tot. Llavors es deixava secar, i un cop eixuta s'enrotllava, i seguidament es lligava.

Dida

Definició: alletava els fills de les famílies adinerades.

Activitat: dona que venia la seva llet quan la mare no podia alletar el seu fill. De vegades havia mort el seu nen, o bé ho feia per comerç.

Les primeres dides que varen venir a Badalona eren canareues (d'Alcanar). A partir de 1914 eren gallegues. Hi havia agències de col·locació, com per exemple la de la "Mònica" (carrer Prat de la Riba, núm. 77, Badalona); i eren moltes les famílies benestants que hi recorrien per demanar una dida.

Una vegada que els temps canviaren, aquestes dides van anar quedant en segon terme ja que va aparèixer la llet en pols i també van tenir lloc molts avenços en el camp de la medicina per als infants que ajudaven els nens a créixer en millors condicions físiques.

Referències: en la revista *El Eco de Badalona* de l'any 1896 apareix un anunci d'un dida: "Nodriz. Hay una disponible, muy buena, que tiene 20 años de edad y la leche de tres meses. Dirigirse a la calle de Mar n. 87".

Enllustrador

Definició: persona que enllustrava les sabates de la gent.

Activitat: el costum d'enllustrar-se les sabates és relativament modern. Abans que això fos un ofici la gent es netejava les sabates amb greix de cavall o ceres especials.

Amb el pas del temps, aquesta tasca es convertí en un ofici ambulat. Per realitzar la feina era necessària una cadira que tenia un suport a la part de sota per poder posar el peu a certa alçada respecte el terra. Quan arribava un possible client, l'enllustrador s'asseia a la trona i recolzava el peu en el suport, i així podia netejar les sabates amb més facilitat.

En l'època en què aquests personatges eren famosos, enllustrar-se les sabates solament ho feia la gent d'un estatus social elevat, ja que eren els que portaven un tipus de calçat de cuir que podia ser encerat: les altres persones acostumaven a dur espadenyes i tenien les sabates solament per a festes assenyalades.

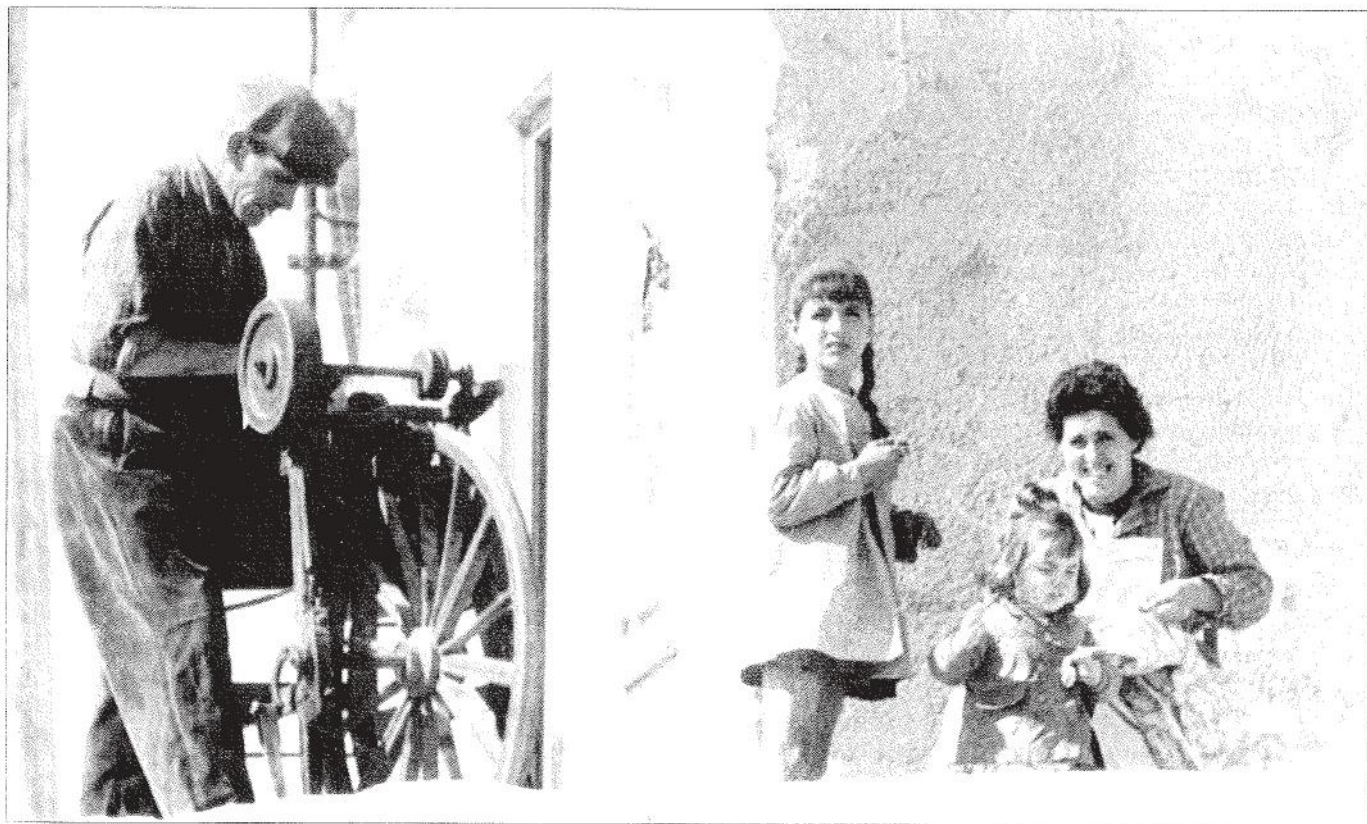
Als anys deu, dos enllustradors professionals, els diumenges i festes assenyalades, muntaven, a la plaça la Vila, la seva baluerna. La instal·laven enmig de dues palmeres, a prop de

la columna del rellotge. Al final d'aquests anys canviaren l'emplaçament, i se situaren tocant la porta dels pisos i les portes del cine Picarol. A la mateixa època es podia trobar un altre establiment a la planta baixa d'una casa de la Rambla. A la plaça de la Font, núm. 8, hi havia un saló de "cirabotes" que recollia el calçat a domicili.

Esmolet

Definició: menestral que esmolava eines de tall, com nava- lles, tisores, etc.

Activitat: els esmolets portaven la mola muntada en una mena de cavallet a l'espatlla. Hi havia moles en forma de carretó

Un esmolet al barri de la Salut. Anys cinquanta (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotògraf: Jose Cortinas).

-aquest tipus sembla que és més modern-. Per evitar la mulle-
na que desprenia la mola portaven un davantal de pell del pit
fins a mitja cama. Anunciaven el seu pas amb un toc especial
de siringa o flauta de pa. Aquests baladrers perjudicaven els
ferrers de tall, sedentaris i amb botiga.

No és un personatge desaparegut del tot dels nostres carrers,
ja que encara hi podem veure l'esmolador de ganivets i tiso-
res, amb una mola muntada en una motocicleta.

Espardenyer

Definició: persona que venia o feia espardenyes.

Activitat: aquest ofici té un origen rural, ja que era practicat
pels pagesos en temps de pluja i fred. L'artesà confeccionava
tota classe d'espardenyes.

La fabricació d'espardenyes seguia tot un procés: després de
collir el cànem i estovar-lo en unes grans basses a dos o tres
metres de profunditat, calia assecar-lo per poder-lo agranar.
Una vegada fet això, s'havia d'espadar el cànem i deixar les
fibres ben netes. La fabricació de la sola era feina de l'ordi-
dor. S'havia de preparar la tela, cosir-la, fer el muntatge i,
finalment, l'encintat que és el que diferenciava unes espard-
denyes de les altres.

Aquest ofici podia ésser realitzat tant per un home com per
una dona, encara que majoritàriament eren ells els que el rea-
litzaven. Avui dia, l'espardenya és una sabata utilitzada sola-
ment a l'estiu i per la majoria de gent, no com abans, que era
característica de la gent del camp; però ara ja no és tan arte-
sana com temps enrere perquè a causa de la demanda creixent
s'introdueixen nous elements en la seva fabricació, com són
les dobles soles d'esparg i de plàstic.

Referències: l'espardenya constituïa el calçat rural per
excel·lència i també el més típic dels Països Catalans;
després, també les classes populars urbanes foren els seus
majors usuaris fins al punt que els espardenyers s'establi-
ren tots sols com a gremi, malgrat que, cap a la darrera del
segle XVIII, van haver d'unir-se amb els corders de
cànem.

Fanaler

Definició: s'encarregava d'encendre tots els fanals dels
carrers.

Activitat: aquests homes, funcionaris municipals, apareixien
quan es feia fosc, amb una canya llarga i una esponja
impregnada d'esperit de vi encesa al cap de dalt d'un morrió.
El fanaler, amb la punta del morrió, obria les aixetes i ence-
nia els becs de gas que eren tancats -els fanals eren de vidre
quadrat-. Amb l'espurna de foc de la canya desfilaven d'un
fanal a l'altre. A l'endemà, quan clarejava, tancaven les
aixetes amb la punta del morrió apagat. Per encendre els
fanals, a part d'usar la canya llarga, també podien fer servir
una escala.

Llauner

Definició: persona que es dedicava a fer o adobar objectes de
llauna.

Activitat: aquest personatge feia els recipients amb una plan-
xa metàl·lica, generalment de llauna.

Els recipients eren de poca capacitat, i s'empraven per tenir-
hi líquids, com per exemple: oli, petroli, aigua, o bé aliments
en conserva. A més, el llauner podia instal·lar o adobar les
conduccions d'aigua.

Matalasser

Definició: feia, arreglava i estovava els matalassos de llana.
Activitat: la importància dels matalassos i dels matalassers es va afiançar durant l'edat mitjana. El matalàs de llana fou introduït a la Península pels àrabs.

Moltes vegades la feina de matalasser es feia al carrer o a l'entrada de cada casa, ja que la gent el cridava per esponjar la llana dels matalassos; encara que la matèria primera podia ser també cotó, ploma, miraguà, crin, palla...

La confecció del matalàs comportava un treball laboriós que començava en l'acte de netejar i fer esponjosa la llana. Per picar es feien servir dos pals d'un metre i mig de llargada que solien ser de freixe. Els pals de varejar podien ser corbats i acabats en punta. Un cop estava a punt la llana, s'omplia la bossa de tela que es posava ben igualada i sense aixafar-la, i es cosia.

Músic de manubri. Anys cinquanta (Museu de Bdalona. Arxiu d'Imatges. Fons i fotògraf: Josep Cortinas).

Per treballar el matalasser vestia una brusa negra. Encara avui n'existeixen als pobles.

Músic de manubri

Definició: músic ambulat que menava un carretó amb un orgue o pianola accionada amb una maneta.

Activitat: anava pels carrers i pels mercats tocant un manubri o piano de maneta. Per al transport d'aquest piano es posaven dues rodes perquè tingués facilitat de desplaçament.

Avui aquesta imatge ha desaparegut dels nostres carrers, perquè aquest tipus d'instrument ja forma part de la història, encara que en alguns llocs d'Espanya és característic per a la seva festa popular, com és la festa de *San Isidro* a Madrid.

Nunci

Definició: era portaveu dels comunicats municipals i d'altres avisos oficials i particulars, era l'home de les crides.

Activitat: Anava amb una trompeta de llautó i es posava a les cantonades, aleshores tocava la tonada i, un cop sortia la gent, llegia l'avis del dia; ho feia mig en castellà mig en català, i a continuació deia la programació del cine i les atraccions del cine Nou -can Salsas-. Un pianista i compositor de Badalona, Ramon Salsas, va compondre una sardana on els primers compassos dels "curts" eren el toc del nunci.

El seu patró era Sant Josep dels nuncis i pregoners públics. Feia les crides oficials i, a més, anunciava allò que la gent li demanava. Vestia pantalons de vellut negre, amb gran faixa negra, i anava cofat amb gorra de plat engalonada i calçat amb espardenyes de veta negra.

Paraigüer

Definició: arreglava o venia paraigües.

Activitat: és un ofici modern ja que la introducció del paraigüer és relativament tardana. Els primers paraigüers eren ambulants i pregonaven llur indústria amb un crit típic que deia el nom de l'ofici que feia.

Mentre anava enllestit l'arranjament dels paraigües que la gent li portava a mesura que passava, s'asseïa a la vorera del carrer per poder-los adobar bé.

Els paraigües dels nostres avis eren anomenats “paraigües de famílies” perquè tenien unes dimensions considerables, ja que així el degoteig de les puntes de les barnilles no xopava el vestit ni les sabates, com succeïa amb un paraigües petit. També n'hi havia, però, de dimensions petites que eren utilitzats per les senyores i els nens. Un altre tipus era l'anomenat “de butxaca”, i també es coneixen els paraigües-bastó. Aquests últims eren d'ús en el darrer terç del segle XVIII. La roba era encerada, summament pesada, de tafetà o de seda, podia ser de colors variats, clars o foscos per als homes, però, el més usual era el negre. Els més luxosos estaven adornats amb floretes o altres dibuixos. Les barnilles d'acer no eren conegudes i s'empraven exclusivament en el costellam del paraigües varetes flexibles de jonc o balena.

Cap al 1805 s'introduïren els paraigües amb mànec en forma de crossea, és a dir, amb el cap corbat; abans el mànec era recte com un bastó amb varietat de punys de diverses matèries, tatonats molts amb punts de nacre o vori.

El paraigüer vestia una brusa negra, anava cofat amb un barret

negre ample i portava penjats a l'esquena alguns paraigües vells i atroïnats.

Planxadora

Definició: encarregada de planxar la roba.

Activitat: l'ofici de planxadora és ben modern, perquè abans l'escassa roba que es planxava, l'allisaven les mestresses de casa servint-se d'una ampolla plana plena d'aigua calenta que passaven diverses vegades per damunt de la roba.

Amb el temps va aparèixer la planxa, estri que era escalfat pel contacte amb una font de calor (fogó, forn...), o bé, cremant-hi carbó a l'interior. Actualment es fa mitjançant una resistència elèctrica.

Les planxadores treballaven en uns tallers on planxaven tota mena de roba blanca, i emmidonaven els punys, les camises, la roba fina, els brodats, i les peces de roba femenina, a més de planxar la roba d'ús casolà.

Sereno

Definició: funcionari públic que tenia cura de la vigilància nocturna.

Activitat: la data d'instauració d'aquest cos municipal és a la darrereria del segle XVIII, concretament a l'agost del 1785.

A Badalona la seva tasca consistia a perseguir lladres, alertar els bombers, despertar els pescadors, etc. Per realitzar aquesta última tasca hi havia un llenguatge especial entre els pescadors i ells: quan un pescador volia ser despertat a una hora concre-

ta, deixava un cordill lligat a la porta de casa seva, i això indicava l'hora en què el sereno l'havia de cridar. Una baga en un cordill significava que s'havia de llevar a mitja nit, si hi havia un nus, l'hora era a la una; si n'hi havia dos, a les dues, etc.

Els estris que duia sempre eren un revòlver, un xiulet o corneta, un "chuzo" i un farol.

S'anomenaven així perquè al principi cantaven totes les hores i divulgaven el comunicat meteorològic; com que la majoria de nits el cel restava net de boira i núvols, darrere les hores cridaven: *Sereeeeno....!*

El 1891 a Badalona hi havia deu serenos, el 1906 ja en tenia dotze, però l'any 1973 l'Ajuntament va decidir prescindir dels seus serveis.

Desfilada del cos de serenos (Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges. Fotògraf: Josep Cortinas).

Terrissaire

Definició: el qui feia o venia productes de terrissa.

Activitat: als Països Catalans els terrissaires estaven organitzats en gremis segons l'especialitat que tenien, és a dir, segons el producte que realitzaven: olles, escudelles, gerres, rajoles, etc.

Aquí, concretament, parlem del personatge que feia al taller de casa seva les olles, escudelles i cassoles, per després poder-les vendre pels carrers, o bé als mercats de les ciutats. Per això era normal que portés un burro carregat de totes aquestes peces.

Les peces es feien de terra argilosa afaïçonada quan era molla i pastada, i després cuïta. La manca d'esmalts i vernissos, així com el tipus de terra, la coloració rogenca que li donaven després de la cocció els devirats de ferro, i sobretot, la destinació a l'ús domèstic en fan una categoria especial dins la ceràmica.

Aquest ofici, amb el temps, s'ha anat restringint a llocs molt concrets, perquè nosaltres acostumem a utilitzar les vaixelles de vidre, i a més, s'ha produït una generalització dels productes de cuina de plàstic que duren més i son més econòmics.

Aquest personatge ha quedat reduït als dies de fira o bé el trobem en establiments permanents que s'han especialitzat en la venda d'aquest article.

Traginer

Definició: persona que transportava mercaderies d'un lloc a l'altre.

Activitat: el traginer tingué un lloc important dins la societat preindustrial com a element de relació de poblacions sovint aïllades. Era com un petit comerciant difusor de notícies.

L'anomenat traginer de carrera s'encarregava de transportar mercaderies a gran distància i a pobles molt allunyats del punt de partida. També portaven mercaderies per dins dels pobles.

Deixaren d'existir quan van aparèixer els cotxes, i amb ells els camions, que seran els que s'encarregaran de portar els productes al lloc concertat.

BIBLIOGRAFIA:

AMADES, J. *Costumari Català*. Barcelona, 1982-1983.

AMADES, J. *Floklore de Catalunya*. Barcelona, 1969.

CASTELLOTE HERRERO, E. *Artesanías vegetales*. Madrid. Artes del Tiempo y del Espacio, 1982.

GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA. Barcelona, 1986.

PADRÓS, P.; MONÉS, J.; SAGUÉS, R. *Resum d'Història de Badalona*. Badalona: Col. Cultura Popular, núm. 4, 1984.

POVO, M. *53 oficis a Barcelona*. Barcelona, 1985.

HEMEROTECA:

ABRIL, J. "Les corderies d'antany". A *Revista de Badalona*, 2 i 5.05.1989.

ABRIL, J. "Oficis desapareguts". A *Carrer dels Arbres*, núm. 22, Badalona, febrer 1982.

ABRIL, J.: "Oficis d'ahir i d'avui". A *Carrer dels Arbres*, núm. 26, Badalona, juny 1982.

ABRIL, J. "Unes corderies". A *L'Amistat B.M.M.*, núm.105, Badalona, maig 1979.

ABRIL, J. "El carrer de la Mercè". A *Revista de Badalona*, Badalona, especial Festes de maig, 1979.

CUYÀS I TOLOSA, J.M. "Breve historial del cuerpo de serenos de Badalona". A *Revista de Badalona*, 15-9-1973.

GALCERAN, T. "Les meves dides". A *Carrer dels Arbres*, núm. 26, Badalona, juny 1982.

GUAL I LLOBERES, J. "La Mònica". A *Carrer dels Arbres*, núm. 26, Badalona, juny 1982.

MOYA, X. "Els Campaners de Badalona". A *Carrer dels Arbres*, núm 33, Badalona, març 1982.

SUNYOL, A. "La indústria cordera a Badalona". A *Amunt*, núm. 39, 15-12-1934.

Ibidem., 1-1-1935.

El Eco de Badalona, núm. 23, 6-6-1896.

AMISTAT B.M.M. núm. 84, Badalona, abril 1977.

FILMOGRAFIA:

Pel·lícula *Fotografies de la ciutat de Badalona* de Carles Nyssen. Any 1928, Museu de Badalona. Arxiu d'Imatges.

LA INTERVENCIÓ DEL MOVIMENT CATÒLIC EN LA POLÍTICA BADALONINA (1905-1914)

JORDI ALBALADEJO BLANCO

Les eleccions municipals de novembre de 1905 a Badalona, incidiren en la renovació de la vida política local. La suspensió a l'inici de 1905 de tots els regidors de l'Ajuntament i les diferents acusacions per malversació econòmica dirigides contra ells, desacreditaren definitivament els notables i cacics locals alineats amb els partits liberal i conservador, que en alternança havien dominat el Consistori des de l'inici de la Restauració. Els seus jocs d'influències amb finalitats electorals i el frau sistemàtic que permetia fabricar majories, un cop quedà col·lapsat, deixà pas a l'aparició d'uns nous processos de sociabilitat i mobilització política, destinats a protagonitzar el recanvi a l'Ajuntament badaloní. L'activisme polític i la puixança de l'opinió pública possibilitaren la victòria dels candidats catalanistes i, en segon terme, dels republicans, legitimats pels vots, lliurement expressats, dels electors¹.

El trencament, doncs, de la política caciquista representà per a la burgesia local (entesa aquí com a classe, malgrat els diversos grups que la componien: hisendats, industrials, comerciants...), l'adequació a uns comportaments socials i polítics "moderns". Amb tot, la supervivència de pràctiques

clientelars i de patronatge suposà unes "zones de penombra" en els mecanismes contemporanis d'accés al poder.

En aquesta nova etapa, l'aliança entre els grups socio-econòmics capdavaners, i l'activitat política del moviment catòlic seglar, a l'entorn del catalanisme, vetllà per consolidar i protegir els interessos materials, socials i religiosos, identificatius dels conservadors badalonins. Les candidatures catalanistes o administratives es nodriren en bona mesura de l'estructuració i el suport del moviment catòlic, fins que l'opció plenament política del Centre Regionalista aconseguí consolidar-se.

La influència de les entitats catòliques en els canvis de la vida política local

Els catòlics badalonins s'agrupaven des de 1879 en el Círcol Catòlic² i en la Joventut Catòlica, organitzada el 1888 amb la finalitat d'incentivar l'apostolat. L'herència doctrinal de Balmes, el pare Claret i la irradiació de les noves idees de Torres i Bages i el nucli vigatà, esdevingueren els seus punts de referència per intervenir en la vida pública local. En aquest sentit els seus àmbits d'actuació se centraren a consolidar els

principis catòlics (organitzar el lleure, activitats religioses extralitúrgiques...) i estendre'ls com a mitjà de "redreçament" i estabilitat social. Tanmateix l'existència latent d'una actitud defensiva -fins i tot en alguns sectors eclesiàstics minoritaris, de franca oposició- de l'Església davant l'estat liberal, impulsà la constitució, en els darrers anys del segle que s'acabava, d'un cercle carlí (189?). Els seus fermes posicionaments religiosopolítics trobaren cert ressò en el conjunt de la comunitat catòlica, en tant que avantguarda contra la secularització de la societat. L'alçament carlí, però, del 28 d'octubre de 1900, comportà el seu tancament a causa de la repressió governamental.

La relació de les associacions catòliques amb el poder polític local a la darrera dècada del segle XIX fou de subordinació i suport al candidat del partit conservador. Els ressorts del poder caciquista no eren qüestionats en la mesura que l'administració garantís l'ordre social i moral de la població, valors pels quals els catòlics no deixaven de vetllar, com indica l'expressiu títol de la publicació *El Centinela Badalonés*³. L'adscripció ideo-lògica, però, en favor d'un catala-

nisme essencialment conservador i catòlic contraposat a la crisi política i econòmica finisecular, trobà traducció a nivell local en l'estructuració d'una plataforma "moralitzadora" d'intervenció política, coordinada des d'una nova entitat catòlica, el Centre Nostra Senyora de Montserrat. L'associació, fundada l'any 1903, fou promoguda pels membres de la Joventut Catòlica⁴ i personalitats badalonines de posició social consolidada i d'ideals catolicoregionalistes: Martí Pujol⁵, Josep Planas (agricultors i propietaris), Pere Cairó (propietari), Leopold Botey (advocat), Joan de Déu Soler (metge), Isidre Sabater (arxiver de l'Arxiu Diocesà). Reconegut per les autoritats eclesiàstiques de la diòcesi, el centre establí una doble vessant d'actuació: d'una banda intentà engegar unes activitats paternalistes-benèfiques destinades als obrers, en la línia de l'encíclica "Rerum Novarum" sobre la "qüestió social"; i d'altra banda, bastir una entitat amb pes dins la configuració d'un nou panorama polític postcaciquista. Alhora, l'adhesió als plantejaments polítics de la Lliga Regionalista de Barcelona, consolidà, en suport dels candidats d'aquesta formació, la participació electoral en els comicis provincials i estatals.

La situació insostenible al Consistori, agravada per la suspensió governativa de tots els regidors al principi de 1905, oferí l'oportunitat de recompondre les velles formes de domini tradicional de les elits locals en la forma d'una mobilització electoral dels catòlics i les classes dominants, dins una proposta catalanista -regionalista- de caire conservador. L'acceptació, però, del sufragi universal, deixava la porta oberta a l'elevació de propostes reformistes, o fins i tot de retòrica revolucionària, si les classes populars eren mobilitzades pels republicans.

En un pla d'actuació pública diferent, el Círcol Catòlic continuà amb la seva tasca tradicional d'activitats confessionals, però destacava, sota el formal antipoliticisme de l'entitat, la influència dels corrents integristes i carlins. En resposta contra la legislació laïcista del govern liberal, el Círcol i en particular, els seus dirigents⁶, s'alinearen amb les protestes dels sectors antiliberals, encapçalades per *El Correo Catalán* i els cercles integristes barcelonins. Des del setmanari *El Rossinyol*, els prohoms de l'entitat intentaren abanderar, mitjançant un tebi regionalisme confessional com a ideologia, la representació de la comunitat catòlica, capitalitzada per la mobilització del Centre Nostra Senyora de Montserrat. La pèrdua de pes del Círcol s'expressà en el canvi de nom l'any 1903, en què es va denominar de nou Confraria del Puríssim Cor de Maria, i amb la importància que adquirí la Secció de Propaganda.

El trencament del caciquisme electoral

La Lliga Regionalista de Barcelona, a les eleccions provincials de 1905, aconseguí dins la tradicional apatia de l'electorat, obtenir que dos candidats seus fossin els de major nombre de vots a Badalona, malgrat que en el global del districte guanyessin els republicans. Aquests resultats confirmaren les perspectives de renovació en la vida política local per part

d'una candidatura catalanista, identificada amb els valors del "regeneracionisme" administratiu. Un directori preelectoral designà com a candidats reconeguts prohoms locals sense vinculació directa amb els partits dinàstics, mobilitzats pel Centre Nostra Senyora de Montserrat i el Centre Catalanista Gent Nova, entitat local adherida a la vella Unió Catalanista. El programa electoral es reduïa, producte de l'animadversió a la imatge del cacic sense escrúpols i al concepte de fer política fins al moment, a l'escaient presentació d'uns candidats amb influència i prestigi ciutadà, que es declaraven immersos en la lluita electoral tan sols per sanejar l'administració i garantir el progrés dels badalonins. Amb aquestes premisses

Centre Nostra Senyora de Montserrat, a l'edifici de l'actual Círcol Catòlic (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

poc travades ideològicament, les elits econòmiques i socials de la població es plantejaren aglutinar el suport interclassista d'un electorat fins al moment marginat dels processos representatius.

La candidatura Catalanista o Administrativa superà de forma àmplia la resta de formacions que es presentaren, el partit de la Unió Republicana, una candidatura independent republicana i, significativament, el partit conservador, que patí una desfeta. Dins els regidors catalanistes entrants, el moviment catòlic es trobava representat per tres membres del Centre Nostra Senyora de Montserrat, Martí Pujol, escollit alcalde, Joan de Déu Soler, i Leopold Botey; també Francesc Planas i Molins⁷, prohoms catòlics integrats dins l'opció dretana del catalanisme i el carlí Lluís Cuixart i Folch. Un darrer membre era Lluís Ysamat Lazzoli dirigent corporatiu del Gremio de Fabricantes, i persona significada al capdavant de les celebracions catòliques. Aspecte que permet ressaltar com en una societat amb un important pes de la religió, els missatges de pau i ordre social de l'Església, i per extensió de les entitats catòliques, van íntimament lligats als interessos polítics conservadors.

L'articulació política derivada de la Solidaritat Catalana

La candidatura de Solidaritat Catalana que triomfà en les eleccions generals de 1907, aglutinà en les diferents poblacions catalanes els vots de tots els sectors polítics a excepció dels republicans lerrouxistes. L'exemple del consens polític aconseguit entre grups polítics divergents, sota la bandera del catalanisme, inspirà l'articulació de la Solidaritat Badalonina en les dues eleccions municipals de 1909. Cal destacar que les eleccions municipals se celebraven cada dos anys a mitjan novembre perquè els nous càrrecs es constituïssin al principi

d'any, i es renovava la meitat dels regidors amb una elecció nominal per districte. L'any 1907, però, no hi va haver eleccions tot esperant la nova llei municipal proposada per Antonio Maura al Congrés, que fracassà, i les eleccions es posposaren al maig de 1909. Així el 1909 s'organitzaren dues eleccions municipals, les de maig i les bianuals de novembre, i entre ambdues es van intercalar les eleccions provincials.

L'activitat pública del moviment catòlic a la ciutat varià substancialment influïda per l'evolució política en la societat catalana arran de la mobilització solidària. Un primer pas fou la presentació electoral amb el nom de Centre Regionalista, del Centre Nostra Senyora de Montserrat. El component polític començà a prendre força damunt la mobilització confessional de l'entitat, la qual experimentà el fracàs del paternalisme vers els obrers badalonins, protagonistes d'un procés organitzatiu i reivindicatiu propi.

El carlisme català, esperonat per la seva participació en la Solidaritat Catalana, tornà a viure una època reorganitzativa amb fermes intencions d'assentar-se políticament en la societat civil. A Badalona els carlins, sortint del seu espai de mobilització des d'inici de segle, el Círcol Catòlic, constituïren el centre El Loredán⁸ a mitjan 1907. El seu activisme i la imatge renovada del tradicionalisme els permeté esdevenir, malgrat no comptar amb una àmplia militància, una formació a tenir en compte dins l'edificació ideològica i política de les dretes badalonines.

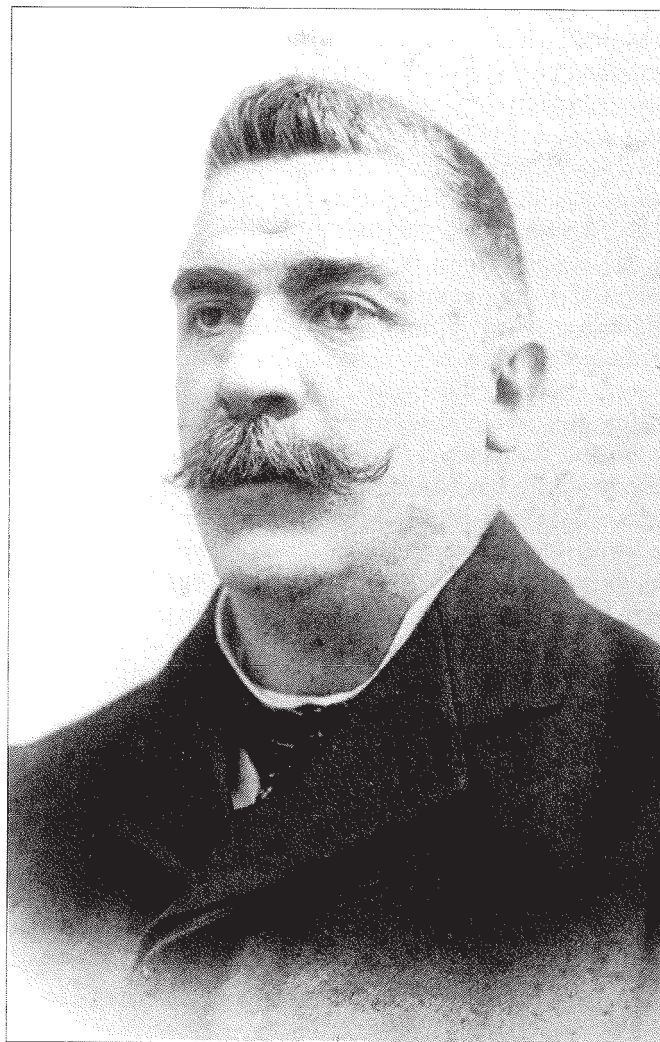
Després de l'organització dels carlins en el seu propi centre, el Círcol Catòlic rebrotà de nou l'estiu de 1908, lligat a la direcció del carlí independent del partit, Faustí Nadal, i al consiliari eclesiàstic, Dr. Josep M. Baranera. L'associació serví de plataforma política al seu president, en la mesura que

l'activisme catòlic i polític entre les files de l'antiliberalisme, li servia per assegurar-se un lloc en els esdeveniments públics de la localitat.

La Solidaritat Badalonina integrà diferents opcions ideològiques amb el referent comú del catalanisme i l'objectiu de barrar el pas als lerrouxistes. La coalició es componia del catalanisme conservador del Centre Regionalista, els catalanistes de tendència progressista del Centre Gent Nova, els republicans autonomistes i els federals, els carlins de El Loredán, i el suport indirecte del Círcol Catòlic; s'enfrontava a la candidatura unitària dels radicals amb l'excalcalde caciquista Joaquim Palay. Al triomf sense paliatius dels solidaris, molt aviat li sorgiren dissensions internes, ja que la barreja ideològica dels regidors arribà a paralitzar l'exercici municipal, producte de la manca de sintonia política i les escomeses de la minoria radical, i de Joaquim Palay⁹, cacic que havia dominat l'alcaldia i els ressorts del poder local abans de 1905.

Els efectes de la Setmana Tràgica, i les voluntats oposades dins la majoria consistorial, donaren peu a processos organitzatius en el camp ideològic dretà i entre les esquerres. Les seves fites respectives eren configurar candidatures pròpies amb què dominar l'Ajuntament i frenar el potencial suport de les classes populars al Partit Radical i a posicionaments sindicalistes propers a l'anarquisme. La protecció de l'ordre social, més enllà del reformisme proposat pels republicans d'esquerra, esdevenia, doncs, l'element de coincidència entre els diferents estrats socioeconòmics de la burgesia badalonina.

L'octubre del mateix any, les eleccions provincials donaren l'oportunitat a Lluís Ysamat d'aconseguir ser diputat del districte Granollers-Badalona per la Lliga Regionalista. La seva victòria a Badalona fou determinant per resultar escollit com

Joaquim Palay Jaurés (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

a representant de la dreta catalanista, en un districte on el vot republicà era majoritari com es correspon a les tres actes aconseguides pels republicans autonomistes d'esquerra.

En aquestes eleccions també es presentava una candidatura de dretes o catòlica, amb integristes i carlins barcelonins, avalats pel Círcol Catòlic. Tot i pensar capitalitzar el temor pels fets de la Setmana Tràgica, la intransigència que representaven no es traduï en cap suport electoral apreciable. En canvi, l'opció més pragmàtica i afiançada pel prestigi personal de Lluís Ysamat recollí els vots dels sectors conservadors i catòlics.

El mes de novembre es convocaren eleccions municipals, i de nou l'interès per superar els radicals lerrouxistes primà sobre altres consideracions polítiques. Els solidaris badalonins, encapçalats per Leopold Botey, sortiren guanyadors doblant pràcticament els vots dels republicans radicals. En l'exercici municipal es reproduïren les desavinences entre els socis de la majoria fins al límit del trencament al començament de 1911.

La ruptura de la Solidaritat Badalonina: dretes i esquerres

L'evolució de les opcions polítiques i la capacitat de representar uns sectors específics de l'electorat, amb els quals poder aspirar a dirigir el municipi, polaritzaren el panorama polític badaloní. Les dretes es van presentar en coalició, producte dels acords d'un directori compost per una sèrie de prohoms locals, distingits per la pertinença al grup de majors contribuents i per la influència en diferents entitats: Martí Pujol (candidat municipal de la Lliga Regionalista i dirigent del Sindicat d'Agricultors de Badalona), Lluís Ysamat (industrial adober, diputat provincial de la Lliga, membre de la Cambra de Comerç de Barcelona i de la junta del Gremio de Fabricantes e Industriales de Badalona),

Ignasi de Ventós-Mir (terratinent, figura destacada en les files del tradicionalisme), Josep Arquer (industrial, candidat municipal de la Lliga i membre de la junta del Gremio de Fabricantes e Industriales), i Lluís Cuixart (propietari agrícola de vinculacions carlistes). La col·laboració de Faustí Nadal, president del Círcol Catòlic i de El Loredán, arrodoniren la "Candidatura Administrativa" de les dretes.

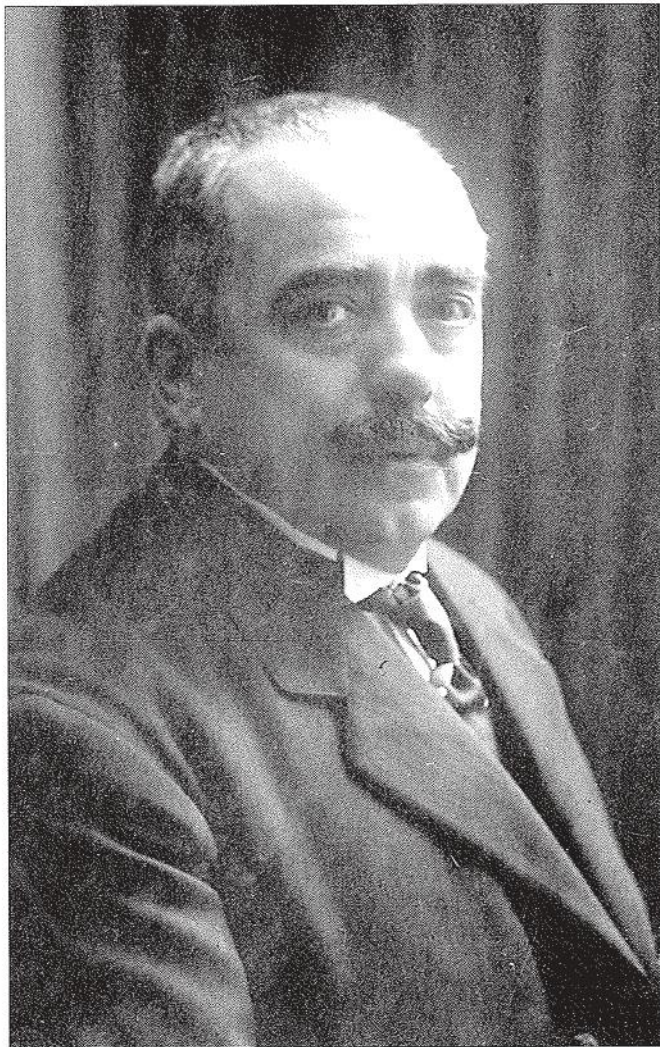
De forma paral·lela, el Centre Catalanista Gent Nova realitzà treballs per ressuscitar la Solidaritat Badalonina, presentant una candidatura consensuada entre persones de la Lliga i de la Unió Federal Nacionalista Republicana¹⁰, amb l'ideal operatiu de frenar els lerrouxistes.

Les dretes, però, obtingueren la majoria municipal, i monopolitzaren el poder local sense tenir en compte els descafeïnats acords solidaris proposats per Gent Nova.

L'alcaldia tornà a ser ocupada per Martí Pujol. En el Consistori es van desenvolupar, arran de les línies polítiques dretanes i confessionals de la majoria, contínues sacsejades i conflictes amb la minoria republicana. L'opinió pública tornà a veure's mobilitzada per les polèmiques a l'Ajuntament, i entre la premsa badalonina es va distingir, a la dreta, *Sol Ixent*, portaveu de la Lliga Regionalista; i a l'esquerra, *Acció*, portaveu de la UFNR; *Juventud Rebelde*, setmanari dels radicals; *Verdad*, publicació de la Joventud Radical (escindida del Partit Radical); i en una posició crítica amb la Lliga i els seus aliats, el setmanari catalanista *Gent Nova*.

L'actitud dels regidors de la majoria, i especialment la de Faustí Nadal, prohoms tradicionalista i president del Círcol Catòlic, evidencià la manca d'un projecte polític definit entre els conservadors badalonins. El clima de crispació i els atro-

Martí Pujol Planas (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

pell personal es convertiren en els protagonistes de les sessions municipals, substituint gairebé l'activitat administrativa. Així fou que l'entesa sota un programa comú entre els dos partits republicans, en les municipals de 1913, desbancà del poder les dretes coaligades.

L'opció política conservadora es consolida

Diverses causes poden apuntar-se com les que propiciaren la pèrdua de la majoria a l'Ajuntament: el funcionament del Centre Regionalista tan sols com a directori electoral, la dinàmica d'enfrontament i difamació empresa pel setmanari *Sol Ixent*, l'acceptació de candidats d'extrema dreta provinents dels socis electorals, el Círcol Catòlic i els carlins. La pèrdua de l'alcaldia i la descomposició de la coalició dretana a falta d'unes directrius comunes, comportaren la retirada temporal del grup en les sessions municipals de 1914. La solució a la crisi d'identitat del conservadorisme local, passà per l'articulació del Centre Regionalista com a partit polític, integrador i pragmàtic, capaç de representar uns interessos econòmics i socials concrets, i d'abanderar la representativitat del catalanisme. El Centre Nostra Senyora de Montserrat, a mitjan 1914, adoptà el nom de Centre Regionalista, i es convertí en una entitat política -més enllà de la confessionalitat privada dels seus membres- integrada en la Lliga Regionalista. La redefinició organitzativa, en tant que recollia dins el seu programa denominadors ideològics i culturals comuns amb l'electorat d'arrel catòlica, aconseguí satel·litzar els centres confessionals, i canalitzar a partir d'aquells moments, la pròpia política del catolicisme organitzat i els objectius d'hegemonia política i social de l'Església.

Amb aquests primers passos adaptats a la modernització dels processos polítics, les classes dominants de la població, majo-

ritàriament representades per la dreta catalanista, configuraren les perspectives d'assolir el poder consistorial vinculant-se als mecanismes d'accés al poder vigents. Els creixents problemes locals, però, emmarcats dins la descomposició política i social de la Restauració, motivaren, en darrer terme, el suport en els anys vint a l'opció "quirúrgica" de la dictadura militar.

Notes:

¹. Les "tupinades" electorals dels polítics caciquistes convertien en ficció la representativitat real del municipi. Diferents pràctiques predeterminaven els resultats: xarxes clientelars de vots a canvi de quotes de poder o benefici, compra directa de vots, la votació en nom d'altri, la manipulació dels resultats...

². El Círcol Catòlic es va fundar el 19 de març de 1879 en fusionar-se el Círcol Catòlic d'Obrers del Puríssim Cor de Maria i el Círcol de Sant Josep.

³. Setmanari que tenia origen en un full parroquial i per impuls de Pere Garriga Folch es convertí en revista. Va aparèixer els anys 1894-95 com a butlletí de notícies religioses locals.

⁴ AHCB. Fons Municipal. Relación de Sociedades. Asociaciones año 1904.

⁵. Martí Pujol (Badalona 1859-1926): hisendat i polític. Fundà el "Fomento de la Agricultura" (1884) a fi de protegir els interessos d'aquesta activitat econòmica. D'idees catalanistes fou col·laborador de *La Renaixensa* i participà com a delegat en diferents assemblees de la Unió Catalanista: a les Bases de Manresa (1892), l'Assemblea de Reus (1893) i d'Olot (1895). A nivell local fou un dels fundadors del Centre Nostra Senyora de Montserrat (1903), entitat representativa de la Lliga Regionalista a Badalona. Alcalde entre 1906-1910 i 1912-1914, practicà una política catalanista conservadora.

⁶. Tradicionalistes destacats dins la junta del Círcol Catòlic: Miquel Serret, Ramon Niubó, Ignasi de Ventós-Mir, Faustí Nadal, Magí Camins.

⁷. Francesc Planas i Molins fou un dels signants en el manifest de suport dels catòlics a la Lliga Regionalista de Barcelona en les eleccions provincials de 1903. Citat per Riquer, Borja de: *La Lliga Regionalista: la burge-*

sia catalana i el nacionalisme (1898-1904). Barcelona, 1977 (pàg. 345).

⁸. Albaladejo Blanco, Jordi. "El Cercle Tradicionalista El Loredán de Badalona". *Carrer dels Arbres*, núm. 8, 1997.

⁹. Joaquim Palay Jaurés, exalcalde caciquista adscrit al partit conservador. L'any 1909, amb el suport de la Lliga Popular i l'aliança amb els lerrouxistes, aconseguí ser regidor. Dades biogràfiques: *Badalona 1897. Cent Anys de Ciutat*. Badalona: Museu de Badalona, 1997.

¹⁰. Partit sorgit de la unió, el 1910, de les diferents branques republicanes nacionalistes i d'esquerra, anteriorment integrades dins Solidaritat Catalana.

BIBLIOGRAFIA:

ALBALADEJO BLANCO, JORDI: "El Cercle Tradicionalista El Loredán de Badalona". *Carrer dels Arbres*, núm. 8, 1997.

Badalona 1897. Cent anys de ciutat. Badalona: Museu de Badalona, 1997.

CASALS I CORTÈS, NÚRIA: "1875-1923. De la Restauració a la Dictadura". *Carrer dels Arbres*, núm. 2, 1991.

RIQUER, BORJA DE. *La Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*. Barcelona, 1977.

RUBÍ I CASALS, M. GEMMA: *Entre el vot i la recomanació. Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa (1899-1923)*. Manresa, 1995.

HEMEROTECA:

El Eco de Badalona (diversos anys); *Gent Nova* (diversos anys); *Sol Ixent* (diversos anys); *El Centinela Badalonés* (1894-95); *El Rossinyol* (1903-1905).

ELS FONS PRIVATS I PATRIMONIALS DE L'ARXIU JOSEP M. CUYÀS I TOLOSA

M. DOLORS NIETO SABATER

Al núm. 6 d'aquesta mateixa revista, presentàvem els catàlegs de la documentació de dos patrimonis familiars de l'Arxiu Josep M. Cuyàs que es conserva al Museu de Badalona¹.

D'aleshores ençà s'ha continuat la classificació i l'ordenació de la documentació d'aquest arxiu, alhora que s'han anat elaborant les eines i els instruments adequats que permeten posar a disposició de les persones interessades la documentació que s'hi conserva.

En aquest article (que continua i completa l'anterior) volem donar a conèixer la resta de fons privats i patrimonials conservats a l'Arxiu Josep M. Cuyàs, dels quals es disposa ja d'un catàleg.

Els fons personals i patrimonials que presentem són, gairebé tots, fons documentals molt petits. De fet, per a la majoria de casos, seria més propi parlar de col·leccions de documents que no pas de fons. Hom té la impressió que són llibres i documents que, per les raons que sigui, Josep M. Cuyàs Tolosa havia pogut recollir i conservar.

La documentació ens ha arribat sense cap mena de classificació pròpia ni cap referència d'anteriors classificacions. En els casos que el nombre de documents ho ha admès, s'ha classificat la documentació estructurant-la en blocs: documentació familiar, documentació patrimonial, documentació judicial i

altra documentació. En els casos que el nombre de documents no ho feia necessari, s'han ordenat de forma cronològica. Per a la descripció de cada un dels documents s'han seguit els mateixos criteris que ja es van usar en fer la classificació dels fons de la família Blanch i de la família Cuyàs.

Procurarem aquí, a partir de la mateixa documentació classificada, informar d'aquests fons i fer un breu repàs de la identitat i de la història de les famílies.

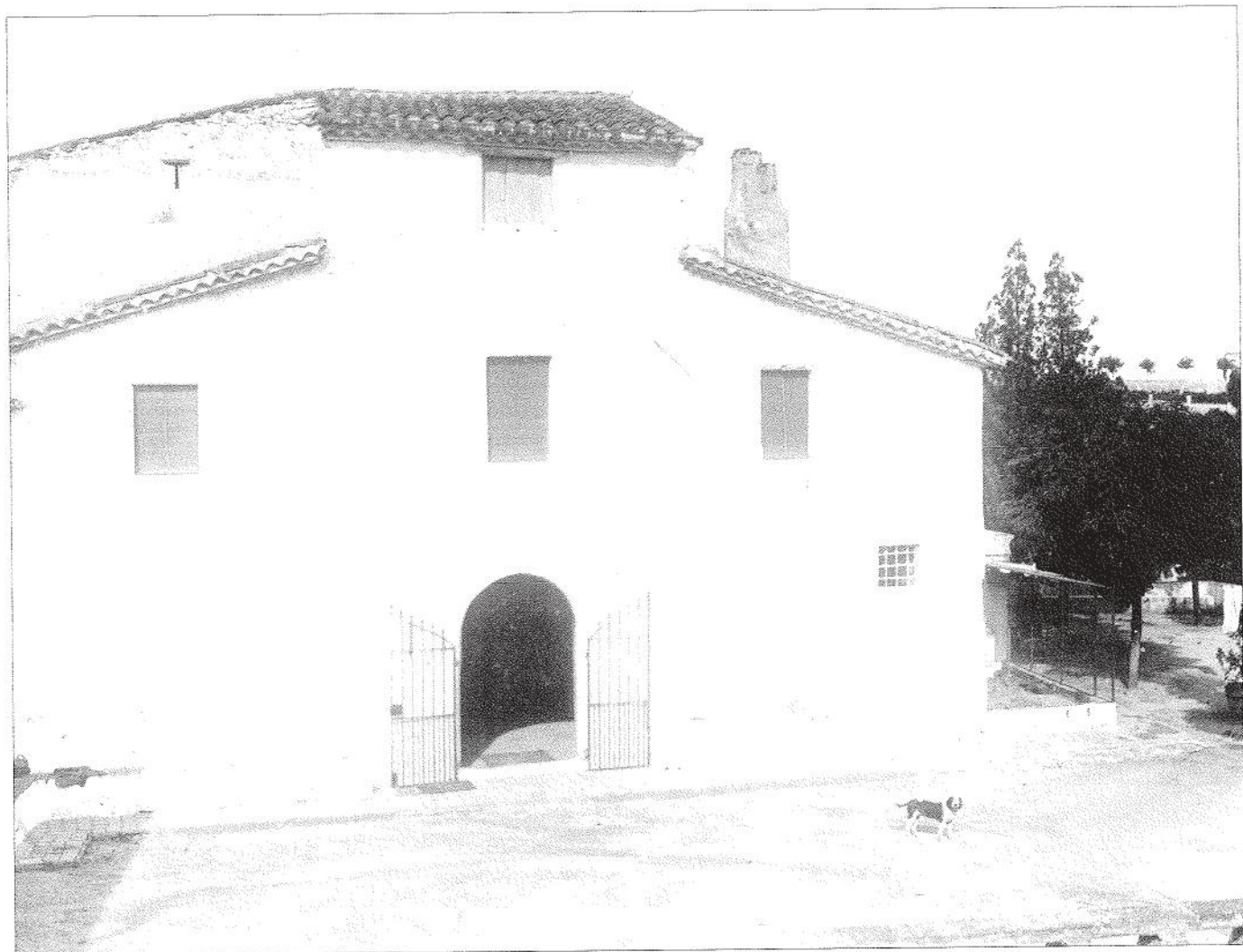
Fons de la família Barriga Soler

Aquest fons documental és format per documentació procedent de la família Barriga i per documentació procedent de la família Soler (Vegeu taules).

Aquestes dues famílies pageses badalonines uneixen els seus patrimonis en la persona de Josep Barriga Soler (1818-1892), fill de Francesc d'Assís Barriga Rehull i de Rosa Soler Pujol, i hereu d'ambdós.

El pare de Josep Barriga, Francesc d'Assís Barriga Rehull (àlies Patró), fou, a partir de 1849, l'hereu del patrimoni Barriga, la casa principal del qual era a la plaça (avui plaça de la Constitució).

La mare de Josep Barriga, Rosa Soler Pujol, va ser l'hereva del patrimoni Soler mercès al testament del seu pare, Josep

Casa pairal de la família Soler, coneguda després per can Barriga (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

Soler Parellada (+1843), en no haver-hi cap descendent directe masculí. La casa principal dels Soler era situada a la part baixa de Canyet, a la riera (es tracta de la masia coneguda pel nom de Can Barriga, avui de propietat municipal, on hi ha ubicada l'escola Marinada). A partir del moment que Rosa Soler es fa càrrec del patrimoni, el matrimoni Barriga Soler es trasllada a viure a la masia de la riera de Canyet, que esdevé la casa patrimonial.

A mitjan segle XIX quan s'ajuntaren els dos patrimonis, les seves propietats eren situades a diverses zones del municipi. Tenien habitatges al carrer de la Quintana (nom que rebia una part de l'actual avinguda Martí Pujol), a la plaça de la Constitució i al carrer Lladó i, a final de segle, reincorporaren unes cases situades al carrer de les Eres que Josepa Rehull (mare de Francesc d'Assís Barriga) havia deixat en herència al seu fill Olaguer, prevere.

Pel que fa a les terres, en tenen a Canyet (prop de la casa pairal, a la torrentera de l'Amigó, a la zona de can Pontons i al Torrent de la Font), a la riera de Pomar, al turó d'en Canyadó (a la zona de les Guixeres), a la serra de les Mosques d'Ase, a Llefià (a la part superior de l'actual barri de la Salut, i a tocar el riu Besòs) i a Valldeguia. Majoritàriament són terres dedicades al conreu de la vinya, però disposen, també, de terres amb garrofers i amb cereals de secà i de terres dedicades al conreu de gadiu².

La documentació que conservem d'aquest fons patrimonial abraça des de mitjan del segle XVI fins a final del segle XIX. Tant els Barriga com els Soler són famílies pageses amb diverses propietats al terme municipal de Badalona. De la lectura de la documentació, podem afirmar que pertanyen al grup dels pagesos assentats que, per bé que no han estat propietaris a-

dials, no han vist afectat el manteniment de la propietat en cap moment. Algun membre de la família, especialment Barriga, al segle XVIII ocuparà càrrecs al govern de la vila de Badalona.

El fons documental d'aquesta família és format per uns 430 documents que ocupen un total de 0,40 m lineals.

Com sol passar en tots els fons patrimonials, el seu contingut és format, sobretot, per la documentació notarial que acredita l'adquisició i possessió d'un patrimoni; i, també, per la documentació judicial que té a veure amb els plets que aquest mateix patrimoni ha portat.

Aquesta documentació bàsica va acompanyada d'altra que justifica la titularitat de la propietat (testaments, capítols matrimonials, etc) i, també, d'alguns documents ben precisos de la família que informen d'alguna de les seves particularitats (alguna publicació, correspondència, etc).

Destaquem, per la interessant informació que conté, el document núm. 46 (fons de la família Barriga) del catàleg. Es tracta d'un document en forma de llibre amb el títol següent: "Llibre de comtas y notas de mi Francesc Barriga". A l'interior s'hi especifica:

"En nom de Déu y de la umil verge Maria, jo Francesc Barriga, pagès de la vila de Badalona, componch lo present llibre a fi de tenir notat los actes de las pessos de terra y altres escripturas conbenientas de ma eretat y per diferentes altres notícias al qual he fet lo present llibre en lo mes de abril del any de 1781."

Essent veritat el contingut explicat, aquest document inclou, també:

- “Rubrica del contingut en los actes de pergami de la casa del Mas Soler de la parroquia de Sta. Maria de Badalona posats en numeros con se segueix”.
- Ressenyes de diversos documents de la família i de dades familiars: naixements, casaments, testaments, etc.
- Una narració del que passa a França amb motiu de la revolució de 1789, de la guerra del francès i del que passa a Badalona en aquella mateixa època.

Un altre document interessant, ben diferent de l'anterior, és el document 37 (fons de la família Barriga) del catàleg. Es tracta d'un plec de fulls cosits, amb data de l'any 1786, escrits, segurament, per Miquel Barriga Sala. Sota el títol de “Llibreta de notas de la agricultura” relaciona com cal actuar en moments i aspectes diversos de la feina agrícola. Alguns exemples:

- “Secret dels presagis que ha de tenir cognisió com son de plujas, vents, bon temps y altres diversitat de temps lo pare de familias de la agricultura se ha de fer com aquí se segueix”.
- “Secret en que ha de sembrar lo pages tota espeia de grans, en quins mesos del any y en quina forma”:
- “Secret per a conservar lo vi”.
- “Secret per conixer si en lo vi hia agua”.

Però no tan sols recull receptes per les feines agrícoles, també en recull per “curar diferents mals de personas”.

- “Remey per curar de febras...”
- “Remey per curar de cuchs de qualsevol persona que siga tant gran com xichs...”
- “Remey molt bo per qualsevol persona que tinga la mara enremada per al cos...”
- “Ramey per curar qualsevol persona de mal de costat”.
- “Remey molt sert per qualsevol que siga flux de orina que acostuman orinar al llit sens sentirsen”...

I recull, també, remeis i procediments per a altres coses:

- “Per fer tint per tanyir portas, finestras o taulas...”
- “Per rentar quadros”.
- “Remey molt sert pera curar de esparbarenys de qualsevol animal...”
- “Resepta per curar alguna vestia que tinga mal de ventre...”
- “Si bolev fer tornar pels ab alguna bestia en alguna part de haont non tinga...”

Així, doncs, anotacions d'un llibre de capçalera d'un pagès.

Fons de la família Vehils del camí ral

Els Vehils del camí ral són una família badalonina de pagesos i pescadors que tenen la casa pairal a la Sagrera, a tocar el camí de comunicació de Barcelona a Mataró (l'actual carrer de Francesc Layret). Es tenen notícies d'aquesta família i d'aquesta ubicació des del segle XVI.

A mitjan segle XVI els Vehils són el matrimoni format per Pere Andreu, àlies Vehils menor, pagès, i Caterina Rosell. Caterina, filla d'Anton Rosell i d'Eulàlia, serà l'hereva del seu pare i, amb el seu patrimoni, forma el que serà la part principal del patrimoni dels Vehils del camí ral: “una gran peça de terra, part campa i part erma i inculta, situada a la parròquia de Badalona, prop del mar”. Aquesta gran peça de terra delimita, a orient, amb béns de Francesc Soley, pagès de Badalona, a migdia, amb la ribera del mar, a ponent, amb honors d'Agustí Planas i, a tramuntana, amb el camí ral de la Marina. Una part important, doncs, del que serà, a partir de mitjan segle XVIII, el barri de “baix a mar”.

A mitjan segle XVII, el matrimoni entre Pere Pau Vehils, pagès de Badalona, i Anna M. Rovira (hereva del mas Rovira de Pomar), incorpora el patrimoni d'aquesta a la casa

Vehils. Les propietats del mas Rovira són el mas mateix i algunes peces de terra de conreu, de bosc i de muntanya situades a la part alta de Pomar, a la zona de Montalegre. La persona en la qual s'ajunten els patrimonis és Francesc Vehils Rovira, hereu del seu pare, Pere Pau Vehils, i hereu també de la seva mare, Anna M. Rovira.

Els béns del patrimoni d'en Planas de la plaça també formaran part dels d'en Vehils. Ho faran en la persona de Francesc Vehils Rovira, mercès a l'herència d'Antiga Planas. Antiga Planas es va casar en terceres núpcies amb Francesc Vehils. No va tenir mai cap fill i, en testar, va deixar el seu patrimoni al nét del seu tercer espòs. Les propietats dels Planas de la plaça, disperses pel terme municipal, són importants pel que fa a peces de terra per al conreu i també per les propietats urbanes. La documentació d'aquest patrimoni familiar que es conserva a l'Arxiu Josep M. Cuyàs Tolosa és ben reduïda: només 3 documents. Tot i així, un d'aquests documents és un llibre *espéculo*. Utilitzarem la descripció mateixa que fa el llibre *espéculo* del seu contingut, per definir què és:

“Jesús, Maria, Josep. Especulo substancial de actes y escrituras conserments als contractes fets i fahedors per los hereus y propietaris que foren, son y serán de aquellas tres casas y heretats nomenadas den Rossell, den Rovira y den Planas ya unidas e incorporadas a la casa y heretat den Vehils del camiral; todas situadas en la parroquia de Santa Maria de Badalona, bisbat de Barcelona... Compost y escrit fou aquest llibre, en Badalona any 1823. Pero se copia de altre que fou escrit Barcelona any sant de MDCCL”.

Aquest llibre es redacta com un instrument per a la gestió del patrimoni dels Vehils. El document té una introducció en la qual s'explica:

JESVS, MARIA, JOSEPH.

ESPECULO SVBSTÁCIAL

DE ACTES, Y ESCRIPTVRAS
conserments als contractes fets y fahedors per los hereus y propietaris que foren, son y serán de aquellas tres casas y heretats nomenadas den Rossell, den Rovira y den Planas ya unidas e incorporadas a la casa y heretat den Vehils del camiral; todas situadas en la parroquia de Santa Maria de Badalona Bisbat de Barcelona.

LAPRESENT OBRA ESTÁ DIVI
dicha a tres parts, compostas de difarens tieratos fahedors per los hereus y dependencias de quass: una de ellas; en particular del modo com y por que los hereus de la pacheda casa y heretat de Vehils sucehiran las tres otras mencionadas Propietats

COMPOST, Y ESCRIT FOV AQUEST LLIBRE, EN BADALONA ANY 1823. PERO SE COPIA DE ALTRFQVE FOV ESCRIT BARCELONA ANY SANT DE M.DCC.L

Primera pàgina de l'*espéculo* de la família Vehils (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

“Tot lo contingut en la present obra se ha extret y format de actes autèntichs, y algunas notas escritas en llibretas y altres papers volans, quals de molt tems atrás estaban recondits en la casa de la propia habitació dels hereus Vehils del camí ral de Badalona, qui los tenian y apreciaban com instruments necessaris per la conserbació de las propietats y altres dependencias de dita casa, pero ignoraban lo contingut de la major part de aquells, ja per esser en pergamins escrits antichs, y maltractats, com tambe per estar destriats, sens arrelament y registre necessari per la serca de semblants escripturas; de lo que resultaba alguns danys, molestias e inconbenients contra los mateixos hereus Vehils, ...”

És a dir, ordenen l'arxiu. Perquè, fins aquell moment, malgrat disposar de la documentació que els serveix i els convé per a la defensa i la gestió dels seus interessos, no els serveix de res perquè no està organitzada. Amb l'elaboració de l'*espéculo* fan l'inventari de l'arxiu.

La documentació es relaciona separant els patrimonis d'origen. La primera part abasta tota la documentació que fa referència a la casa i heretat dita d'en Vehils del camí ral. En la segona, el mateix pel que fa al patrimoni de la casa i heretat del mas Rovira de Pomar (abans dit Miquel i, encara anteriorment, Refart). I, en la tercera, el mateix pel que fa a la casa i heretat d'en Planas, dit de la plaça.

En la introducció a l'*espéculo* s'informa, també, de com actuar per trobar la documentació o per incorporar les dades de nous actes.

El document, per acabar d'arrodonir la seva utilitat i facilitar-ne l'ús, incorpora un índex alfabètic general, així com un

índex toponímic dels llocs o paratges on hi ha les cases i les peces de terra.

Finalment, cal dir que inclou un arbre genealògic que dóna compte de la història familiar i de les seves transmissions i incorporacions patrimonials, mercès al qual hom pot resseguir aquest patrimoni des del segle XVI fins a inici del segle XIX.

Així, doncs, malgrat que el fons documental de la família Vehils del camí ral, sigui un fons documental tan petit (ja hem esmentat que només hi ha tres documents), l'existència d'aquest *espéculo* fa possible l'estudi d'aquest patrimoni durant més de tres segles.

Fons de la família Pujol-Blanch-Barriga

Es tracta de dos patrimonis badalonins que s'ajunten a principi del segle XIX (vegeu taules).

D'una banda, el patrimoni Pujol. Són pagesos propietaris ubicats a Canyet des de l'edat mitjana. La masia dels Pujol, existeix encara avui. A primers del segle XIX, l'hereu del patrimoni és Josep Pujol Rosés, fill de Francesc Pujol Oriac i de Teresa Rosés.

De l'altra, el patrimoni Blanch Barriga. L'hereva d'aquest patrimoni és M. Anna Rosés Blanch Barriga, filla de Felip Rosés i de Francesca Blanch Barriga Seriol. M. Anna és titular del patrimoni Blanch Barriga per herència testamentària de la seva mare i de la seva àvia materna.

Josep Pujol Rosés i M. Anna Rosés Blanch Barriga són cosins germans. En els seus capítols matrimonials, fets el 24 de juny

Masia de can Pujol a Canyet (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

de 1812, s'hi esmenten les aportacions patrimonials que fa cada un d'ells. Josep Pujol no és titular encara del patrimoni, atès que Francesc Pujol és viu i es reserva l'usdefruit, però tot sembla indicar que ho serà quan mori el seu pare.

La documentació que es conserva és molt reduïda, per bé que hi ha un plec de fulls cosits (no complet) que recull, de manera separada, els actes documentals que pertanyen a cada un dels patrimonis. Aquesta documentació ens ha permès elaborar el quadre genealògic de les dues famílies des de final del segle XV fins el moment del casament de Josep i de M. Anna.

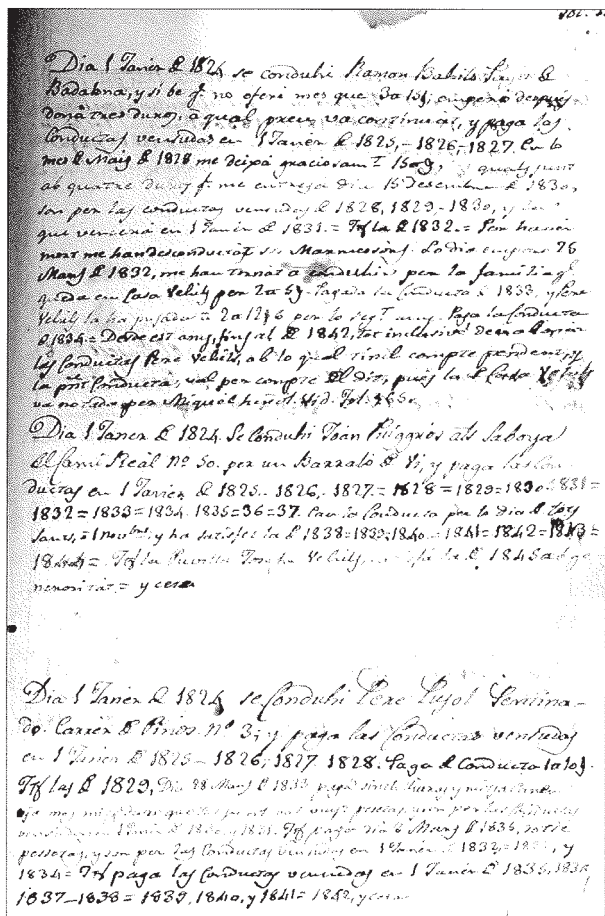
Com ja hem esmentat en tractar algun altre fons, aquest document permet fer un estudi del patrimoni d'aquestes dues importants famílies pageses de Badalona.

Fons de Feliu Capdevila, cirurgià

Format per dos documents. Un, és un llibre de rebudes d'aquest cirurgià, amb anotacions des de 1780 a 1840 aproximadament. Són anotacions de censos que cobra o bé de pensions de cens que paga.

Feliu Capdevila deu morir a final del segle XVIII, i els seus béns passen a ser gestionats per Josep Fàbregas com a curador dels béns del primer. A partir de 1810, Anton Capdevila (suposem que hereu de Feliu), es fa càrrec dels comptes, dels quals més endavant es farà càrrec el prevere Joan Vallmitjana. Sembla que Feliu Capdevila tenia algunes propietats al carrer de les Eres (als documents s'esmenta al Joc de la Pilota, que és el nom amb què al segle XVIII s'anomena sovint aquest carrer), i també a la Quintana (ha de ser l'actual carrer de la Quintana baixa i el carrer de Sant Sebastià).

La llibreta conté, també, alguna anotació referida a un fadrí que entra a treballar a casa seva com a aprenent de cirurgià i a les dones que s'ocuparan de la casa.

Llibre de conductes del metge Segimon Canudes (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

Fons de la Sra. Rubiés

De la mateixa manera que en el cas del fons de la família Vehils del camí ral, la documentació que conté és poca, encara que alguna resulta molt interessant per la informació que se'n pot obtenir.

Tot i que conté algun document d'època, hi ha tres llibretes (que semblen còpia d'un altre document) on hi ha anotades les actes documentals que pertanyen als patrimonis Nadal, Banús i Modolell i a Teresa Pujol Costa.

Aquestes llibretes semblen l'inventari de la documentació existent a principi del segle XX. La documentació es relaciona separant els patrimonis. Se'n defineix el document, el seu contingut i la data; sovint, s'hi anota el notari que va fer l'acta original i també es dona compte d'on es troba el document original.

Així, en primer lloc hi ha anotada la documentació de la casa Nadal. Després s'anoten els documents de la casa Banús (l'anotació que hi consta és prou descriptiva: fi de la casa Nadal, principi de la casa Banús). Més endavant els de la casa de Modolell; i, encara al final, "fi de la casa Modolell, principi de la casa Teresa Pujol i Costa".

Fons de Segimon Canudes, metge

És un fons, format només per dos documents. Un d'ells és un llibre de conductes, amb anotacions de 1827 a 1846 aproximadament. La conducta és una quantitat determinada de diners, d'espècies, etc que hom dona anualment al metge d'un poble a canvi dels seus serveis quan siguin necessaris. El document, no permet saber de l'atenció mèdica, però sí de la població assistida per aquest metge. Se'n ressenya el nom

(sovint l'àlies), a vegades la professió, i l'adreça. També la quantitat cobrada, ja sigui en moneda ja en espècie.

La població assistida per Segimon Canudes (Torà-Lleida-, 1778 -Badalona, 1846) és de Badalona, de Santa Coloma i de Tiana que, en aquells anys, incloïa "barris" de Montgat i de les Mallorquines.

Fons de la família Seriol de la plaça

Important família pagesa de Badalona de la qual es disposa de notícies i informacions des del segle XV. La casa pairal és a la plaça, topònim que s'afegeix al cognom per identificar-los (vegeu taula família Seriol).

És curiós com el cognom Seriol s'utilitza per referir-se a la casa i al patrimoni malgrat que ben aviat no és el cognom real de la família. A mitjan segle XVII, Eulàlia Seriol, pubilla, és casada amb Jaume Gelabert, fet pel qual els fills d'aquests tindran com a cognom principal el de Gelabert. Malgrat això, el cognom Seriol s'utilitzarà dues generacions més tard, encara que sigui afegit al segon cognom.

A la segona meitat del segle XVIII, Raimunda Gelabert Pujol Seriol és casada amb Pau Barriga. Un fill d'aquests, Francesc Barriga Gelabert Seriol, serà l'hereu del patrimoni, mentre que una filla, Marianna, es casarà amb Joan Blanch Barriga. No és estrany, doncs, trobar algun document que fa referència al patrimoni Blanch Barriga, i més quan un nebot d'aquesta (Martí Planas) es fa responsable durant una època de l'administració del patrimoni de Marianna Blanch Barriga.

A partir de final del segle XVIII, el cognom Planas (Martí Planas es casa amb Francesca Barriga Gelabert) pren el

relleu i, des d'aleshores, serà el cognom pel qual s'identificarà el patrimoni.

La documentació que es conserva és dels segles XVII i XVIII. És poc voluminosa i té a veure amb la gestió del patrimoni. Malgrat tot, ens ha permès elaborar la genealogia (especialment la que té a veure amb la transmissió de la propietat) de mitjan segle XVII fins a principi del segle XIX, alhora que relacionar-la amb altres branques familiars de les quals es disposa també de documentació (fons Pujol-Blanch-Barriga i la família Planas)

Fons de la família Planas

La documentació d'aquesta família, encara que forma part del fons de la família Seriol de la plaça, s'ha mantingut a part i descrit separatament.

Hi ha una relació que conté informació de 27 documents descrits com a "Papers que serveixen de poca utilitat per la casa de Planas: no obstant han notats als numeros per lo que podia servir la notisia de son contengut".

Vist que alguns d'aquests documents existien (concretament 14), s'han mantingut agrupats sota l'epígraf de Família Planas. La datació d'aquests documents és molt dispersa: 1549 a 1812.

Fons de Pere Ribas

Els documents que formen aquest fons són del segle XIX, encara que n'hi ha algun del segle XVIII i del segle XX. El contingut de la documentació sembla formada a partir de la mort de Francesc Rovira Mandri (+1872), pagès i hisendat de Badalona.

Francesc Rovira té terres de conreu a diverses zones de Badalona (torrent de la Font, riera de Canyet, i a Batllòria), així com cases i propietats en cens al carrer del Rector. El seu patrimoni inclou, també, la propietat del mas Garreta de Sant Martí de Provençals, que havia estat de la seva esposa Marianna Mariner, morta l'any 1856.

Una part important de la documentació té a veure amb aquesta propietat i amb un seguit de plets mantinguts per raó d'aquesta propietat.

L'execució del testament de Francesc dóna peu a la redacció de diversos documents que són (a banda dels del mas Garreta) els que es formen aquest fons.

Fons de Francesc Puig Arquer del carrer Real

Es tracta d'un conjunt de llibretes a manera de dietari. La narració és de dos moments diferents. En primer lloc hi ha un conjunt de fulls lligats a manera de llibreta, numerats del 6 al 14. La data d'aquestes llibretes és del 19 de desembre de 1891 al 24 de desembre de 1912.

El segon bloc és format per quatre quaderns, també numerats, que van de l'1 de gener de 1917 al 31 de desembre de l'any 1918.

Fons de Jaume Artigas

Comprèn documentació de la primera meitat del segle XIX. Es tracta d'un fons molt dispers del qual convé esmentar que, més que un fons en el sentit de conjunt de documentació produïda, rebuda i conservada per un individu, família, llinatge etc, és un recull de documents.

Té d'interessant que Jaume Artigas, barceloní, va ser qui va adquirir el monestir de St. Jeroni de la Murtra durant el trienni 1820-1823 a raó del procés de venda dels béns del clero. El monestir tornarà a mans dels anteriors propietaris de novembre de 1823 al mes de setembre de 1835, per passar definitivament a mans de Jaume Artigas l'any 1835.

Entre la documentació conservada, hi ha algun document que és del fons del monestir de St. Jeroni de la Murtra.

Fons de la família Grangé

Es tracta d'un petit fons documental dels Grangé, pescadors de Badalona, format per documentació familiar (capítols matrimonials, certificat de baptisme i testament) i per documentació patrimonial (establiment de dues peces de terra amb l'obligació de construir casa, donació d'un llaüt i de les arts de pesca, etc). Els documents són de final del segle XVII fins a mitjan segle XIX.

Més enllà de l'interès que aquest fons té, volem comentar dos documents de final del segle XVIII. Són dos establiments en emfiteusi d'una peça de terra situada al sorral, amb l'obligació de construir-hi una casa i hort, i de gastar-s'hi una quantitat mínima de diners. L'establiment estipula una entrada (en aquest cas dues gallines) i el pagament d'un cens anual. En la clàusula de pagament del lluïisme (dret que cobra el propietari alodial quan hi ha qualsevol transmissió del bé a una tercera persona), Josep Esteve Galceran de Pinós i Sureda de Sant Martí, Marquès de Barbarà, com a senyor de la torre de Badalona, recorda el que segueix:

“...Pero no obstant es salvo y segur a dit Sr. otorgant així sobre dit tros, com sobre tot y qualsevol honor de pertinencias de la

referida gran pessa, y a mes de la prestació de delme de tots fruyts que Nostre Sr. donía en dita pessa que ha percebit y percebeix sa señoria. Y no menos los possessors de dita gran pessa de terra son y deuen ser homens propis y afocats y obligats a prestar sagrament y homenatge a la expressada torre de Badalona. Y se ha de saber, que encara que en lo dalt calendat acte de establiment se diga que ... y no se fasse mencio alguna de dita prestació del delme y sagrament y homenatge; ...”

A final del segle XVIII es recorden, curiosament, encara uns drets anteriors al segle XVII (s'esmenta un precari de 1617) encara no redimits i, per tant, perfectament exigibles. La Sentència Arbitral de Guadalupe (1486), que va significar la fi de la guerra dels remences, va posar les bases jurídiques perquè els pagesos remences poguessin redimir-se d'aquests drets. A final del segle XVIII, encara persisteixen.

Fons de la família Umbert

Es tracta de documentació del segle XIX i, especialment de la segona meitat, pertanyent a Francesca Barriga Torner i a Jaume Botey Garriga.

Recull documentació (i per tant informació) del patrimoni propietat de Francesca Barriga Torner, filla de Bartomeu Barriga, de Badalona, i de Jacinta Torner, de Sarrià.

Francesca, en primeres núpcies es va casar amb Ramon Amigó Umbert, amb el qual va tenir quatre fills (Coloma, Jacinta, Raimunda i Joan).

En segones núpcies, es va casar amb Jaume Botey Garriga, raó per la qual el fons recull també documentació procedent dels germans Pere i Feliu Botey i Xaus.

Fons de la família Arús

Ccomprèn un conjunt de documentació referida a dues famílies: la família Arús Puig, personificats especialment en Jaume Arús Puig, mort l'any 1847; i la família Puig Estrada, personificada en Francesc Puig Estrada. Aquest segon és un dels tutors dels béns dels fills impúbbers de Jaume Arús Puig.

Es tracta, sobretot, de documentació familiar (referida a matrimonis, defuncions i enterraments, a la tutoria dels fills de Jaume Arús, etc) de la primera meitat del segle XIX.

Fons de Josep Codina Cruspinera

A diferència d'altres fons, els documents de Josep Codina Cruspinera són tots documentació patrimonial.

Josep Codina Cruspinera, nascut a Tiana cap a l'any 1825, resident a mitjan segle a Badalona (on declara ser paleta de professió) i, més endavant resident a Barcelona (moment a partir del qual consta com a propietari), a partir de mitjan segle XIX va adquirint diverses propietats a Badalona: primer al carrer de Sant Pere a tocar a la riera de Matamoros, més endavant al carrer Arnús i finalment al carrer Sant Bru. Els documents que es conserven tenen a veure amb aquestes propietats.

Fons de Joan Pongem, mercader de Barcelona

Fons format per un llibre de caixa de Joan Pongem, mercader d'indianes de Barcelona, i per cartes, factures i rebuts amb alguns dels seus clients. Les dates són entre 1759 i 1767.

Fons de la família Umbert, navegants

El fons documental d'aquesta família és format per diaris de navegació i quaderns de bitàcola de diversos membres d'aquesta família. Pere Joan Umbert, Pere Umbert, Josep Umbert i Joan Umbert són els noms d'aquells a qui pertanyen els documents.

Són els llibres que, com a capitans, els correspon de fer en cada un dels viatges. Es tracta de viatges comercials cap a Amèrica. Els destins –tal com s'expressa en els mateixos llibres– són: els Estats Units, l'Havana i Rio de Janeiro. Malgrat això, la ruta de ports que se segueix per arribar al destí final, és molt més rica. Les dates dels llibres són de meitat segle XIX.

Fons de Bonaventura Cammany, mariner

Un llibre de comptes del llagut “San Buenaventura” i alguns plec de comptes solts d'aquest mateix llagut, són els documents d'aquest fons.

El patró d'aquest llagut és Bonaventura Cammany, mariner de Badalona. Els destins són els ports de la costa catalana. Els productes, gairebé sempre, garrofes.

Notes:

¹ NIETO SABATER, M. Dolors. “Catàlegs dels fons privats patrimonials de la família Cuyàs i de la família Blanch, de l'Arxiu Josep M. Cuyàs i Tolosa”. A *Carrer dels Arbres*, núm. 6. Badalona: Museu de Badalona, desembre 1995, pàgs. 35-41

² Vegeu: Amillarament, 1854. AHCB. Fons municipal. 2.3.21.

Volida viage de Santandreu para la Habana.

Del 11 de Julio del 19 de Mayo de 1863 al medio dia 4 de Agosto de 1863.

H.	M.	D.	Proa.	Viento.	Abat.*	Variacion... al N. 7 22 S.				1863		
						R. ^a Corr. ^a	G. ^a	Distanc. ^a	N.	S.	P.	O.
1												
2						11° 15'	11	11 5	11 5	"	"	2° 5'
3						30° 25'	23	23	23	"	"	2° 5'
4						15° 00'	11	23	23	"	"	11° 5'
5						02° 00'	27	27 5	11 5	"	"	20° 5'
6						90° 00'	15	15	15	"	"	11° 5'
7							Suma	86° 5'	111° 0'			65° 0'
8	1	4	120° 0'	E.	50							
9	1	5	"	"	"							
10	2	5	"	"	"							
11	2	5	120° 0'	"	"							
12	4	5	"	"	"							
1	5	"	120° 0'	"	"							
2	6	"	"	"	"							
3	7	"	"	"	"							
4	7	"	"	"	"							
5	6	5	120° 0'	"	"							
6	6	5	"	"	"							
7	5	"	"	"	"							
8	5	"	"	"	"							
9	5	"	"	"	"							
10	5	"	120° 0'	"	"							
11	5	5	"	"	"							
12	4	5	"	"	"							

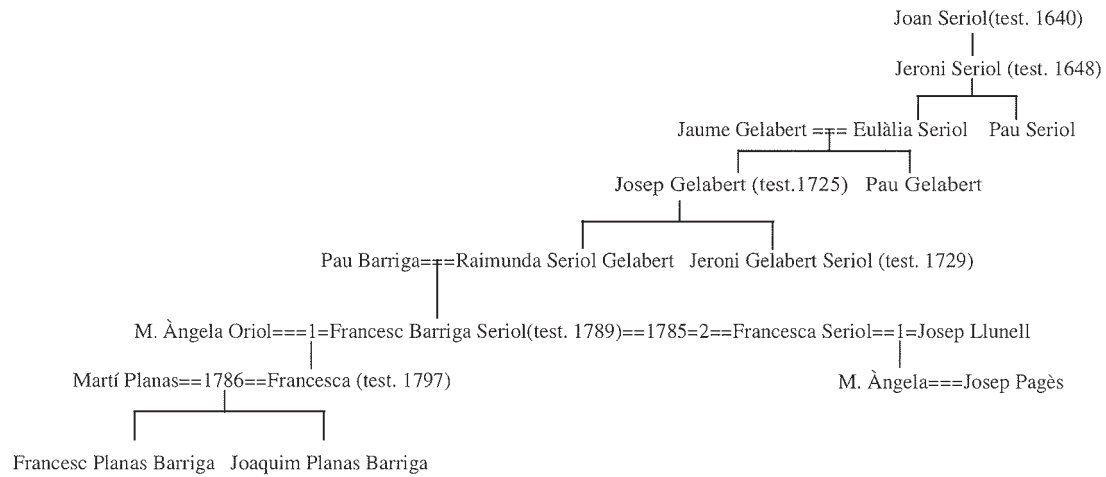

Latitud salida.	30° 29'	Long. Sal. ^a	90° 29'
Dif. ^a de Latitud de est. ^a	36° 0'	Dif. ^a de Long. ^a	21° 0'
Latitud llegada de est. ^a	36° 29'	Long. lleg. ^a	90° 59'
Latitud observada.	36° 46'		
Dif. ^a de Latitud observada.	17'		
Dif. ^a entre la est. ^a y observada.	17'		
Suma de las dos Latitudes.	72° 51'		
Medio Paralelo.	36° 25'		
Ap. ^a de Mno. Corregido.			1. 36627320
Rumbo Corregido.			300
Dist. ^a Corregida.			111
Dif. ^a de Latitud en P. Mé. ^a			11

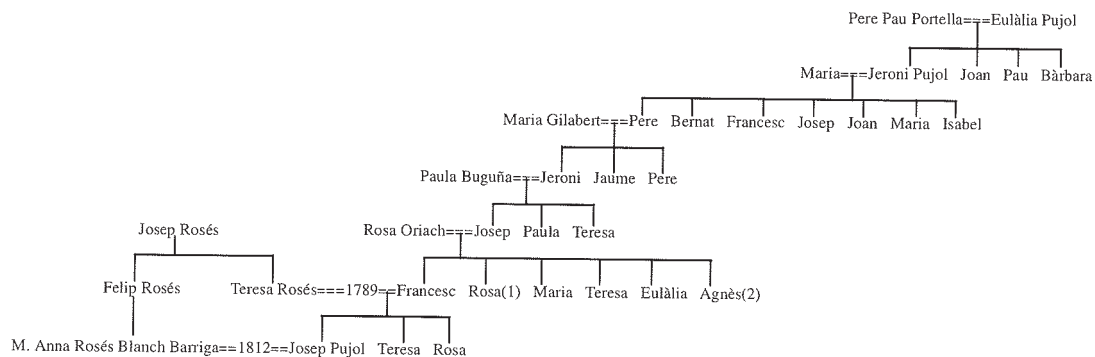
Volida de Santandreu para la Habana
Rey 11 de Julio de 1863
Del 11 de Julio de 1863 al medio dia 4 de Agosto de 1863.
Este es el libro de los movimientos de la salida por el mar de
Sanandreu a las 12 de la noche hora civil al practico de la casa de
expresos de la casa de Sanandreu y asi continuando asi
hasta las 12 de la noche en su lugar a las 12 de la noche hora
que el capitán del bergantín el bergantín de Santandreu para
quando a las 12 de la noche hora civil se dirigieron a la
hora del Bergantín de Santandreu de Santandreu para
quando lo que el bergantín se expresen sus movimientos
por el mar de Santandreu para la Habana y asi
continuando por la noche de la casa de Santandreu
del libro de los movimientos de Santandreu para la Habana
del 11 de Julio de 1863 al medio dia 4 de Agosto de 1863
por el bergantín de Santandreu para la Habana

Pàgina del diari de navegació de Pere Umbert en el viatge del bergantí Pepina a l'Havana (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs).

Família Seriol de la plaça

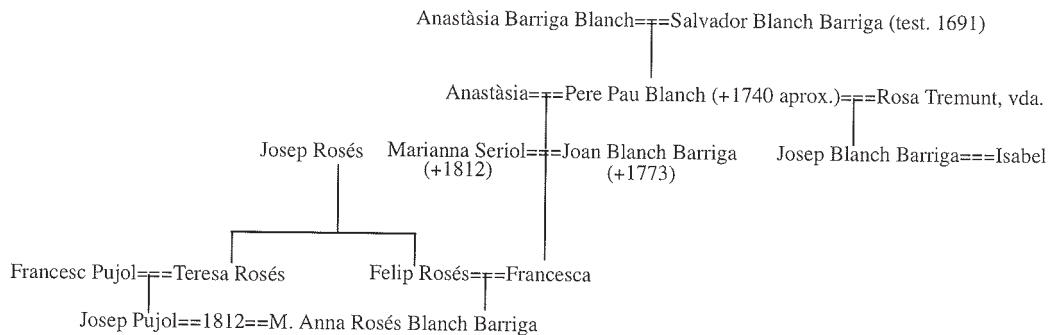
Família Pujol-Blanch Barriga. Família Pujol

(1). L'any 1774, Rosa farà capitols matrimonials amb Pau Modolell (vegeu fons patrimonial Sra. Rubiés)

(2). L'any 1790, Agnès farà capitols matrimonials amb Josep Soler Parellada (vegeu fons patrimonial Barriga Soler).

Família Pujol-Blanch Barriga. Família Blanch Barriga

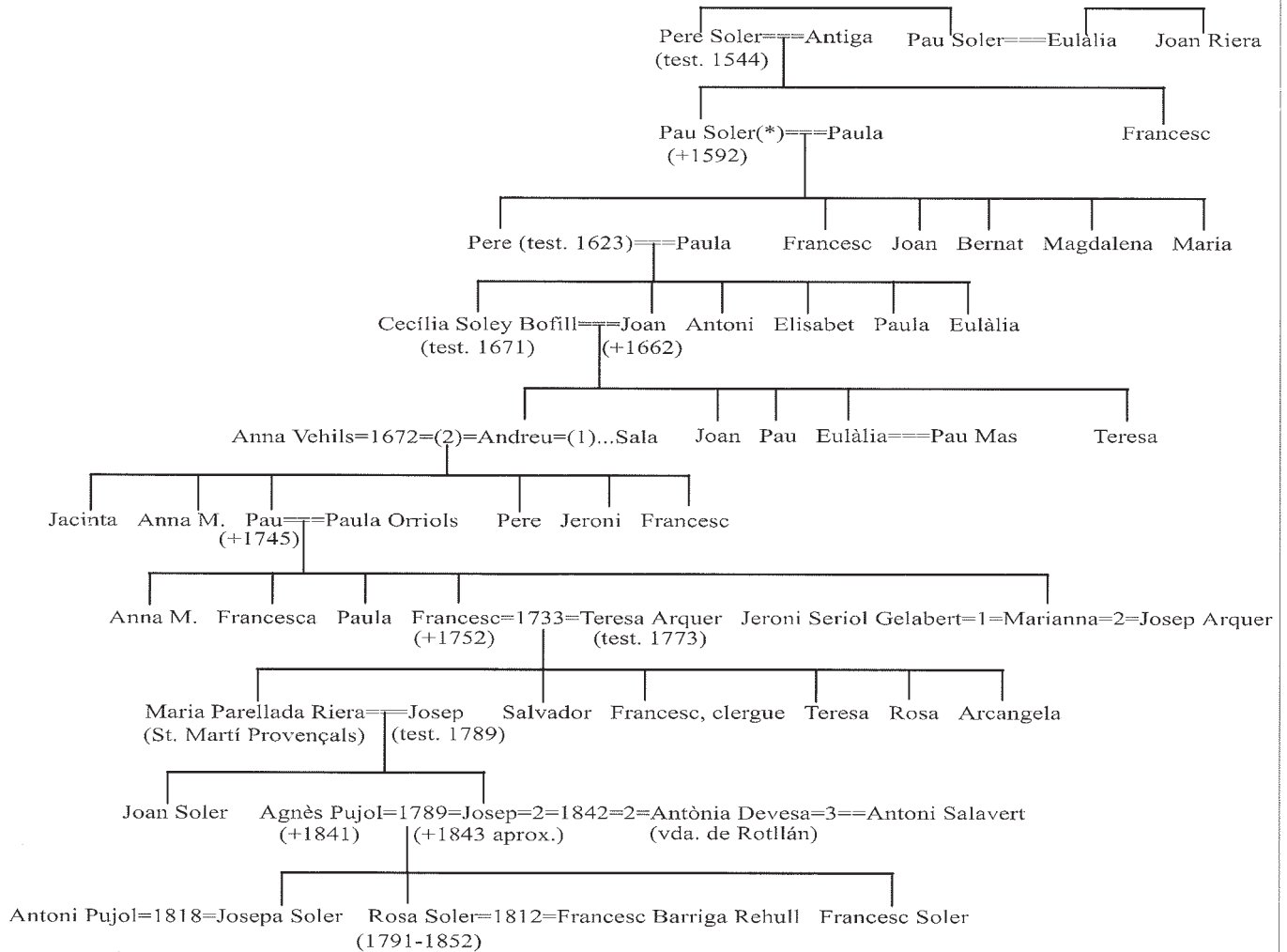

Família Barriga-Soler. Família Barriga

Família Barriga Soler. Família Soler

(*). També hereu de Joan Riera (testament 1584)

LA TRANSICIÓ A BADALONA 1975-1979

ENRIC GIRALT I PAULÍ

Aquestes quatre ratlles són un resum de l'última sessió del curs que sobre la història de Badalona va organitzar el Museu, la tardor de l'any passat, amb motiu del centenari de l'atorgament de títol de ciutat a Badalona. El curs, el van donar professionals en la matèria, historiadors, excepte l'últim capítol, "La Transició", que el va impartir el periodista que escriu.

Tot i que el general Franco va morir fa més de 22 anys, el postfranquisme, la transició i la consolidació de la democràcia són encara massa tendres per poder-ne fer una anàlisi que pugui ser qualificada científicament d'històrica, d'aquí ve que aquesta part no la preparés un historiador. Per tant el que vaig fer va ser aportar els meus coneixements i les meves vivències, contrastades amb les d'altres persones que també van viure els esdeveniments d'aquells anys, i també les de persones que no hi van participar activament, però que en la perspectiva dels anys, han aportat elements que ajuden a situar amb més certesa tot el procés de la transició. Naturalment també he consultat el que s'ha publicat, que sobre la nostra ciutat és ben poc. Gairebé només el que s'ha escrit als periòdics.

De fet l'últim capítol del curs havia d'anar des de la mort del dictador fins als nostres dies, però li vaig suggerir al director del Museu que el limitéssim a la transició, any més anys menys. Per què? Doncs perquè la forma en què es va fer la transició, amb reforma pactada amb l'anterior règim i no pas amb una ruptura total, és a dir, començar de nou, va portar a

una situació d'oblit -forçós?- del que havia passat a la darreria del franquisme, i per tant, un estat de pèrdua de memòria històrica. Del franquisme i dels primers anys de la transició és com si fos pecat parlar-ne.

Els partits polítics, sobretot els d'esquerres, no han sabut transmetre a la ciutadania, sobretot als joves, els esdeveniments d'aquells anys, què van significar i quin paper va jugar cadascú. A vegades, encara ara, es creu que és de mal gust, o que no és correcte, recordar que fulano de tal o la senyora tal, que ara actuen com a demòcrates de tota la vida, són persones que han combregat amb la dictadura o amb idees molt poc democràtiques, i fins i tot han tingut actituds repressives. Podria, repeteixo, podria ser censurable retreure en to pejoratiu o de mofa, una ideologia, un fet, una situació o una acció. Però altra cosa és saber i conèixer la trajectòria, el tarannà de les persones, i com han evolucionat. Si ningú no transmet, ni ensenya a la ciutadania el que ha passat, ens quedarem sense història. I al pas que anem hi arribarem molt aviat.

És probable que si us pregunten qui va ser l'alcalde de Badalona a qui amb més intensitat li va tocar de viure la transició, segurament, no recordeu que va ser Alfonso Ramos. Comento aquest fet perquè, parlant amb molta gent sobre aquest període, m'he trobat que només ho sabien els qui van viure molt directament aquells moments. També he pogut recordar que, en aquella època, fa més de 20 anys, el centre de la ciutat vivia una dinàmica i els barris eren una altra història. El centre ignorava la resta de la seva ciutat. Doncs bé, ara passa

el mateix. El matís seria que ara no s'ignoren però sí que es desconeixen. Probablement més d'un els desconeix volgudament. Evidentment parlo generalitzant. Un veí del centre no solament no sap què passa als barris, sinó que gairebé no sap com són. És a dir, els badalonins no coneixem la nostra ciutat. Per posar un cas, avui hi ha qui encara no sap que hi ha una via de comunicació, la Gran Via Nord, que permet anar d'una punta a l'altra de la ciutat sense necessitat de baixar a la carretera general i passar pel centre. Molt em temo que és massa la gent que ho ignora. És saludable, de tant en tant, fer un tomb i descobrir la ciutat que, tota és la nostra ciutat, no sols el nostre raconet.

Tornant al que he dit abans, el període 75-83 és el que marca el pas de la dictadura a la democràcia i val la pena que ens hi entrem més que no pas als anys posteriors que encara són molt frescos. A més, gairebé tots, amb més o menys intensitat, els hem viscut. La recuperació de la democràcia implica un canvi d'hàbits i actituds en el món polític, en el món sindical, en el món empresarial i en tot l'espectre social de Badalona. Per situar la política que es fa a Badalona, que passa a Badalona, en la primera meitat de la dècada dels 70 i els anys successius cal prendre uns punts de referència.

La política municipal oficial segueix el seu camí, marcat per l'afebliment del franquisme i per les lluites d'interessos entre els membres del Consistori. Només la regidora Cecília March i el regidor Ernest Rojo formen el que podríem dir-ne l'oposició. Es tracta d'una oposició feble, limitada per un sistema, la dictadura, que no permet cap mena de crítica ni reivindicació. Segurament no es podia fer altra cosa.

El que s'intensifica a partir de la mort de Franco, millor dit, a partir de 1976, uns mesos després, són els moviments reivin-

dicatius dels barris. El centre de la ciutat també revifa, però les reivindicacions importants passen als barris. Hi ha una explicació ben senzilla. El centre de la ciutat té deficiències, però no són comparables a les dels barris. Per exemple, ¿qui de vosaltres compraria un pis en una zona on els carrers són de terra i fang, on no hi ha enllumenat ni clavegueres? Això no passava al centre, passava, entre d'altres llocs, a l'avinguda Marquès de Sant Mori, a Llefià.

El moviment reivindicatiu s'organitza a partir de la presència -la "infiltració" en l'argot de l'època- de militants dels partits polítics clandestins dins les associacions de veïns i entitats cíviques. De fet són qui les creen i qui les encapçalen. Per què? Per crear una xarxa social que permeti anar debilitant, afeblint, l'Ajuntament franquista bombardejant-lo amb reivindicacions i denúncies de les innombrables irregularitats i il·legalitats permeses.

Cal fer una precisió. Quan parlo de moviments reivindicatius i d'infiltracions dins el teixit social s'ha de dir clarament que no es tracta pas de grans quantitats de persones. No. No. Parlo de quatre gats. Bé, pot ser 10 gats. Però, de mica en mica, en funció del que permetia la situació, els "enanitos infiltrados", com se'n deia llavors, anaven prenent posicions i donant la cara, i a més d'un li va costar car. Una altra precisió, l'any 76 havia mort Franco, però el franquisme no. Era ben viu. Hi havia detencions, persecucions i tortures. Encara que pugui semblar el guió d'una pel·lícula d'espies, la clandestinitat era una pel·lícula real. Cites a cegues, reunions absolutament secretes, i sovint et trobaves que en una reunió no sabies a quina organització pertanyia la persona que seia al teu costat. No era cap tonteria. Després es va anar distenent la situació. Però sempre vigilats. Quan es feien assemblees a les associacions de veïns

sempre hi era present el “delegado gubernativo” que després passava el preceptiu informe a la “superioridad”.

Per emmarcar amb una mica més de precisió aquest procés s'ha de dir que és a partir de l'any 1971 i fins el 1977, any de les primeres eleccions democràtiques després de la dictadura, que s'implanten i es desenvolupen els partits polítics, les centrals sindicals i les associacions, tant les de veïns com les cíviques. La reivindicació organitzada s'estén a tots els sectors de la vida col·lectiva i es coordina a través de l'organisme unitari: l'Assemblea Democràtica de Badalona.

ESDEVENIMENTS I DADES MÉS SIGNIFICATIVES:

Els partits polítics

Potser convindria fer un breu repàs de com estaven els partits polítics en aquella època. L'únic partit amb organització i estructura ferma, des de feia anys, era el PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya) federat amb el PCE (Partido Comunista de España). I és el PSUC qui pren sempre les iniciatives a l'Assemblea de Catalunya i després a l'Assemblea Democràtica de Badalona. També hi havia una munió de “partidets” que es movien, però amb molt poca presència i incidència: MCC, PCI, PTE, PORE, etc. I és durant l'any 1976 que es comencen a crear altres partits polítics a Badalona.

La Convergència Socialista de Catalunya, liderada a Catalunya per Joan Reventós, cap a final d'any es fusionarà amb d'altres partits i passarà a ser el PSC (Congrés). També es crea l'altre PSC (Reagrupament) el partit de Josep Pallach, que més endavant es dissoldrà s'integrarà en bona part en el PSC.

Tots acabaran convertint-se en el PSC (PSC-PSOE). També neix per aquells temps la Convergència Democràtica de Catalunya i un petit grup de seguidors de Trias Fargas creen l'Esquerra Democràtica de Catalunya (que d'esquerra no en tenia res de res). Esquerra Republicana de Catalunya revifa amb algun dels militants històrics de la ciutat.

L'Assemblea de Catalunya (7-11-1971)

El 7 de novembre de 1971 es constitueix, en el més absolut dels secrets, l'Assemblea de Catalunya. Tots recordem el crit de “Llibertat, Amnistia, Estatut d'Autonomia”. La reunió, celebrada a l'església de Sant Agustí de Barcelona, va congregat més de 300 persones, entre les quals hi havia una petita representació dels ciutadans de Badalona, no com a membres dels partits polítics que van crear l'organisme unitari, sinó com a persones vinculades a organitzacions cíviques compromeses en les llibertats de Catalunya. El fet que tanta gent aconseguís reunir-se en secret va ser un cop molt fort per a la policia franquista, que va tenir-ne coneixement per mitjà de la informació que en va donar una emissora de ràdio estrangera.

Comissió Democràtica de Badalona (final novembre 1971)

Fruit de la constitució de l'Assemblea de Catalunya, a final del mes de novembre d'aquell mateix any 1971, a Badalona es va celebrar una primera reunió clandestina “massiva”, 60 persones, a Can Butinyà. D'allà en va sortir la Comissió Democràtica de Badalona que seria l'organisme unitari que faria de motor de totes les accions i mobilitzacions fins a la constitució, cinc anys més tard, de l'Assemblea Democràtica de Badalona. Fins a la mort de Franco l'activitat va ser poca.

Les condicions ambientals no permetien gaires floritures. A la darrerria del franquisme va haver-hi afusellaments i estats d'excepció i convé recordar que, llavors, un grup de més de cinc persones passejant pel carrer més tard de les deu de la nit era delictes. Segons l'*autoridad competente* s'estaven manifestant.

Petició llibertat presos polítics (11-12-1975)

El 20 de novembre de 1975 mor el dictador i s'obre un període d'incertesa. Fa la impressió que es comença a perdre una mica la por i l'11 de desembre del mateix 1975, es lliura a l'Ajuntament, presidit llavors pel batlle Isidre Caballeria, un document signat per 600 persones en el qual es demana la llibertat dels presos polítics. Simultàniament van ser alliberades mitja dotzena de gallines pel carrer de Mar, que van acabar la cursa a les olles de can Roca i Pi.

Manifestació per l'amnistia a Badalona, 29 de febrer del 1976
(*La Actualidad Española*, 1976).

Manifestacions pro Amnistia Barcelona (1 i 8-2-1976)

L'any 1976 és un any amb molta activitat política i social. Els dies 1 i 8 de febrer l'Assemblea de Catalunya convoca el poble de Catalunya a manifestar-se per l'amnistia. Es van demanar els permisos governatius però van ser denegats. Per primer cop, milers de catalans perden la por i surten al carrer. Les manifestacions, com de costum van acabar amb corredisses, garrotades, pots de fum i pilotes de goma.

Aquestes manifestacions multitudinàries, en les quals per primer cop es va fer en públic el crit de "Llibertat, Amnistia, Estatut d'Autonomia", marquen un abans i un després de les mobilitzacions populars. Malgrat la repressió de la policia (recordem les fotos publicades a l'estranger de la policia apallissant Xirinacs, Garcia Fària i d'altres. Per cert, les fotos les va fer el fotògraf badaloní Manuel Armengol).

Manifestació per l'Amnistia a Badalona (29-2-1976)

Un mes després, la nostra ciutat va tenir la possibilitat de poder fer la primera manifestació proamnistia "tolerada" de Catalunya i Espanya. S'havia demanat el permís per fer la manifestació. No va ser autoritzada, però tampoc denegada. El 29 de febrer de 1976, cinc mil badalonins van recórrer, amb força tranquil·litat, la plaça de la Vila, Francesc Layret (llavors es deia Primo de Rivera), la Rambla (llavors Paseo del Caudillo), Sant Joaquim, i avinguda Martí Pujol fins al carrer de la Creu on es va dissoldre. Acabada la manifestació, la comissió organitzadora va lliurar un comunicat valo-

rant el desenvolupament de la manifestació, i entre d'altres coses deia: “es demostra que és possible que el poble es manifesti pacíficament amb els seus propis mitjans, sense provocar cap mena de desordre públic i sense cap mena de necessitat de la presència de les forces de l'Ordre Públic”. L'alcalde Isidre Caballeria em va afirmar que durant la manifestació no s'havia mogut del despatx i va reconèixer que no les tenia totes perquè la policia, “els grisos”, tenien ganes d'impedir la manifestació. Eren uns moments plens de contradiccions. Un mes abans, el Cap Superior de Policia havia posat una multa de 25.000 pessetes a un ciutadà per enganxar cartells anunciant les manifestacions de l'amnistia a Barcelona.

Assemblea Democràtica de Badalona (27-5-1976)

El treball clandestí unitari començat l'any 1971 a can Butinyà va culminar el 27 de maig de 1976 amb la constitució de l'Assemblea Democràtica de Badalona que aplegava l'ampli ventall del moviment polític, social i cultural de la nostra ciutat. En el llibre *Barres i Onades*, l'escriptor Joan Soler descriu l'acte de la constitució, que es va celebrar a l'Institut Albéniz: “Han anat arribant aïlladament, per no desvetllar sospites, d'un a un, de dos en dos, com qui passeja però amb la mirada neguitosa, temorenca ullant a totes bandes.... Hi ha calma, aparentment almenys. Va acudint gent. No us quedeu a fora, no us entretingueu al vestíbul, que es veu... Entreu a la sala d'actes. Allà a l'escenari, una taula llarga. Hi estan posant la senyera. I un gran rètol com a teló de fons: LLIBERTAT, AMNISTIA, ESTATUT D'AUTONOMIA. Aquesta vegada va de debò. La sala es va omplint. La gent es coneix de tantes reunions d'amagat, en pisos, en locals parroquials, la muntanya i

tot... de tantes lluites, de tantes ànsies. Uns hi porten molts anys, des de la plena clandestinitat. Saben prou què vol dir haver de fugir de casa, sentir-se vigilat, caure en una agafada, els interrogatoris, la presó. D'altres han anat incorporant-s'hi darrerament, vinguts de tot arreu vers una sola voluntat.”

La mesa proclama el manifest. “Representants dels diversos sectors i forces democràtiques de Badalona, provinents dels camps polític, sindical, cívic, social i cultural, confluint en un projecte polític i ciutadà unitari, ens constituïm com Assemblea Democràtica de Badalona...”

A partir d'aquest moment s'intensifiquen els treballs unitaris i s'elaboren les alternatives democràtiques a l'Ajuntament franquista.

Manifest de Badalona (juliol 1976)

El mes de juliol es fa públic el Manifest de Badalona, que conté les bases d'un programa d'actuació municipal. L'han signat més d'una vintena d'entitats i associacions i vol crear les bases del que han de ser els futurs ajuntaments democràtics.

Congrés de Cultura Catalana (1976)

Arreu de Catalunya, de 1975 a 1977 es cou el Congrés de Cultura Catalana i a Badalona se'n constitueix un secretariat, i s'hi adhereixen nombroses entitats. Una de les primeres actuacions que es fa és catalanitzar, encara que de forma provisional, els noms dels carrers, avingudes i places de la ciutat.

La Marxa de la Llibertat a Badalona, estiu de 1976 (Fotògraf: Enric Giralt).

Marxa de la Llibertat (estiu 1976)

Durant l'estiu de 1976 diferents columnes de marxaires caminen per arreu de Catalunya. Amb el lema "Poble català posa't a caminar" es reclamen les llibertats nacionals de Catalunya. Els marxaires anaven de poble en poble i feien estada a casa dels ciutadans d'on paraven. A Badalona van entrar pel carrer d'en Prim, Rambla, carrer de Mar i plaça de la Vila. La plaça era força plena i, sense to ni so, la guàrdia civil va començar a repartir estopa a tort i dret. Va haver-hi moments de pànic perquè entre el públic hi havia força mainada. Arribada la calma, al pati de la rectoria de Santa Maria es va fer un dinar de germanor. El matí d'aquell mateix dia van ser detinguts tres joves al carrer d'en Prim quan enganxaven cartells de la Marxa de la Llibertat. Els havien denunciat uns veïns. En aquest món hi ha de tot!

11 de setembre de 1976 a Sant Boi

La clandestinitat comença a desaparèixer i els ciutadans, cada cop més, surten al carrer per reivindicar els seus drets i llibertats. Per l'11 de setembre de 1976 es preparava la gran manifestació de la Diada Nacional de Catalunya. A Sant Boi hi van anar 100.000 catalans vinguts d'arreu del Principat. L'Assemblea Democràtica de Badalona demanà a l'Ajuntament que s'adherís a la Diada. Hi havia regidors que es preguntaven què era l'11 de setembre.

Perquè no sigui dit que l'Ajuntament de Badalona no fa res, el ple aprova per unanimitat una proposta de l'alcalde que val la pena recordar: l'Ajuntament s'adhereix als "valors cívics, militars, espirituals i culturals de Catalunya amb tota la amplitud de dates i aconeteixements." Tot i l'ambigüitat del text, els sol·licitants de l'adhesió van considerar que era un pas important haver aconseguit aquest pronunciament.

Les Terceres Vies (març i abril de 1976)

Eren moments de fer conèixer, tot i que amb limitacions, què eren els patits polítics i quina ideologia tenien. Per iniciativa del Cine Club Studio es van organitzar unes conferències, tolerades, les conegudes com Terceres Vies. És la primera vegada, des de la República, que es pot parlar en públic de política. Això sí, bastant vigilats. Les xerrades, amb no gaire assistència de públic -la política encara era un perill- es van fer al Museu. El 5 de març de 1976, Joan Reventós parlava de la Convergència Socialista de Catalunya; el 24 de març, Josep Pallach exposava l'ideari del Reagrupament Socialista i Democràtic; el 22 d'abril, Pere Ardiaca mostrava el projecte del veterà Partit Socialista Unificat de Catalunya; Jordi Pujol

parlava el 20 d'abril de Convergència Democràtica de Catalunya, i Ramon Trias Fargas exposava la proposta d'Esquerra Democràtica de Catalunya el 4 de maig. També aquest any es fan les terceres vies sindicals.

La vida oficial

Però, mentrestant, què passa, políticament parlant, a l'Ajuntament, al sector oficial? Quin era l'Ajuntament d'aquells moments? Fins l'any 75 va fer i desfer al seu aire. Després les coses ja no li van ser tan fàcils perquè l'oposició no reconeguda, però tolerada, cada cop collava més. La composició de l'últim Ajuntament franquista era gairebé la mateixa de l'any 1971. Presidia el consistori Felipe Antoja Vigo, i n'eren regidors: José Guillén, Isidro Caballería, Alfonso Ramos, Juan Casadó, Juan Munells, Vicente Marqués, José Mateu, Luis Rosanas, Mauricio Utset, Fulgencio Conesa, Juana Jordán, Santiago Molina, José Baena, Genaro Cortés, Diego García, Mariano Escudero, Antonio Lleal, Berta Tejero, José Parra, Cecília March, Ernest Rojo

El mes de març de 1974 l'alcalde Felipe Antoja mor de malaltia. El tinent d'alcalde José Guillén passa a ser alcalde en funcions fins el 12 de juny en què li guanya la partida l'Isidro Caballería. Li dona possessió el governador civil de l'època, Rodolfo Martín Villa.

Caballería és al capdavant de l'Ajuntament els dos primers anys de transició. No li són anys fàcils, ben al contrari.

Després de la mort de Franco, Caballería es mostra més dialogant però ha de jugar el doble paper de satisfer els qui l'han nomenat i intentar apaivagar els efectes de la pressió de les reivindicacions ciutadanes que cada cop són més i més nom-

broses. Les situacions més complicades van ser el Port, el Dalt de la Vila, les escoles i l'urbanisme, i de fet tots els aspectes socials. Era tota la ciutat que despertava de la llarga dictadura, que a Badalona va portar amb mà de ferro l'anterior alcalde, Antoja Vigo.

Eren temps en què era freqüent sentir en les sessions plenàries comentaris com: "No hem vingut a l'Ajuntament a fer política, sinó que hi som per gestionar els recursos del Consistori". L'expressió "fer política" encara era prohibida.

El 25 d'abril de 1977, Isidro Caballería cessa per presentar-se a les primeres eleccions generals en la candidatura d'AP, que era conjunta amb la de Convivència Catalana promoguda per Laureano López Rodó.

El substitueix Alfonso Ramos Cruz. És a dir, a Ramos Cruz li cau la creu d'haver d'afrontar la darrera etapa de l'Ajuntament franquista, la que realment va ser més important, i difícil, de cara a les relacions i negociacions amb les forces polítiques i socials de la ciutat. Un dia, a cau d'orella, Isidro Caballería, em confessava que s'havia tret un mort de sobre. Tenia tota la raó del món.

La democràcia El 15 J

El 15 de juny de 1977 se celebren les primeres eleccions generals després de la mort del dictador. A Espanya les guanya la Unió del Centro Democràtic d'Adolfo Suárez.

A Badalona va anar a votar més d'un 80 % dels qui podien exercir-ne el dret. El cens encara no estava gaire afinat i el resultat ja va mostrar un aclaparador domini dels partits de

l'esquerra, domini que es reproduirà en totes les eleccions posteriors.

Resultats a Badalona 15-J-77:

Partit	%	Vots
PSC	35,1	37.715
PSUC	28,0	30.538
Pacte Democràtic*	10,3	11.131
UCD	10,2	11.014
Esquerra	4,5	4.906
UC-DC	3,0	3.244
AP-Convivència	1,3	1.453
PSP	1,2	1.445

Davant aquests resultats el Consistori presenta la dimissió al governador civil de Barcelona, però no li és acceptada, i és el moment en què, per primera vegada, ja amb la força moral i política del resultat de les urnes, els partits polítics de la ciutat comencen a actuar com a tal i responen a la dimissió del Consistori amb un comunicat conjunt, enviat a l'alcalde i al governador civil, en què es demana que es facin ja les eleccions municipals. Diu el comunicat signat pel PSC, PSUC, PSC(r), CDC, ERC i PTE (Partit dels Treballadors d'Espanya): "Davant d'aquests fets les forces democràtiques sotasignants es creuen en el dret d'exigir, com a única sortida política, la realització urgent d'unes eleccions municipals". També inclou el comunicat una declaració de quatre punts demanant que, davant la crisi municipal, "no es mantinguin congelats els greus i urgents problemes que afecten la ciutat".

La transició municipal 1977-1979

Però les primeres eleccions municipals de la democràcia

encara trigaran dos anys a celebrar-se. Entremig el 6 de desembre de 1978, enguany farà 20 anys, es va aprovar la Constitució.

En el període que va de les primeres eleccions del 15-J del 77 fins a les eleccions municipals es constitueix un govern municipal paral·lel a l'oficial. Aquest govern paral·lel és format pels partits que han aconseguit representació al Congrés dels Diputats, PSC, PSUC, PSC (reagrupament) i CDC. També en formen part ERC i PTE, ja que, tot i no haver aconseguit representació parlamentària, sí que es va considerar que a Badalona tenien un pes i una trajectòria important. Evidentment es va prescindir de la UCD, que havia guanyat les eleccions a Espanya, ja que en certa manera s'interpretava que bona part dels regidors encara en exercici representaven la UCD de Suàrez. No oblidem els recels que en aquells moments hi havia envers la UCD, que era l'hereva del franquisme.

Aquest govern paral·lel format pel que ara ja se'n pot dir l'oposició, fiscalitza qualsevol moviment de l'Ajuntament, i l'alcalde Alfonso Ramos pacta que l'Ajuntament no prendrà cap decisió important per a la ciutat sense abans haver-ho consultat als partits polítics. D'aquesta manera s'evita que algú tingui la temptació de fer una darrera maniobra especulativa i acabar de desballestar encara més la nostra ciutat.

L'agost-setembre de 1978 es va produir un dels moments més delicats en les relacions entre l'Ajuntament i els partits polítics. El Consistori no va aprovar el Pla Especial de Dalt de la Vila però sí la Corporació Metropolitana, cosa que va posar al límit la paciència de l'alcalde i els regidors, que van presentar la dimissió al governador civil. No els la va acceptar i un bon grup d'edils van respondre, com si diguéssim, amb una

vaga de braços caiguts. En definitiva l'Ajuntament es paralitza i per sortir del pas es parlà de nomenar un "regidor gestor" que fes funcionar el Consistori. La crisi, la discutiren el governador civil, José María Belloch Puig, l'alcalde de Badalona, Alfonso Ramos, i una representació de la Taula de Partits. De fet, però, la trifulga la van tenir el governador i l'alcalde, sense oblidar les pressions que alguns regidors feien per eternitzar la crisi. Els partits d'esquerra (CDC no s'hi suma) van deixar anar la idea de crear la figura d'un "alcalde gestor" i proposaren que fos Josep Arpí i Sabater, militant d'ERC, home ben considerat per tots, però la idea no va reeixir per massa agosarada.

El governador civil manifestava el 9 de setembre en una entrevista a *Revista de Badalona*: "*Cualquier solución que se adopte ahora va a durar dos o tres meses a lo sumo, hasta las elecciones o hasta que dure la solución*". L'entrevistador li va dir que els partits ja tenien preparat un alcalde gestor. Belloch va respondre: "*En Badalona lo tenían preparado todo. ¡Es que son tremendos!*"

El 13 de setembre de 1978, l'alcalde Alfonso Ramos fa públic un comunicat titulat "El Alcalde a los Badaloneses". En un dels paràgrafs diu: "Mi propósito al dirigirme a los badaloneses es, precisamente, poner de manifiesto que la participación y colaboración ciudadanas en la gestión municipal es una demanda de la hora actual". I més endavant afirma: "La situación actual es ya conocida por todos los ciudadanos. El gobernador civil de la provincia autorizará la inclusión en el Consistorio de algún concejal gestor y polarizará unas mesas de trabajo en las que debe estar representado todo el pueblo de Badalona."

El mes de desembre del mateix any 1978, Josep Gual fa saber que hi ha una conspiració per fer caure l'alcalde Ramos. Els

conspiradors eren un grup de tinents d'alcalde que no es resignaven a perdre el poder i no toleraven que la Taula de Partits fiqués el nas en els seus afers. Però els va sortir el tret per la culata, perquè l'alcalde Ramos en va sortir reforçat i la Taula de Partits va aconseguir "entrar" a l'Ajuntament assumint la direcció de diversos serveis municipals.

L'Ajuntament Democràtic 3-4-79

Per fi arriba el dia 3 d'abril de 1979 i se celebren les primeres eleccions municipals de la democràcia restaurada. La participació no és tan alta com en les generals del 77. D'un cens de 145.000 electors van a votar 86.000, un 60 %.

Constitució del primer Ajuntament democràtic. En primer terme l'alcalde cessant, Alfonso Ramos, el cap de la Guàrdia Civil i el comissari de policia de Badalona (Fotògraf: Enric Giralt).

Els vots van donar la victòria al PSUC, encapçalat per Màrius Díaz, que va aconseguir 12 escons. El seguia el PSC que, amb Joan Blanch de cap de fila, n'aconseguí 10. A Convergència i Unió, amb Joan Monés al capdavant, n'hi van correspondre 3, i els Centristes de Catalunya (CC-UCD), encapçalats per Ferran Foix, en van aconseguir 2.

Detalls dels resultats de les Eleccions Municipals del 3-4-79 a Badalona:

Partit	Vots	%	Regidors
PSUC	29.989	35'02	12
PSC	26.673	31'15	10
CiU	9.222	10'77	3
CC-UCD	7.391	8'63	2
Unión Ciudadanos Bad.	2.989	3'49	—
PTC	2.955	3,45	—
Entesa Indep. Badalona	2.317	2'71	—
ERC	1.586	1'85	—
Comunistes Catalunya	1.536	1'79	—
Moviment Comunista C.	638	0'74	—
Lliga Comunista R.	404	0'47	—

En funció d'aquests resultats, el nou Ajuntament el formaran:

PSUC: Màrius Díaz, Alfredo Amestoy, Manuel Armenteros, Joan Soler, Luisa Longas, Jaume Oliveras, P. J. Fernández, Antoni Barbarà, Julio Molina, Jaume Solà, Juan Gómez, Josep M. Boada

PSC: Joan Blanch, Juan F. Ruiz, Justo Pageo, Desideri León, Cipriano López, Enric Fló, Maite Arqué, Pilar Cantero, F. Pérez de Tudela, Ferran Bello

CiU: Joan Monés, Pere Sió, Elisa Reverter

CC-UCD: Ferran Foix, Juan José Guisado

Un fet a destacar: en aquestes primeres eleccions municipals de la democràcia alguns regidors de l'antic règim es presenten en la candidatura Unión de Ciudadanos de Badalona i fracassen.

Però més estrepitós va ser el fracàs de la candidatura dita Entesa d'Independents per Badalona. Aquesta candidatura va ser fruit de les desavinences que la família Serra-March van tenir amb CDC. Van voler anar pel seu compte i van quedar darrere de l'altra candidatura que abans he esmentat. La Unión de Ciudadanos va tenir gairebé 3.000 vots, mentre que la candidatura Serra-March només en va tenir 2.300. Després la família Serra-March va tornar a CDC.

El Pacte de Progrés

Conegut el resultat electoral, comença la negociació pels pactes de govern i repartiment de responsabilitats. Les forces d'esquerra (PSUC i PSC) s'alien amb CiU i formen el Pacte de Progrés. En queden fora els dos regidors de la UCD. I cal celebrar el plenari que li ha de donar oficialitat. Per tractar-se de la constitució del primer Ajuntament Democràtic, se li vol donar la màxima solemnitat i la màxima participació. Per això la sala de sessions, l'anomenada "Sala Noble" de la Casa de la Vila es trasllada al Pavelló Municipal de la Plana on es viuen moments molt emotius.

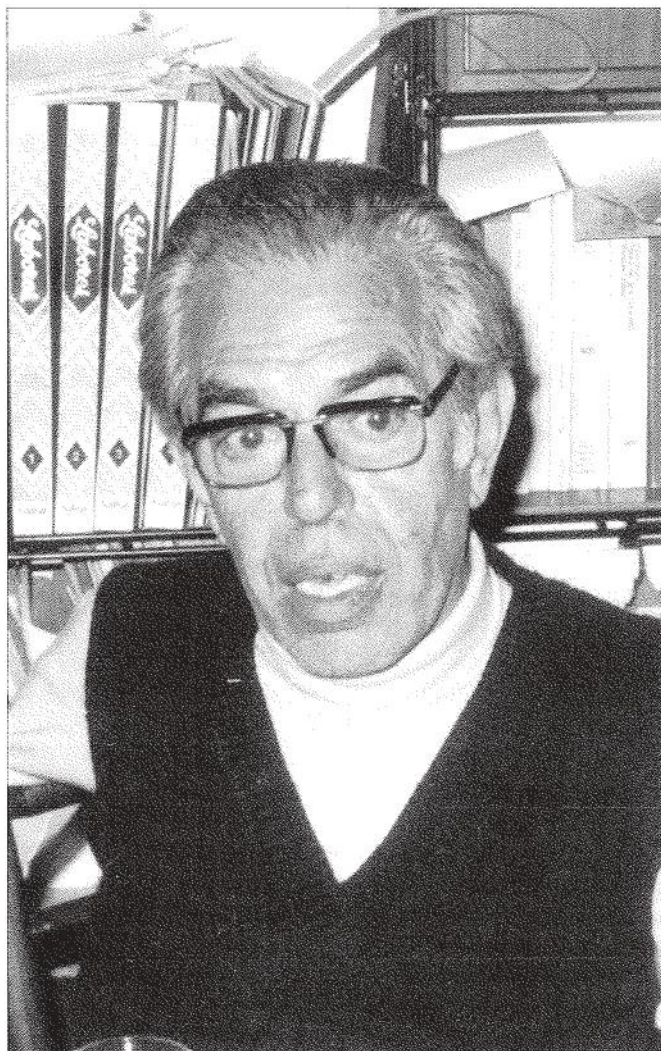
A partir d'aquell moment es va haver de posar fil a l'agulla. L'herència que deixen 40 anys de dictadura és una ciutat difícil d'equilibrar i de fer habitable. Per tant, calia fer una plani-

ficació global, no pedaços com abans, i això requeriria l'esforç i trifulgues polítiques d'uns quants anys. Nova planificació urbanística, xarxa viària, transport públic, enllumenat, clavegueram, recuperació de la platja, comunicació entre barris, escoles, guarderies, sanitat, etc. I evidentment la gestió municipal, el funcionament administratiu de l'Ajuntament va haver de canviar com de la nit al dia, i es va haver de modernitzar. En una paraula es va haver de capgirar la gestió municipal.

Bé, aquest és un resum estrictament de l'àmbit polític de la transició a la nostra ciutat. Al seu moment caldrà completar-la explicant la gran aportació que van fer les associacions de veïns, que amb reivindicacions de caire urbanístic van qüestionar l'Ajuntament franquista. Només per posar uns exemples: l'enllumenat i asfaltat de l'avinguda Marquès de Sant Mori, els parcs de Gran Sol, Les Palmeres, el nom del Parc de Can Solei, les biblioteques i les escoles del barri del Congrés, el Port, el Dalt la Vila i el de més envergadura, el dels pisos d'IBUSA a Llefià. També caldrà recollir què passava en el sector econòmic; el món sindical i el món empresarial. I segurament encara més aspectes que van formar la vida politico-social d'aquella època.

A Francesc Mateu: adéu amic

No voldria acabar de parlar de la clandestinitat i de la transició sense dedicar un emotiu record a una d'aquestes persones senzilles, discretes, honrades i compromeses que han treballat intensament i gairebé en l'anonimat per les llibertats de la seva ciutat i de Catalunya. Aquest mes de juny ens ha deixat Francesc Mateu. En Francesc va ser un home valent. Es va arriscar molt durant la clandestinitat. Pertanyia a les Comissions de Solidaritat amb els presos polítics i va dedicar mol-

Francesc Mateu, “el tennista” (Arxiu de la família).

tes hores de la seva vida a trucar portes, també anònimes, per recaptar diners que anirien destinats a les famílies dels presos polítics. A vegades els diners servien per comprar queviures i portar-los als presos polítics de la Model. D'altres vegades els diners eren un ajut per a les famílies que no tenien cap ingrés perquè un pres polític no tenia atur. Però l'ajut no es limitava a la recollida de diners, l'ajut, desinteressat i compromès, també era amagar a casa els perseguits pel franquisme. Aquesta tasca comportava tenir contactes amb les organitzacions i partits clandestins, i per tant, en Francesc, estava ficat fins al moll de l'os en la lluita contra el franquisme.

Ell era un dels enllaços de Badalona amb l'estructura de l'Assemblea de Catalunya, que normalment feia les reunions a Barcelona. I tenia una manera força particular d'avisar-nos. Com que tot funcionava amb contrasenyes, em trucava a casa i em deia: escolta, demà tenim partit de tennis. Això volia dir que l'endemà jo havia d'anar a casa de Corominas al carrer d'Aragó de Barcelona, on tenia, o encara té, un laboratori, i havia de dir: vinc a recollir el resultat de l'anàlisi. Em donaven un sobre que contenia la convocatòria d'una reunió. Van ser tantes les vegades que en Francesc em va trucar "convidant-me" a jugar a tennis que li va quedar "el tennista". El bo del cas és que, coses de la clandestinitat, ell no va saber que li dèiem el tennista fins ben entrada la democràcia. Ho va saber quan ho va llegir en un número especial del 45è. aniversari de la *Revista de Badalona*. Persones com en Francesc, que han treballat o treballen en l'anonimat o discretament per Badalona n'hi ha unes quantes, amb uns quants anys a l'esquena, i bé que es mereixen un reconeixement públic, però ara com ara no sembla pas que hi hagi ànsies ni voluntat de fer-los-el. Seria just, oi!

Nota:

* El Pacte Democràtica per Catalunya, l'integraven Convergència Democràtica de Catalunya (CDC), Esquerra Democràtica de Catalunya (EDC) i el PSC (ex Reagrupament).

L'EIXAMPLE PONS: FORMACIÓ I TRANSFORMACIÓ DEL TEIXIT URBÀ. EVOLUCIÓ I AVALUACIÓ DELS INSTRUMENTS URBANÍSTICS

FRANCESC PEREMIQUEL LLUCH

L' eixample de Badalona sintetitza poc més d'un segle d'història de la ciutat en el qual s'han produït notables transformacions, juxtaposicions i superposicions, malformacions i deformacions, que sovint expressen les contradiccions entre la planificació urbanística i la seva implementació sobre el territori, però que, malgrat tot, demostra la força del plànol-traçat com a instrument de projecció urbanística que defineix el suport de la forma urbana y el seu valor de permanència.

Analitzar aquest àmbit permet veure aspectes tant quantitius com qualitius de l'espai i constatar que, malgrat la inexistència d'un pla en sentit estricte, s'ha consolidat un espai ordenat però, també, que precisament aquesta inexistència ha dificultat el procés i ha malmès alguns aspectes d'un espai ple de potencialitats.

Ni el Pla Pons ni el Fradera són vertaders plans sinó que són dibuixos que s'han seguit més o menys fidelment. Tampoc el planejament metropolità del 53 ni el del 76 no estableixen la forma amb precisió suficient, i encara que són normatius,

necessiten planejament posterior que els desenvolupi per definir la forma. Aquest planejament sempre és parcial i respon a situacions conjunturals específiques, i no sempre té la necessària perspectiva i visió de globalitat per afrontar un correcte desenvolupament urbà sense condicionar el futur.

El traçat original, en qualsevol cas, es manifesta capaç de suportar el pas del temps i diferents visions de ciutat. L'abstracció de la malla es demostra mes útil que altres opcions per a la construcció del teixit urbà, en la qual el temps implica evolució en la imatge urbana mantenint, però, la base suport (traçat viari i parcel·lari).

Des d'un punt de vista més general, la lectura de l'eixample de Badalona permet observar l'evolució i avaluar els resultats de diferents instruments urbanístics, aplicats en unes condicions determinades i amb uns objectius concrets. Els processos que han tingut lloc en l'eixample són similars als que s'han produït en altres trames del XIX i, per tant, alguns dels seus aspectes són generalitzables.

La lectura es concentra en quatre episodis, que corresponen a altres tants dibuixos generals (plànol de J.B. Pons, plànol de Fradera, plànol de 1953 i plànol de PGM de 1976), i diverses propostes parcials corresponents als plans especials desenvolupats els últims vint anys. Des de la lectura del plànol s'interpreten les opcions físiques, i també conceptuals, de les maneres d'entendre un fragment urbà. Interessa aquest fragment per la seva permanència en el temps i la seva adaptació al pensament de cada moment històric.

El Pla Pons (1895) La definició de la base geomètrica

L'any 1895 Joan Baptista Pons va dissenyar un plànol per l'eixamplament de Badalona consistent en una malla regular que s'estenia per tot el pla de Badalona, des de Sant Adrià de Besòs fins a Montgat.¹

Dins del procés de conversió de l'activitat econòmica en processos racionalitzats, especialitzats i industrials, el creixement urbà també ha de sistematitzar el seu procés. Els eixamples projectats neixen com a resposta a aquesta necessitat de pauta d'un ordre general que permeti articular les iniciatives particulars d'urbanitzar amb l'interès general. El model és obert (definició genèrica), indiferenciat (homogeni per a tot el territori) i simultani (l'edificació és contemporània a la urbanització -en els polígons és prèvia i a les marginals, posterior). Aquest projecte es classifica, des del punt de vista teòric, entre els eixamples menors² que corresponen als projectes d'eixample que es configuren al segle XIX en poblacions segones de Catalunya.

Les virtuts de l'eixample fonamentalment se situen en la definició d'una pauta de construcció urbana; un suport neutre,

més o menys indiferenciat i més o menys regular, que pot assumir diversos usos y formes de l'edificació sense distorsionar el seu funcionament. Aquesta pauta acostuma a ser una malla d'extensió no finita des del punt de vista del plànol.

El Pla Pons es dibuixa sobre una base cartogràfica que emfasitza la topografia en el seu límit superior, que representa el límit del creixement. El creixement es disposa a la franja plana i costanera del terme municipal -l'únic punt on se superposa el creixement amb la topografia és al sector de Bufalà, entre les dues rieres, de Canyet i el Torrent de la Font-

L'eixample s'estén als dos costats de la ciutat consolidada, i s'atorga un caràcter diferent al sector nord que al sud. És una franja trapezoidal més ampla a Sant Adrià i més estreta al costat de Montgat. La part central està ocupada pel nucli del Dalt de la Vila i el barri de baix a mar.

Al nord la malla és de menors dimensions i no s'arribarà a consolidar. La raó radica en el fet que el sector nord és ocupat per instal·lacions industrials que necessiten peces de major mida. A la zona sud la malla, que s'estén fins a l'actual carrer Julio Galve i Congrés Eucarístic i, pràcticament, des de mar fins a Marquès de Mont-roig, es consolidarà en la seva globalitat. Per sobre de Marquès de Mont-roig sofreix transformacions, i els carrers perden la continuïtat, però no la directriu.

Ocupa una superfície de poc més de 200 ha a la part sud i de 40 ha al nord. Les dimensions superficials són 1600x1250 m i 1200x350 m, cosa que dona una forma de paral·lelogram trapezoidal on la direcció paral·lela a mar és clarament dominant i dona un sentit longitudinal al creixement recolzat sempre

sobre la traça de la carretera N-II. La superfície ordenada duplica el sòl urbà existent en aquell moment.

La traça del primer ferrocarril d'Espanya, entre Mataró i Barcelona, condiciona la directriu de l'eixample, i l'existència de la carretera N-II estableix l'única directriu irregular dins la malla.

Les traces paral·leles a la línia de costa són les de major continuïtat. El pla posa l'èmfasi en tres traces, que grafia amb arbres i que corresponen als actuals carrer Indústria, Guifré i Marquès de Mont-roig. També atorga el mateix caràcter a la carretera N-II fins a Pep Ventura, i li reconeix un paper diferencial dins la malla.

El pla deixa els carrers sense acabar, com si en el futur es pogués estendre el creixement. En els punts on hi ha certs recintes, normalment finques tancades, no es preveu aquesta possibilitat d'extensió. Els carrers tenen una amplada tipus de 10 m, però n'hi ha de 8 m i de 12 m.

Geomètricament no és una malla regular estricta, sinó que està lleugerament deformada. La forma trapezoïdal es tradueix en una obertura de la malla en forma de ventall difuminant la irregularitat. Les illes són de dues mides: ones rectangulars per assumir la parcel·lació residencial i altres, més quadrades, per a la indústria.

Pla d'Eixample de l'arquitecte Joan B. Pons, 1895 (Museu de Badalona. Arxiu Ciutat de Badalona).

L'eixample residencial es configura inicialment a partir del teixit suburbà de cases en filera, sobre parcel·la estreta i profunda, d'alçada baixa. Les illes residencials tenen aproximadament 60 m de profunditat per uns 100 m de longitud, cosa que permet que es disposi d'una manera correcta la parcel·la de 5 m de façana per 30 m de profunditat. Aquestes mides de parcel·la sintetitzen una tipologia d'habitatge determinada. És un habitatge modest, molt racional, adaptat als sistemes constructius i molt típic de principi de segle. La definició tipològica es caracteritza arquitectònicament per una façana al voltant dels 5 m.

Els carrers de major longitud estan orientats sudoest/nordest; els altres, més curts, nordoest/suddest. Les cases es col·loquen en el costat més llarg de l'illa, els patis disposen així d'una bona orientació. No cal oblidar que el pati és probablement l'element tipològic més substancial des del punt de vista de l'edificació.

L'eixample Pons és ocupat per indústries en el sector pròxim a la costa, que pertanyen a diferents sectors productius, i algunes d'elles molt emblemàtiques: Cros, la Llauna -G. de Andreis-, Anís del Mono, Caci, Cotonifici, Bòrax, Campsa, Catalana de Gas, Le Boeuf,... A l'interior també hi ha àrees industrials importants, concretament en l'àmbit del Raval -Lleal, Lory,...- Algunes d'aquestes fàbriques existien abans del traçat d'eixample i per tant el condicionaran fortament.

Les illes industrials tenen, en general, una mida aproximada de 100 per 100 m i són de forma més quadrada. Acostumen a ocupar illes senceres que s'ordenen com a recintes tancats amb lògica pròpia.

El carrer Tortosa és una peça singular dins del sector, que neix per la disposició de cases al llarg del camí que va cap a la

Cros. Es tracta d'un parcel·lació singular atesa la poca profunditat de la parcel·la original. La directriu del carrer, lleugerament torta respecte al límit parcel·lari, provoca que cada cop les parcel·les siguin menys profundes

El Pla Pons té com a instrument conegut, el plànol d'alineacions, i per finalitat fonamental definir el suport per a la construcció de teixit urbà. Malgrat que té l'aprovació de l'Ajuntament, no té tramitació posterior per la qual cosa no tindrà capacitat normativa³. És, per tant, un document de validesa interna, però que permet conduir la construcció de la ciutat.

Els carrers de l'eixample s'obren sense la utilització dels sistemes complexos d'actuació urbanística actuals, i no obstant això, el resultat general, des del punt de vista del traçat, és d'alta qualitat: les alineacions són rectes, els perfils continus i el parcel·lari regular. L'ordre no neix de l'ordenança sinó de la lògica constructiva i tipològica, més de la necessitat tècnica que de la voluntat imposada.

L'aparició d'urbanitzacions particulars, situades per sobre del que avui és l'A-19, comportan al Pla Pons dificultats per desenvolupar-se, ja que tenen menys obligacions urbanístiques i generen més plusvàlues.

El Pla Fradera (1931) Una nova estructura

A principi dels anys 30 es formula un dibuix en forma de pla d'ordenació urbanística que sintetitza tant l'acció municipal dels anys precedents com defineix l'estructura de la ciutat del futur. És un dibuix ambiciós que té la voluntat de redimir la ciutat del seu caràcter suburbial. El seu redactor és J. Fradera, arquitecte municipal de Badalona en aquell període.⁴

El document fa una anàlisi extensa i crítica de la situació urbanística de la ciutat, especialment dels aspectes estructurals i de les seves deficiències, i aposta clarament per la modernitat i el futur, representats en les dotacions públiques, grans espais verds i equipaments, i una xarxa viària adaptada a les noves necessitats de mobilitat, amb un llenguatge basat en els principis formals del canvi de segle consistent en la creació de grans perspectives, centres focals, simetries i axialitats.

Al Pla Fradera es dibuixa sobretot el terme municipal en una franja paral·lela a la costa fins a la línia dels turons de Montigalà i d'en Boscà. Aproximadament el projecte ocupa tot el sòl urbà consolidat actualment i duplica la superfície prevista en l'eixample. El pla acaba la ciutat, superposant la nova estructura urbana als teixits preexistents. El pla ordena tot el sòl potencialment urbanitzable amb la finalitat d'evitar que apareguin noves urbanitzacions no integrables en el teixit urbà i evitar, així, l'especulació urbanística.

El Pla Fradera integra iniciatives particulars diverses nascudes en forma de parcel·lacions suburbanes i emparades per la legislació de cases barates de l'any 1911, que volen desenvolupar la idea de "la caseta i l'hortet", que en algun cas degenerarà en urbanitzacions marginals⁵.

El pla Fradera vol ser una síntesi entre els corrents urbanístics del moment: l'herència del *city beautiful* i del funcionalisme incipient, posant l'èmfasi en el traçat viari, els parcs i els equipaments. La segregació de les funcions urbanes encara preocupa poc i es posa l'èmfasi en el traçat dels elements d'estructuració urbana amb un criteri de monumentalitzar la ciutat i especialment en l'obra pública. La forma és un dels elements fonamentals de definició. Un dels plans de referèn-

cia és el Jaussely de 1905 a Barcelona, però també ho és un Le Corbusier, que en aquell moment comença a ser reconegut internacionalment, i les teories del Moviment Modern que es difonen a través del GATEPAC.

Fradera és molt crític amb l'eixample Pons, especialment amb la previsió de creixement industrial vora del mar, tant a un costat com a l'altre de la ciutat consolidada, que en no haver-se desenvolupat segons les previsions, han quedat com a erms malgrat les magnífiques condicions topogràfiques: els de ponent perquè el preu era elevat, tant per la proximitat al casc com a la zona industrial, cosa que entra en contradicció amb l'estructura monòtona del pla i l'escassa dimensió de les vies. Els de llevant perquè estan disposats en direcció contrària al creixement natural de la ciutat. Fradera afirma: "*La realidad, pues, parece haber vuelto las espaldas al plano de 1895 y en lugar de dirigirse su ensanche desde la carretera al mar, lo hace con preferencia desde la carretera a la montaña*"⁶. Aquesta crítica és coherent si tenim en compte que la superfície de domini públic (carrers) vers el domini privat (illes) és del 30 % del primer respecte al 70% del segon.

Acaba considerant que l'eixample Pons no té les mides adequades per a un desenvolupament urbà modern i introdueix la necessitat d'eixamplaments viaris i obertura de noves vies com a suport d'una edificació urbana més potent: "*...las calles descritas son enteramente rectas, tiradas a cordel, lo que, unido a su exigua anchura, sobremanera acentuada por la desmesurada longitud de las más principales, causa una sensación sumamente penosa de monotonía, falta de ponderación y encogimiento.*"⁷

En l'eixample la proposta de Fradera introdueix una sèrie de grans diagonals, però que no arriben a afectar, curiosament, les

àrees consolidades. La majoria d'aquestes previsions viàries, de geometria complexa, no s'arriben mai a consolidar. Algunes, però, es converteixen en afeccions i reserves fonamentals per a desenvolupament futur. Tal és el cas de l'illa entre Ignasi de Loiola i Martí Pujol, on el pla Fradera introdueix la continuïtat entre la Via Augusta i Francesc Macià. Amb el temps aquest espai es convertirà en la reserva del gran parc central.

L'efecte més important, però, és la reserva viària de l'avinguda de Navarra, convertida en els anys seixanta en l'autopista A-19.⁸

El Pla Fradera preveu l'ampliació de Marquès de Mont-roig fins a Pep Ventura, perllongant la traça recta i afectant els dos costats del carrer, i deixa el tram entre Pep Ventura i Ignasi de Loiola en l'amplada actual. També proposa el soterrament del ferrocarril entre l'estació de petita velocitat i la riera Canyadó, però no afronta el problema de l'accés a mar, bloquejat per l'existència d'indústries, tot i que preveu la construcció d'un gran port entre Ignasi de Loiola i Julio Galve.

Del Pla Fradera queden poques coses en aquest sector. Una d'elles és la traça de Joaquim Ruyra i la rotonda d'Antoni Bori/Marquès de Mont-roig. Cap de les dues, però, no respon a aquesta proposta, sinó que provenen d'actuacions posteriors realitzades amb altres criteris.

El sector situat entre el carrer Indústria i el mar està ple d'indústries i totalment consolidat al voltant de la línia del ferrocarril.

A prop de la zona industrial sud es preveu l'habitatge obrer, tot i que no defineix la seva ubicació precisa. Anys més tard una bona part d'aquest sector de l'eixample és ocupada per polígons d'habitatge social.

Les traces del Pla Fradera suposen intervencions en el teixit consolidat modificant els drets de propietat, que econòmicament ha de ser assumida per l'administració, és cara i no està ben vista.

El Pla Fradera afronta un nou canvi d'escala de Badalona, tractant el sector com un espai que ha de ser objecte de reforma i modernització per donar entrada a les noves maneres d'entendre la ciutat, integrant compromisos urbans diversos que s'havien produït en als anys anteriors. Aquest canvi d'escala passa per dotar-se de les infraestructures amb les mesures adequades tant per donar suport a les maneres de construir, incorporant noves tipologies, com creant nous escenaris. Es tracta, en definitiva, d'un pla d'estructura basat en definicions estratègiques. El pla, però, no té gaire respecte per l'eina fonamental del constructor de l'època: la parcel·la regular, conseqüència de la retícula homogènia.

El "Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia" (1953) La visió des de fora

El "Plan de Ordenación de Barcelona y su zona de influencia" de l'any 1953 és el primer pla que té caràcter supramunicipal i que es redacta amb el criteri urbanístic de definir una estructura de caire territorial. No és un problema de creixement, sinó de definir l'ordre global que vol reconèixer una realitat de continuïtat urbana que cal coordinar. L'únic que interessa són les grans traces del territori, deixant l'ordenació concreta als plans parcials. No és un pla operatiu en si mateix.

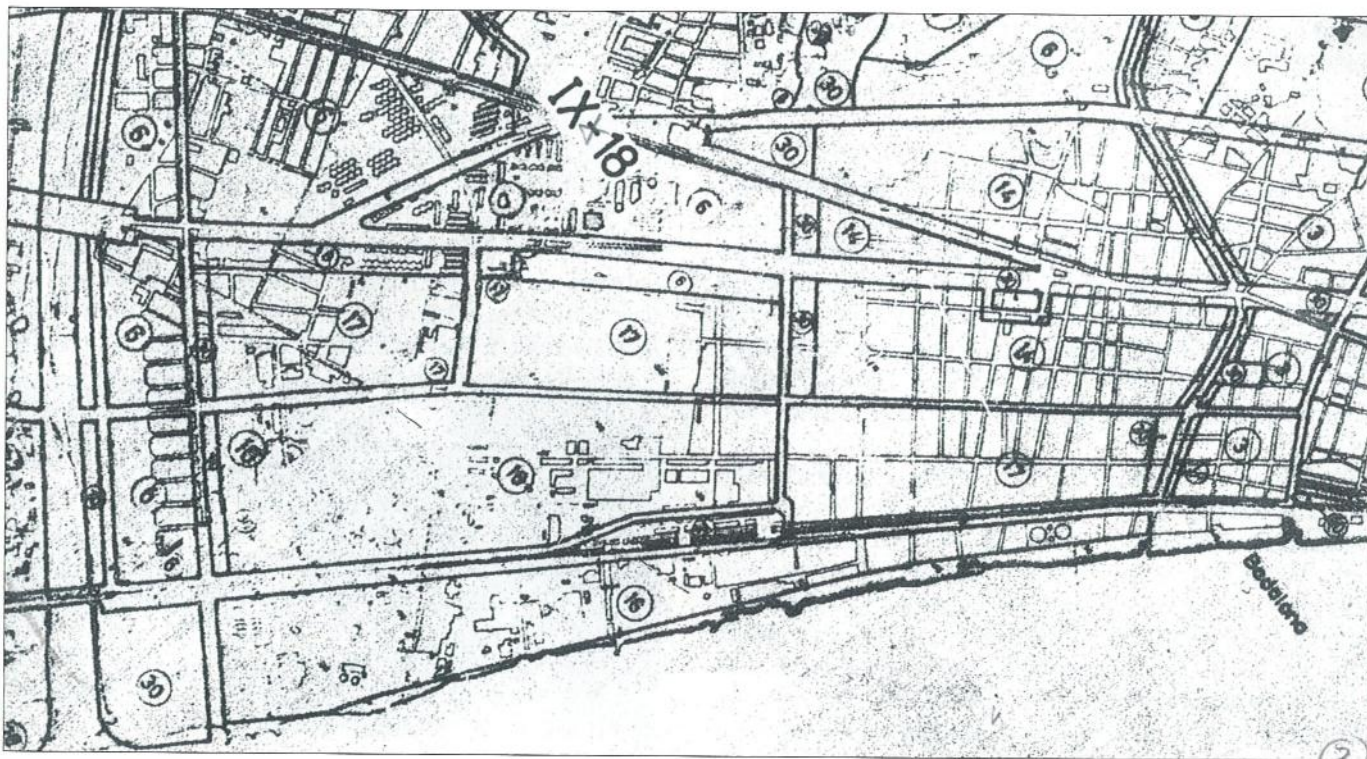
El pla del 53 s'inspira en els models anglosaxons de creixement urbà per paquets tancats, seguint un procés jeràrquic i en principi igualitari. El planejament general fa reserves per a

grans infraestructures i defineix programàticament les actuacions posteriors. Introdueix les tècniques del *zoning*, l'especialització funcional y els conceptes d'estàndards urbanístics. És un pla, des del punt de vista tècnic, modern, del qual es farà un mal ús i s'instrumentalitzarà de manera abusiva.

El pla es redacta des de fora del municipi, per un organisme públic de caràcter supramunicipal, que té Barcelona ciutat

com a centre a què s'han de remetre les accions en els municipis pròxims. Del pla del 53 destaquen dues qüestions: s'introdueixen mecanismes de densificació urbana i es promouen les grans operacions d'habitatge massiu com a paquets tancats i amb lògica pròpia.

El pla del 53 diu poc en l'eixample. Defineix tres sectors: indústria pesada, indústria mitjana i tolerància habitatge-

“Plan de ordenación de Barcelona y su zona de influencia”, 1953 (Ajuntament de Badalona).

indústria, reconeixent les preexistències però introduint la possibilitat de transformació del teixit, almenys en una part del sector. Introdueix també algunes afectacions: Francesc Macià, Ignasi de Loiola i Progrés.

El pla del 53 considera xarxa viària bàsica els carrers Eduard Maristany, Progrés i Marquès de Mont-roig i la N-II entre les traces horitzontals, i Ignasi de Loiola-Rambra Sant Joan, Antoni Bori i el tram comprès entre Progrés i Marquès de Mont-roig de l'avinguda Maresme. La previsió d'unes vies jeràrquicament més importants crea una malla territorial a una escala superior a la de la construcció efectiva de ciutat que s'utilitza per delimitar les diverses zones.

El desenvolupament es fa mitjançant plans parcials que són els que determinen les condicions d'edificació. El model jeràrquic del pla del 53 obliga a redactar planejaments successius amb lògica pròpia, que a la llarga es tornen contra el propi pla. No serveixen per concretar sinó per modificar. El criteri clar és la densificació urbana, sense creació d'infraestructura de cap tipus. El Raval està afectat pel pla parcial Caritg y per la normativa de tolerància d'habitatge-indústria.

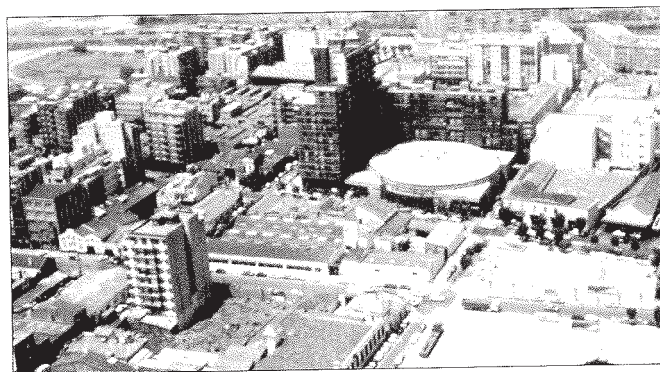
En aquest període es produeix un procés de substitució de l'edificació i de densificació. Aquest procés té dues lectures, una clarament especulativa i l'altra, més ben intencionada, que era oferta de sòl a bon preu com a resultat de les altes densitats i del baix nivell de dotacions. Aquesta segona posició permet allotjar a bon preu àmplies capes de població, donant resposta a l'elevada demanda d'habitatge fruit de l'emigració i altres processos de creixement urbà expansiu. Des del punt de vista urbanístic, el període és relativament breu, i es produeix una substitució selectiva d'edificis que deixa com a resultat un greu problema de paisatge urbà. Els edificis pluri-

familiars en alçada es construeixen en aquest període. Els resultats són múltiples mitgeres vistes i una imatge de ciutat inacabada malgrat que els carrers estiguin consolidats, i molts dèficits de dotacions i espais lliures.

Si hagués progressat aquesta tendència avui es produiria una situació de col·lapse similar al de Ciutat Vella de Barcelona. La consolidació del sector, i especialment la fragmentació parcel·lària, l'existència d'activitats industrials, algunes molt contaminats, no van fer prou atractiva la transformació.

Una operació singularment significativa és la del pavelló d'Àusies March, que suposa l'acumulació de l'edificabilitat, que dona com a resultat edificis de molta alçada i que permet la construcció d'una instal·lació esportiva.

Durant els anys 50 una part de l'eixample és ocupada per polígons d'habitatge massiu i s'introdueixen ordenacions obertes i desenvolupaments urbanístics de caire unitari, que incrementen les densitats: Sant Roc de l'Obra Sindical del

Vista aèria de l'entorn de la plaça Pep Ventura, 1990 (Ajuntament de Badalona).

Hogar, els habitatges del Congrés Eucarístic, l'edifici Sant Jaume y les actuacions del Patronat Municipal de l'Habitatge de Badalona. Algunes d'aquestes operacions es produeixen mes enllà de la trama inicialment dibuixada per Pons, però algunes de les seves traces segueixen la mateixa pauta.

El Pla General Metropolità (1976) Retorn a la mesura

El Pla General Metropolità del 76 es redacta amb el mateix model conceptual que el del 53, de definició de reserves i actuació per paquets, però amb molta més precisió en els diferents àmbits d'actuació. La filosofia i contingut del pla, però, es posar ordre al desgavell produït en el període de vigència del pla del 53, incrementant les reserves i reduint els aprofitaments, segregant clarament les funcions urbanes. És un pla que delimita precisament els àmbits subjectes a planejament, sent plenament operatiu a la resta.

El seu caràcter de pla territorial ampli fa que la lectura estructural ultrapassi l'àmbit local. Reconeix la realitat preexistent i l'homogeneïtza, i destina els espais susceptibles de transformació a ubicar-hi reserves de dotacions.

El pla preveu un tram del carrer Antoni Bori, Ponent, Cervantes i General Weyler, entre Progrés i l'A-19 com a elements de la xarxa viària bàsica, en sentit mar-muntanya i l'avinguda Marquès de Mont-roig i el carrer Progrés en el sentit paral·lel a mar. El pla manté les afectacions viàries de Francesc Macià i Ignasi de Loiola al costat mar i carrer Progrés, tots dos costats fins a una amplada de 30 m. El pla preveu per a aquesta xarxa viària l'ampliació. Es reconeix el carrer Tortosa com a residencial enmig de la trama industrial. El pla no preveu cap accés clar a la platja i el mar.

El pla atorga diverses qualificacions urbanístiques al sector: alguns sectors on es preveu la substitució de l'edificació, i els fronts de les grans vies, els qualifica de 13b; la part residencial més central, de casc antic (12b), reconeix la necessitat de transformació d'alguns fragments creant sectors de reforma interior, una part no es reconeix com a sòl urbà i es qualifica d'urbanitzable (pla parcial parc del Gorg), i una gran part es reconeix com a sòl industrial (22a).

El PGM preveu en aquest àmbit diversos sectors de reforma interior i, fins i tot, un fragment com a sòl urbanitzable a desenvolupar mitjançant figures de planejament derivat.

El sector industrial ocupa pràcticament el 50% del sector, aproximadament 130 ha brutes.

El PGM manté el suport inalterat però modifica les condicions d'edificació que impliquen una transformació profunda del sector. Els criteris que l'inspiren no responen a criteris formals sinó a principis homogeneïtzadors basats en paràmetres programàtics abstractes. La traducció física de manera indiscriminada comporta problemes evidents.

A l'exemple, el PGM, a través de la normativa, modifica l'ordre suburbà per una idea d'illa tancada, provocant problemes d'ordre urbanístic a les cantonades, ja sigui la necessitat de reparcel·lació o de tancament de les illes en admetre l'edificabilitat total. Un altre aspecte important és el canvi d'alçada segons les amplades de carrer, quan sovint el parcel·lari no està preparat. El tercer és la variació de les profunditats per l'aplicació d'un coeficient d'ocupació de l'illa sense atendre la mida diversa d'aquestes illes. L'últim aspecte és l'alçada de les plantes baixes, excessiva per disposar-hi habitatges. El pla tracta genèricament el sector

Pla General Metropolità (PGM), 1976 (Ajuntament de Badalona).

sense atendre els seus aspectes particulars i produeix deformacions en el teixit de difícil recomposició.

En conjunt aquests aspectes tenen una major incidència pel canvi de promoció: el que històricament era un model en què l'usuari es feia la casa, s'ha convertit en un model empresarial de promoció d'un producte immobiliari, canviant l'escala, fent necessària la reconversió parcel·lària, que no sempre és possible.

El pla actua des de la idea d'oportunitat. Les reserves de dotacions no es realitzen en els llocs més adequats, sinó allà on és possible perquè el nivell de consolidació és més baix i, per tant, socialment menys conflictiu. Les necessitats es defineixen des d'una quantificació abstracta com a previsió a mitjà i llarg termini, que no contempla els aspectes més conjunturals ni les transformacions socials que es produiran. El pla esdevé, curiosament, un instrument insuficient de manera immediata, però com a marc de referència i instrument programàtic, que evita discussions i polèmiques, s'ha mantingut plenament vigent i indiscutit.

El desenvolupament del PGM (1976-1996)

Els últims anys s'han produït dos processos: d'una banda, la progressiva desaparició del teixit industrial i la seva reconversió a residència amb la incorporació de nous espais públics i equipaments, i de l'altra, un procés de progressiva fragmentació del teixit industrial, substituint les activitats productives per activitats de distribució, enmagatzemament, etc.

La servitud militar de les bateries deixa el buit del Gorg, que es planteja com una extraordinària ocasió de projecte y l'oportunitat per relligar la ciutat de principi de segle amb la nova ciutat dels seixanta.

En els últims anys la lectura que s'ha fet d'aquest àmbit sempre ha estat fragmentària, amb límits poc precisos des del punt de vista físic, plantejats com a sectors delimitats amb criteris d'oportunitat, que no urbanístics.

Els plans successius han tendit a limitar el creixement, sense imposar un ordre general més enllà del que es deriva de les pròpies reserves. Els elements urbans es disposen, segons oportunitats, en elements susceptibles de transformació.

Les actuacions recents reinterpreten la malla amb la incorporació de nous espais públics, canviant les tipologies i els agents que hi intervenen. Les formes de l'ordenació del teixit, definició dels traçats, dels dominis i de l'ordre edificatori, han de respondre a aquesta situació.

La legislació vigent implica una concepció de la construcció de la ciutat per paquets, que neix de la idea de vincular els drets d'edificació a la necessitat de suportar determinades càrregues urbanístiques. Això comporta la necessitat de definir àmbits, en forma d'unitats d'actuació, de desenvolupament unitari i sovint amb lògica pròpia, que en incorporar dotacions i espais lliures, obliga a concentrar edificacions.

Inserir noves formes en un teixit antic serà complex si es té en compte la consolidació del parcel·lari. Això no obstant, la capacitat del suport permet mantenir les xarxes consolidades i modificar els elements que suporta.

Sobre el sector s'han redactat diferents figures de planejament: Pevsud, Peri Gorg 1^a i 2ª versió, entorn Pavelló Olímpic, Església Sant Pau, Rayt, Lory, Raval, Port-Campsa-Bòrax, Façana Marítima, Desafectacions viàries.

-Pevsud: el pla especial de vialitat de la zona industrial sud té per objectiu consolidar l'obertura de la xarxa viària i permetre la parcel·lació i consolidació industrial del sector.

Vista aèriadel barri del Gorg, 1990 (Ajuntament de Badalona).

L'any 1976, aproximadament 150 ha de sòl estaven destinades a activitats productives. Aquesta superfície s'ha reduït aproximadament en un 50%, tant pel desenvolupament dels SRI com per les requalificacions de sòl, la desaparició de la indústria pesada i la reconversió de la situada en àrees més centrals. Això no obstant, s'ha incrementat en la part restant la intensitat d'ús a través de processos de fragmentació parcel·laria

-Peri Gorg 1^a i 2ª versió: desenvolupa un sector comprès entre la nacional i el carrer Progrés i entre el carrer Tortosa i Maria Auxiliadora, deixant entremig el sector urbanitzable del parc del Gorg. El problema d'aquest àmbit és resoldre el límit entre la residència i la indústria. La primera versió -principi dels anys vuitanta- esmicola les zones verdes i introdueix múltiples afectacions. Es tractava d'incrementar els estàndards per sobre dels del pla general. El sistema d'actuació és fonamentalment d'inversió pública a través d'expropiacions. La segona versió, dels anys noranta, introdueix mecanismes de gestió privada a través de les unitats d'actuació i racionalitza la distribució de les dotacions.

-Peri Església Sant Pau: permet ordenar una zona d'equipaments que es destina a la construcció d'un institut i a la nova església. S'aprofita l'oportunitat per endreçar la xarxa viària de l'entorn consolidant un fragment de la malla de l'eixample.

-Entorn Pavelló Olímpic: la servitud de les bateries, l'existència d'un canòdrom, les reserves del planejament, són el conjunt de factors que fan que existeixi un buit urbà que representa una magnífica oportunitat per crear un nou punt central, una fita urbana i un nexa entre la ciutat de sempre i els creixements de postguerra. Els jocs olímpics brinden l'oportunitat per a construir un pavelló poliesportiu que ha de representar el futur de la ciutat.

-Rayt: el Peri té per objecte instrumentar l'obertura del carrer Cervantes i Llefia donant continuïtat a la xarxa.

-Lory: transforma dues illes industrials per ubicar-hi residència. Permet la construcció d'una nova plaça i dotacions públiques.

-Raval: s'inicia com una reflexió global entre el carrer Francesc Macià i l'A-19, i es concreta en la resolució mitjançant la delimitació de diverses unitats d'actuació per la resolució dels sectors de transformació d'àrees industrials en residencials.

-Façana Marítima: el Peri fa un reflexió conjunta de tot el front, des de Sant Adrià fins a Montgat. Preveu la transformació de la indústria i la continuïtat del passeig marítim. Aquest pla és complementari del pla de costes metropolitana, que representa una revisió global del pla general en aquest àmbit per tot el front metropolitana. El pla no resol, sinó que delimita, uns àmbits d'actuació que s'han de resoldre a través de nous plans especials. El punt de partida és la situació de degradació del teixit industrial obsolet i la regeneració i sanejament de les platges.

-Port-Campsa-Bòrax: la façana marítima s'ha dividit en operacions més petites i teòricament més àgils de gestionar. A la pràctica es formulen com actuacions independents amb lògica pròpia, i es perd la unitat estilística del sector. El port, amb la seva dàrsena, és l'operació amb més voluntat estructural, que delimita el teixit residencial i industrial i crea un nou eix d'accés a mar amb una nova escala en si mateixa i per a la ciutat.

-Modificacions viàries: l'eixamplament dels carrers Francesc Macià-Marquès de Mont-roig, Ignasi de Loiola, Progrés i Antoni Bori són previsions del planejament antigues que

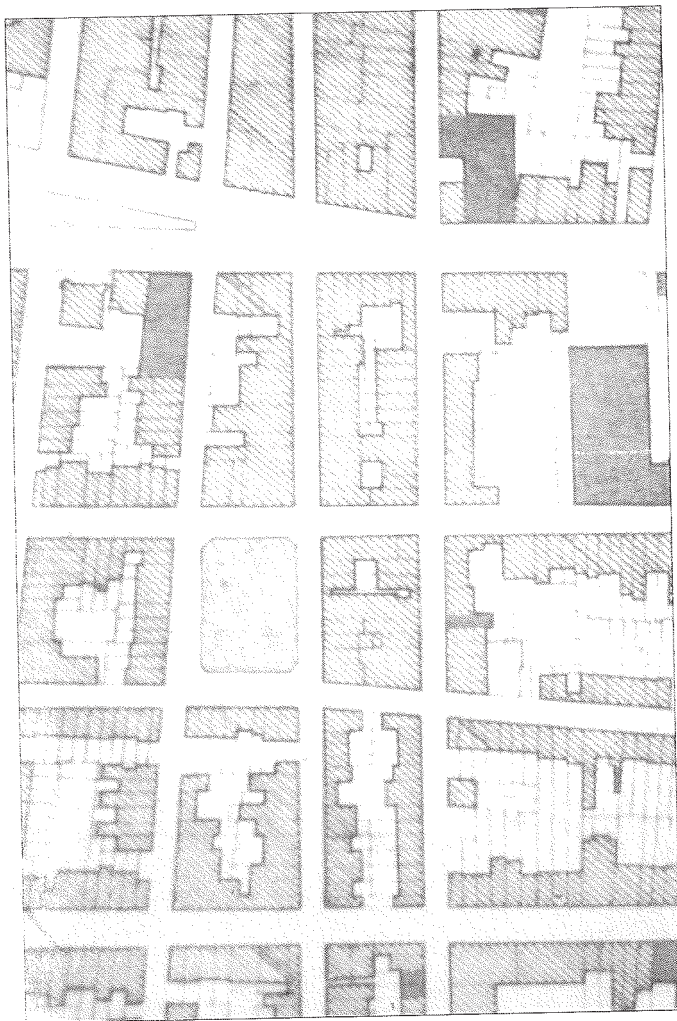
només s'han executat puntualment. L'objectiu original de les ampliacions viàries era reforçar els elements estructurals del sector. La dificultat intrínseca dels instruments utilitzats fa que no s'hagi realitzat totalment. Les característiques del parcel·lari i els limitats beneficis de la transformació no ajuden a la dinàmica urbana de transformació. Reconsiderar la seva mida implica reconsiderar indirectament l'estructura urbana, però també el caràcter i potencialitat futura de l'eixample. Sense un canvi d'escala en la infraestructura, es consolida un eixample de gra petit que contrasta amb les operacions de transformació adjacents.

Els projectes són de naturalesa i escala diversa, des d'aquells que preveuen transformacions de l'estructura general fins als que preveuen ajustos de l'ordenació o serveixen per instrumentar mecanismes de gestió.

Algunes operacions recents no deixen de tenir similitud amb aquelles proposades per Fradera, en el sentit que introdueixen elements estructurals a la trama amb la voluntat de canviar-ne l'escala, entesa aquesta com una mesura de referència que posa en relació l'eixample amb el conjunt de la ciutat i tot el territori metropolitana.

El conjunt d'aquestes previsions ha permès ampliar les dotacions d'aquest àmbit, incrementant els estàndards, però sense que això impliqui implementar mecanismes per renovar el teixit, que depèn més de les tendències socials, de les possibilitats econòmiques i de les tendències del mercat.

La cronologia d'aquests plans, els àmbits d'actuació, les seves superposicions, etc, permeten entendre algunes de les maneres de fer d'un període relativament breu, però en el qual s'han anat modificant criteris i en el qual sovint les modifica-

Representació del teixit urbà al voltant del Mercat Torner, 1995
(Ajuntament de Badalona).

cions es converteixen en la resposta a una situació particular o bé en la modificació dels instruments i la legalitat, sense que això suposi una transformació de la realitat.

Les operacions de consolidació del PGM i de transformació previstes, no obstant això, permeten potencialment triplicar la població, cosa que representa una modificació substantiva del sector amb totes les implicacions que això comporta.

De l'observació dels processos i incidències sobre aquest territori es poden extreure algunes conclusions generals, però també operatives:

1. Cal destacar la potencialitat i versatilitat de la malla; la seva capacitat de transformació i permanència.
2. Dificultat per introduir canvis estructurals. Els canvis de criteri en la consideració de les vies bàsiques del sector al llarg del temps no s'ha consolidat pràcticament en cap cas.
3. La fragmentació del sòl, i per tant, de l'estructura de propietat, ha impedit que es produeixin grans processos de transformació en el teixit més consolidat. La mateixa raó provoca un cert envelliment del teixit i, per tant, la necessitat de rehabilitació.
4. Les figures de planejament no han contemplat l'exemple com una unitat autònoma: o bé forma part d'una estructura més general o bé l'han tractada fragmentàriament. El planejament ha tendit a no reconèixer casos particulars ni condicionaments tipològics.
5. S'ha passat d'una definició precisa del suport urbà (amb caràcter general) a una definició particular de l'objecte arqui-

tectònic sense que la reflexió d'escala intermitja global s'ha-
gi produït.

6. La fragmentació dels processos de transformació genera
una ruptura en la identitat global del sector, només es manté
com a permanència el traçat viari. La visió fragmentària pro-
voca, per a la comprensió de la globalitat, situacions irrever-
sibles.

7. Hi ha dues estratègies: una que correspon a la necessitat
d'extensió, abstracta i genèrica, i per tant a formació de teixit,
i una altra a la d'estructurar i reestructurar, que implica ope-
racions més singulars. En aquest sentit la visió dels plans
Pons, 53 i 76 són similars.

Les idees de ciutat que preveia Pons no tenien un planteja-
ment gaire ambiciós, però tenien un concepte abstracte, genè-
ric i intemporal que ha permès la seva permanència al llarg
del temps. Les de Fradera i les que es desprenien també de
l'articulació amb el territori dels plans territorials posteriors
no han prosperat. Posteriorment s'ha intentat, en canvi, de
ficar en valor el teixit definit ara fa poc més de cent anys.
Malgrat alguns intents de ruptura, el procés de l'eixample té
una gran dosi de continuïtat i permanència. L'eixample viu,
no obstant això, la contradicció entre la conservació i la trans-
formació, que es posa de manifest en els límits de les opera-
cions i en l'impacte de les superposicions. La consolidació
del teixit és una de les tendències contemporànies que sovint
s'esgota en si mateixa, i és necessari repensar-la en la seva
globalitat, tant per a les accions parcials com per a la identi-
tat global.

Notes:

1. L'article de Sabater Chéliz, J.M. "Els cent anys del Pla Pons". *Carrer dels Arbres* n. 6. Museu de Badalona, 1995 fa una extensa descripció i crítica, i és un referent obligat.

2. Reben aquest nom per distingir-se de l'eixample de Barcelona segons la classificació del Laboratori d'Urbanisme de Barcelona. Altres eixamples menors són el de Sabadell, el de Mataró, el de Vilanova i la Geltrú,...

3. S'han pogut documentar alguns plànols, dels anys posteriors, que modifiquen o incorporen alguns elements del desenvolupament: plànol publicat per Carreras Candi a *Geografia de Catalunya*, Pla Amigó (1918) que actualitza el plànol i introdueix modificacions radicals en el sector Manresà-Canyadó.

4. L'article de Sabater Chéliz, J.M. "El Pla que mai no va existir: el Pla Fradera". *Carrer dels Arbres* n. 7. Museu de Badalona. 1996 és una referència fonamental.

5. Entre el projecte Pons i el pla Fradera es consoliden diverses parcel·lacions que neixen com a urbanitzacions particulars i que amb el temps esdevindran teixits urbans marginals. Urbanitzacions marginals són, des de el punt de vista urbanístic, aquelles que es construeixen al "marge" dels processos de construcció urbana legalment establerts.

6. *Memòria Pla Fradera*.

7. *Ibidem*.

8. Algunes reserves viàries històriques es converteixen en autopistes urbanes en els anys 60, per dotar la ciutat d'una infraestructura adequada d'escala metropolitana. Les línies ferroviàries complementen aquestes xarxes. El criteri no és fer espais urbans sinó una xarxa ràpida i eficient que descongestioni la ciutat de manera econòmica.

BIBLIOGRAFIA:

ESTEBAN, J. *Los ensanches menores en la región de Barcelona*. LUB, 1976.

MARTÍNEZ-TOMÀS, J. M. "Port i ciutat: un mateix projecte per a Badalona". *Carrer dels Arbres*, n. 5, 1987.

MASSOT BELTRAN, J.M. "L'arquitectura de la ciutat". *Carrer dels Arbres*, n. 7, Museu de Badalona, 1996.

PEREMIQUEL LLUCH, F. "Badalona: transformacions en una ciutat consolidada". *Rev. Papers*, n. 13, 1994.

PEREMIQUEL LLUCH, F. "100 anys d'urbanisme a Badalona. centenari del Pla Pons". *Rev. Identitats*, n. 23, 1996.

PEREMIQUEL LLUCH, F. "1976-1996, "20 anys d'urbanisme a Badalona". *Carrer dels Arbres*, n. 7, Museu de Badalona, 1996.

SABATER CHÉLIZ, J.M. "Els cent anys del Pla Pons". *Carrer dels Arbres* n. 6. Museu de Badalona, 1995.

SABATER CHÉLIZ, J.M. "El pla que mai no va existir: el Pla Fradera". *Carrer dels Arbres*, n. 7. Museu de Badalona, 1996.

REFLEXIONS URBANES: ESTÀTICA I ESTÈTICA DEL CARRER DE MAR

PERE CASAJOANA SALVI

Les obres de remodelació dels dos carrers emblemàtics de la ciutat, Temple i Mar, ens porten a reflexionar sobre dues maneres d'entendre la transformació històrica de la ciutat, sobretot en una àrea de característiques físiques i geogràfiques similars als pobles dobles de la comarca del Maresme¹.

Un primer mecanisme seria aquell en què la forma de la ciutat o un fragment d'aquesta s'ajusta al context mitjançant un cert darwinisme arquitectònic, en què l'evolució de la forma urbana es realitza per mitjà d'una sèrie de correccions, a partir de diversos accidents geogràfics o topogràfics. El carrer de Mar és un exemple d'adaptació urbana al medi geogràfic a través d'etapes diferents.

Un segon mecanisme de transformació o sistema de canvi de la forma urbana vindria determinat *a priori* mitjançant una planificació prèvia, establerta per les canviants sol·licitacions socioeconòmiques que afecten un determinat espai de la ciutat. El carrer del Temple, correspon a un efecte de transformació radical d'una àrea urbana, en què el requeriment fonamental era establir la comunicació entre dos punts consolidats de la trama urbana. Es tracta del primer canvi conegut de la vila de Badalona, mitjançant un projecte en què es contemplan tant les geometries de la implantació com l'estudi econòmic del cost de l'operació.

Podem assenyalar que la transformació neix, no tan sols de les aspiracions ciutadanes d'establir una comunicació directa entre la parròquia de Santa Maria i la resta de la població marinera, sinó també per donar un sentit simbòlic a la nova façana de la parròquia que dona front a la població.

L'obertura era important per la insuficiència de les vies tradicionals per accedir a Dalt de la Vila, tant per l'eix del carrer Rector/carrer Barcelona, com per l'eix, més per a vianants, del carrer de la Costa/carrer Sant Anastasi, que d'altra banda era el desguàs natural de les escorrenties pluvials de Dalt de la Vila.

Aquest desguàs natural es comunicava amb una altra via, que duia fins al mar: «...la comunicació entre “La Segrera” propiament dicha i “baix a mar” se hacía por el camino que con el tiempo había de llegar a ser la principal artèria de la población», según una confesión de 1743². Aquesta configuració de canvi natural també es pot observar en un plànol de Thomas Soler amb data d'1 de desembre de 1798, en què les edificacions i els espais buits, jardins i horts, van tancant amb alineacions diverses el camí natural de desguàs de les aigües cap al mar.

L'evolució formal o gradual adaptació a una determinada manera d'entendre les possibilitats socioeconòmiques del vial, es pot llegir en successius documents des de l'esquemàtic i par-

Explicar l'origen del carrer de Mar des de la perspectiva geogràfica és un punt de vista, però també es podria contemplar des d'altres paràmetres disciplinars. Un primer grup vindria a través d'argumentacions amb base històrica, social i física del carrer, similar a la que alguns historiadors de la urbanística, com Leonardo Benevolo, han utilitzat per exposar el procés de la Via Giulia a Gènova, o la de teòrics de l'urbanisme, com Patrick Abercrombie, que dóna les diferents pautes d'especialització dels carrers a diverses àrees urbanes de ciutats angleses. També dins d'aquesta perspectiva física, podríem assenyalar un projectista urbà com Carlo Aymonino, per a qui l'estudi de la història és una pauta de les propostes tant d'investigació com de projectació urbana³.

Un segon aspecte per a l'anàlisi del carrer de Mar seria a través de la semiòtica, a la manera de Roland Barthes, que estableix un cert paral·lelisme entre carrer urbà i estructura simbòlica, entès com una relació entre els diferents significats dels objectes i les seves regles de funcionament⁴.

Un altre tipus d'aproximació a l'estudi del carrer podria efectuar-se mitjançant un codi de llegibilitat o de qualitat visual de l'entorn, i concentrar una sèrie "d'imatges mentals" segons les investigacions de Kevin Lynch, que va donar unes pautes de lectura de la ciutat a final dels anys 60, en el sentit que la imatge d'una realitat determinada pot variar d'una manera considerable entre diversos espectadors⁵.

També haurem de fer referència, com a repàs de les diferents disciplines citades, a estudis de tipus multidisciplinari sobre l'espai urbà, en què han desaparegut materialment les fronteres entre diversos tipus de matèries, com l'arqueologia, l'antropologia, l'ecologia, la geografia i la planificació sociofísica. Dins d'aquest ventall de disciplines que es relacionen entre elles,

també podríem incloure una visió del carrer des del context socioeconòmic des de l'estudi de l'evolució econòmica del carrer, fins a les diverses economies d'especialització comercial.

Finalment seria interessant assenyalar l'aportació dels estudis procedents de la definició etimològica del carrer de Mar, que ens faria considerar pautes més abstractes i arcaiques que el propi estudi de la construcció urbana. A mode d'exemple, dins d'aquesta darrera consideració podríem entendre el carrer com el lloc de jocs, com el camí, com el desguàs, com el mercat o transacció comercial, fins a entendre el lloc com a possible escenari de la transformació entre l'ideal i la realitat. Com a conclusió podríem establir que el carrer compleix, dins del context urbà, quasi totes les funcions tant antigues, com modernes.

Una nova aproximació com a complement de les consideracions anteriors, més metodològiques que descriptives; m'agradaria donar unes indicacions del carrer de Mar, des de la idea del material com a element bàsic per construir el carrer, tant des del punt de vista constructiu, evidentment, com des de la relació espacial de la superfície amb l'entorn, o sigui des de la seva pròpia forma arquitectònica definida per la pavimentació.

Com a anotació prèvia haig de fer notar que els estudis sobre les característiques físiques/mecàniques dels paviments per al trànsit reduït de carrers comercials són molt escassos i amb recomanacions tècniques sovint contradictòries, producte de les anàlisis de laboratori realitzades amb mètodes diversos i fins divergents. I també, per utilitzar dades purament experimentals, sense un context definit.

Des d'una perspectiva àmplia podríem dir que la idoneïtat d'un bon paviment urbà contempla tres aspectes molt gene-

als: caràcter funcional del lloc, resistència mecànica i manteniment adequat.

Per tal de centrar el tema, en primer lloc voldria fer una clara distinció entre paviment urbà i paviment domèstic. El primer, a causa d'ocupar grans superfícies de sòl i d'haver de suportar condicions climatològiques diverses, és necessari que compleixi cadascun dels requisits exposats. En canvi els paviments domèstics tenen altres requeriments de tipus menys rigorós i altres factors, com el gust personal, priven en cada edifici i habitatge.

A la majoria de ciutats europees el paviment tradicional per excel·lència és de pedra natural, sobretot a les àrees històriques i centres comercials, amb exemples tan coneguts com la via Condotti a Roma, el Faubourg de Temple a París o la Vasstrang a Estocolm.

Així podrem fer una segona distinció entre els paviments de pedra natural i de pedra artificial. Mentre que els primers, amb els gruixos corresponents, tenen sempre el valor de la seva textura i color natural que canvia segons la incidència de la llum, per mitjà de la irisació, propis dels materials naturals; els paviments de pedra artificial són més fràgils, perden el color i amb el temps acaben molt malmesos, sobretot mecànicament. Algunes de les característiques que avalen la idoneïtat del paviment de pedra natural per als espais públics exteriors són les següents:

-Antilliscant. La premsa de principis d'agost, en el característic suplement de les pàgines grogues, feia referència al mercat del peix de Girona, que anunciava el canvi del paviment pels problemes que comporta i per la seva perillositat.

Dues imatges del carrer de Mar els anys vint (Museu de Badalona. Arxiu Josep M. Cuyàs. Fotògraf postal de la dreta: L. Roísin).

-Climatologia. Uns fenòmens naturals que indiquen l'adequació d'un bon paviment són les nevades (a les ciutats anteriorment esmentades hi són freqüents). La ciutat de Badalona evidentment no contempla unes característiques tan rigoroses, però cada 5 o 6 anys es produeixen temporals puntuals d'aquest tipus, per la qual cosa és necessari un paviment que suporti les condicions més adverses.

-Confort. Dintre de les diverses classes de pedra natural, les lloses de granit es consideren excel·lents des de l'òptica del confort. L'extrem oposat fóra la llamborda rústica de pedra. L'ús localitzat de la pavimentació amb lloses de granit en alguns espais públics de Barcelona, avala aquesta característica.

-Resistència mecànica i persistència de l'aspecte de l'acabat. Si bé el conjunt de base i llosa és el que acaba determinant un comportament satisfactori del paviment, també es pot assenyalar que el granit presenta un bon envelliment, tant per la resistència al desgast, com pel manteniment de l'adherència així com per l'estabilitat física i química dels minerals que es componen.

-Dimensionat. Segons les característiques del trànsit d'una àrea per a vianants i vehicles de serveis, s'ha de partir de considerar una resistència mínima d'uns 150 kg/m². Els gruixos recomanats per diferents municipis que fan servir la pedra natural i, en concret el granit, és variable. En condicions molt adverses i amb lloses de grans dimensions, els gruixos poden oscil·lar entre 8 i 12 cm. En peces de dimensions més reduïdes els gruixos òptims es poden reduir de 4 a 6 cm, sempre i quan la base de formigó sigui homogènia i ben executada.

A més a més d'aquest conjunt de característiques per a determinar la idoneïtat d'un bon paviment, voldria destacar que

una de les novetats més interessants de la nova pavimentació del carrer de Mar és allunyar-se de les nombroses operacions mimètiques que avui dia es porten a terme en la majoria de projectes d'urbanització -nova creació i reformes- de vials i places, producte de tres tipus de patologies projectuals, entre d'altres factors.

La primera fa referència a un concepte erroni i nostàlgic en la utilització de materials, que dóna lloc a un conjunt de diversos tipus d'esquemes geomètrics -des d'emmarcaments abusius d'elements i edificis, fins al senyalament repetitiu de línies diverses, format tot el conjunt per materials diferents en color i textura-, producte de concepcions formals revivalistes o procedents de manuals i sistemes constructius defasats. Els precedents més immediats d'aquesta pràctica mimètica de les operacions urbanes, podríem situar-los en les intervencions realitzades en les àrees antigues de les ciutats italianes dels anys 60, i recollida per la primera generació d'obres projectades pel departament de Projectes Urbans de l'Ajuntament de Barcelona, al començament dels anys 80, que van ser el punt de reflexió i referència de la majoria d'actuacions d'aquest tipus d'intervencions en bona part de municipis catalans.

La segona patologia projectual vindria definida, més per entendre l'espai urbà -vial- com a record d'antigues seccions viàries, que per contemplar el vial com un nou sistema amb diversos potencials formals en què es puguin introduir paràmetres projectuals actuals, des del de donar un cert protagonisme als usos i activitats del lloc fins a la implantació de materials i sistemes tècnics més adequats. Així, en operacions recents encara podem trobar que superfícies de pavimentació que recorden antics vials amb voreres laterals i calçada central al mateix nivell, són amb materials diferenciats o simplificacions d'aquest tipus mitjançant la introducció d'elements ornamentals

més propis de gustos domèstics o de criteris que ens recorden els mètodes d'intervenció de l'antiga Direcció General del Patrimonio Artístico-Arquitectónico de l'estat central.

La darrera patologia, més que característica d'aquest tipus de projectes, es quasi comuna a la projectació arquitectònica en general: es refereix a l'excessiva valoració del dibuix, per sobre de la idea arquitectònica. En aquest sentit, aspectes del sistema gràfic tenen més importància que paràmetres de tipus compositiu o constructiu propis de la disciplina arquitectònica, i en molts casos l'expressivitat del dibuix o valor artístic del plànol supera la intencionalitat de la intervenció en emfasitzar punts, línies i trames, sense un valor objectual que es relacioni amb el context del projecte.

En contraposició a aquestes patologies descrites en què l'espai urbà es converteix en una gran barreja d'eixos, línies i diferents tipus de geometries, crec que la idea d'entendre el paviment com una gran superfície amb tendència a l'abstracció, en què els edificis de la ciutat sembla que descansen sobre un gran parament, és una solució molt adequada i determina una nova generació de propostes projectuals basades en criteris oportuns i moderns, per sobre d'intervencions de catàleg de gran magatzem de solucions.

Així, aquest tipus de projecte representa una gran simplificació als diversos problemes que comporta una intervenció a les àrees urbanes, tant de tipus constructiu, com de tipus relatiu als aspectes estètics de l'entorn tenint en compte que les figuracions geomètriques que apareixen són les pròpies i exclusives del sistema constructiu, d'una banda, i de l'altra, de la intencionalitat mínima del projecte.

En el cas particular del carrer de Mar, la supressió de l'eix

central, per innecessari, dóna a aquesta via comercial de cinc metres d'amplada a un carrer estret i amb una gran densitat de vianants, un aspecte visual més generós.

Finalment algunes consideracions teòriques sobre la visualitat del paviment. La primera en el sentit de Rudolf Arnheim, que diferenciava la percepció visual de la imaginació, que no estan limitades a l'extensió de les imatges òptiques en què descansen i també en el sentit que dins de la ment del creador i usuari tota constel·lació física, arquitectònica i pictòrica, estableix el seu propi entramat⁶.

Una segona consideració quedaria establerta per la imposició d'un ordre, que ve determinat pel paper dels diferents tipus de juntes del paviment, entenent el paper d'ordre com a control dels elements que intervenen en la superfície del paviment, i no com una reducció de la simple forma geomètrica.

També seria convenient assenyalar la relació entre visió i ritme, entenent aquest concepte, que no pot considerar-se com una sensació visual aïllada, tal com assenyala Gyorgy Kepes, en el clàssic llibre *El lenguaje de la visión* en què presenta la dualitat visió-ritme, en el sentit que, mentre la visió és un procés d'acció de l'ull i organitzar la imatge significa mesurar i relacionar diferències visibles, el significat del ritme és determinat pel fet que constitueix un ordre temporal, i més ampli que la visió⁷.

Des d'aquest mateix punt de vista, cal assenyalar que, segons l'opinió de pintors, interioristes, museòlegs i especialistes en aparadors, el paviment de pedra natural de color neutre en general, com el granit, tant en referència a la textura, com al color i l'especejament, beneficia els objectes exposats, en aquest cas els aparadors de les botigues, i facilita l'entrada.

El carrer de Mar en una postal dels anys noranta.

Notes:

¹. “En dos agrupaciones ha nacido y crecido la villa de Badalona agrícola y marítima en el modo de ser de sus primitivos tiempos forma dos núcleos de población respondiendo a dichos caracteres, uno alrededor de las primeras construcciones de la parte alta y otro en la línea paralela é inmediata de una hermosa playa”. (De la memòria “Proyecto de apertura de la calle del Templo, 1888”. Pere Falqués, arquitecto).

². Cuyàs, Josep M. *Apuntes sobre la marina y pesca de Badalona*. Badalona: 1945.

³. Anderson, Stanford (editor). *Calles. Problemas de estructura y diseño*. Barcelona: Editorial G. Gili, 1981.

⁴. Barthes, Roland. *Ensayos críticos*. Barcelona: Editorial Seix & Barral, 1967.

⁵. Lynch, Kevin. *La imagen de la ciudad*. Buenos Aires: Editorial Infinito, 1966.

⁶. Arnheim, Rudolf. *La forma visual de la arquitectura*. Barcelona: Editorial G. Gili, 1981.

⁷. Kepes, Gyorgy. *El lenguaje de la visión*. Buenos Aires: Editorial Infinito, 1969.